

MAKSİM MUSAYEV

MİLLİ ŞURA

X.1991 - V.1992

PARLAMENTİ

BAKI - 2001

MAKSİM MUSAYEV

Azərbaycanın müstəqilliyinin
10 illiyinə həsr edilir.

Ax7-256211

MİLLİ ŞURA PARLAMENTİ

(yaradılması, fəaliyyəti, süqutu)

30.X.1991 - 18.V.1992

BİRİNCİ NƏŞRİ

M.F.Əliyev adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKİ - 2001

REDAKTOR:

MƏLAHƏT SABİR QIZI
ƏSƏDOVA

Maksim Musayev. Milli Şura parlamenti (yaradılması, fəaliyyəti, süqutu), 30.I.1991 - 18.V.1992, Bakı, "Ağrıdağ" nəşriyyatı, 2001.

M 4702060204 Qrifli nəşr
064-2001

© M.Musayev, 2001.

MAKSİM TALİB OĞLU MUSAYEV

Doğma və qədim torpağımız Qərbi Azərbaycanda anadan olmuşdur. İrəvanda orta məktəbi, Gəncədə texnikumu, Leninqradda institutu, Bakıda aspiranturunu və Ali Partiya Məktəbini bitirib. Tambov vilayəti Miçurinsk şəhərində alimlik dərəcəsi almışdır. Əmək fəaliyyətinə Vedi rayonunda müəllimlikdən başlayıb, Azərbaycan Komsomolu Mərkəzi Komitəsində, Azərbaycan Respublikası Xalq Nəzarəti Komitəsində, Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsində işləyib.

Azərbaycan Dövlət Qaçqınlar Komitəsi sədrinin müavini, Qax rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi, rayon Sovetinin sədri və İcra hakimiyyətinin başçısı vəzifələrində işləyib. Qaçqınların qarşılması, məskunlaşması və iqtisadi çətinliklərinə yardımçı olub.

15 il fasiləsiz Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin və Milli Məclisin deputatı olmuşdur. Rayon Sovetlərinə 12 il deputat seçilmişdir. Milli Məclisin Yerli özünüidarəetmə məsələləri daimi komissiyası sədrinin müavini işləmiş, Bələdiyyələr haqqında qanunları hazırlayıb ərsəyə gətirənlərdən biridir.

Milli Məclisin üzvü olarkən parlamentlərarası İttifaqın üzvü və Azərbaycan-Çin Parlamentlərarası Əlaqələr üzrə işçi qrupunun rəhbəri seçilmişdir.

"Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyaya Aktına səs vermişdir.

Ali Sovetin sessiyalarında, Milli Şura və Milli Məclisin iclaslarında müzakirə olunan məsələlərdə fəal iştirak etmiş, minə yaxın qanun və qərarlar barədə mövqeyini bildirmişdir. İtaliya, Çin, Rusiya, Avstriya, İspaniya, Rumıniyada və digər ölkələrdə keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə dəvət olunmuş, bə'zilərində məruzə ilə çıxış etmişdir.

Millət vəkili olduğu illərdə elmi axtarışlarla da məşğul olmuş, parlament həyatına aid "Azərbaycanlı deputatlar SSRİ parlamentində", "Parlament fəsiləri və Bəxtiyar Vahabzadə", "Deputatlığın deduksiyası" və "Parlament tribunası və Bülbülün səsi" kitablarının müəllifidir.

Oğlu Emin, qızları Şəfq və Cəmilə ali təhsillidirlər, iki nəvəsi (Elçin, Rüstəm) vardır. Atası Talib kişi 94 və anası Həmayıl xanım 88 yaşındadırlar.

Hakimiyyətin tez-tez dəyişdiyi dövrlərdə tarixi sənədlərin yoxa çıxıb məhv edilməsi və tarixi faktların təhrif olunması hallarına zaman-zaman millətlərin keçdikləri tarixdə rast gəlmək olar. Tarixi, siyasi, ictimai hadisələrin deputat kimi iştirakçısı və şahidi olan, digər deputatlardan heç birinin həmin dövrün hadisələrini qələmə almaq niyyəti olmadığını yaxşı bilən müəllif bu kitabı hazırlamaq arzusuna düşmüşdür. Parlament tarixinə aid hansısa bir yazını töhfə etməklə dövlətimizin qısa müddətli siyasi tarixinə Milli Şura vasitəsilə müasir oxucunu maraqlandıran məsələlər baxımından nəzər salmaq məqsədi güdülmüşdür.

Bu kitab zaman keçdikcə, şübhəsiz dövlətçiliyimizin tarixini öyrənənlərə, tarixçilərə, hərbiçilərə, sosioloqlara, hüquqşünaslara, tələbələrə, diplomatlara və digər sahələrin mütəxəssislərinə çox lazım olacaqdır. Kitab həm də deputatların övladları, qohumları, dostları, el-oba adamları üçün də maraqlı sənəd mənbəyinə çevriləcəkdir. Belə ki, onlar doğmaları kimi tanıdıqları deputatların parlamentdəki çıxışları, söylədikləri fikirləri və tutduqları mövqeləri ilə bu kitab vasitəsilə tanış olacaqlar.

Azərbaycan parlamentinin üzvü parlament tarixinə düşən bir şəxsiyyətdir. O, bəzən öz seçicilərini, siyasi həmfikirlərini və dostlarını tutduğu mövqelərinə, etdiyi əməllərə görə sevinirdiyi kimi, əksinə, məyus da edir. Bu baxımdan oxucu bəzi məqamları bu kitabda görə biləcəkdir.

Kitabda keçirilən parlament iclasları, onların vaxtları, yetər-saylığı, sədrlik edənlər, gündəliyə qoyulan bir çox məsələlər tam dəqiqliyi ilə əks etdirilmişdir. Bir çox ciddi məsələlər ətrafında çıxış eləyən deputatların bəzi fikirləri bütünlüklə verilmişdir. Kitab müəllifin öz hesabına nəşr edildiyindən, maliyyə çətinliyinə görə həcmi böyük olmaması üçün çıxışlar qısaldılaraq onların məğzi saxlanılmış və nisbətən konkret formaya salınmışdır.

Kitab arxiv sənədlərinə əsasən tərtib edilmişdir. İstinad edilən sənədlərin bir çoxu yalnız orijinal olmaqla bərabər yeganə nüsxədən ibarətdir. Bir çox diqqətəlayiq hərbi məlumatlar pərakəndə statistika halından yığcam formaya salınmış, Konstitusiya qanunundan sui-istifadə nəticəsində intiqam alma cəhdi və siyasi ixtilaf olmağı kimi verilmişdir. Əgər həmin sənədlər məhv edilərsə, bu kitab vasitəsilə belə faktlar tarixdə qala-

caqdır. 1993-cü ildə Milli Məclis binasının 13-cü mərtəbəsində baş verən yanğın zamanı bir sıra vacib sənədlərin məhv olması və digər faktlar buna əyani sübutdur. Digər tərəfdən, bu kitab öz qiymətini ona görə saxlayacaqdır ki, zaman keçdikcə audio-videomateriallar və digər tarixi sənədlər keyfiyyətini itirir, bu və ya digər başqa səbəblərdən yox olarsa, həmin faktlar kitabda olduğu kimi qalacaqdır.

Kitabda müəllif təhlilə az yer vermiş, parlament zalında baş verən hadisələrə əlavələr etmədən faktların və çıxışların olduğu kimi əks etdirilməsini vacib saymışdır.

Kitabdakı yazıların xalq tərəfindən seçilmiş deputatlara, keçmiş həmkarlarına və parlamentə aid olduğunu müəllif tam aydınlığı ilə dərk edir. İşə başlayarkən üzərinə götürdüyü işin ciddiliyini, məsuliyyətini tam başa düşə bilmişdir. Müəllif hakimiyyətsizlik, hakimiyyət böhranı, hakimiyyət çəkişmələrini, "taxt-tac" mübarizəsinin gedişatını tam verməklə faktların doğruluğu üçün cavabdehlik daşdığını bilir. "Hazırlanan dövlət çevrilişi", "dövlət çevrilişinə cəhd", "baş tutmayan dövlət çevrilişi", "imperiyaçılıq", "xalqa xəyanət" kimi sözlər deputatların dilindən çıxdığı əhəngdə qalmışdır. Müəllif kitabın hər bir cümləsinə və yazılan hər bir fikrə cavab verməyə hazırdır. Bu hal da istisna edilmir ki, oxucuda kitabın qüsurlu və natamam olması barədə fikir yarana bilər.

Kitab əsasən video-audiomateriallar və stenoqramlar əsasında hazırlandığına, müəllifin deputat kimi iclaslarda şəxsən iştirakçı olduğuna, bu barədə gündəlik tərtib etdiyinə görə fikirlərə narazılıq və şübhə ilə yanaşılmamalıdır. Bütün məqamlar, edilən çıxışlar, deyilən sözlər və söylənilən fikirlər olduğu kimi verilmiş və bəzi ixtisarlar istisna edilməklə dəyişdirilmədən saxlanılmışdır. İclasların gedişi zamanı baş verən hadisələr və insidentlər, hakimiyyətdən yapışmaq və ya hakimiyyəti almaq cəhdləri də olduğu kimi göstərilmişdir. Hakim dairələrin düşdüyü acınacaqlı vəziyyət və hadisələri qızıqdırmaqla müxalifətin iqtidara can atması da görünəcəkdir. Oxucu sessiyalarda və Milli Şuranın iclaslarında xalqın düşdüyü ümidizliyi görməklə yanaşı millətinə qarşı edilən son dərəcə laqeydliyin də şahidi olacaqdır. Kitabı oxuyarkən dövlət rəhbərlərinin və məmurlarının siyasi hiyləgərliyi və yaxud kütlüyünü, onların deputatlara və deputatların bir-birinə qarşı alicənab və yaxud hörmətsiz

münasibətlərini də hiss edəcəkdir.

Milli Şura sivil qaydalardan və bəzən də etik normalardan kənar, zor və məcburiyyət əsasında yaradılsa da, bu qurumun formalaşması üçün xeyli əziyyət çəkilib vaxt itirilmişdir. Onun işləməsi üçün bir qrup və işləməməsi üçün başqa bir qrup insanlar daim canfəşanlıq etmişlər. Nəticədə Milli Şura tədricən parlament kimi formalaşmış və fəaliyyət göstərə bilmişdir.

"Milli Şura parlamentarizm tarixinə nə verdi?" sualının cavabında qanun yaradıcılığı, qanunların təhlili, qanunların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və inzibati-hüquqi aktların formalaşdırılması təcrübəsini qeyd etmək olar. Milli Şuranın deputatları isə bir çox ölkələrin qanunlarını öyrənməklə yanaşı, həmin ölkələrin parlamentləri ilə təmasda olmaqla demokratik qanunların yaradılması, yazılması, müzakirəsi və qanunlaşdırılması üsulundan bəhrələnmə bilmişlər.

Milli Şura öz sələfi olan Ali Sovetdən xeyli fərqlənmişdir. O dövrün parlamenti, onun deputatları əvvəlcədən, Ali Sovetin işçiləri, məmurlar və həmin dövrdə yeganə rəhbər qüvvə olan partiya orqanları tərəfindən hazırlanmış qanunları təsdiq etmişlər. Milli Şura, onun üzvləri və Milli Şuraya xidmət edən aparat isə qanunların hazırlanmasına, ilkin müzakirəsinə, onların daimi komissiyalarda təkrar müzakirələrinə, cilalanmasına və Milli Şurada (maddə-maddə, fəsil-fəsil) müzakirə edilib, qəbuluna üstünlük vermişlər.

Milli Şura müstəqillik dövrünün ilk parlamenti olmaqla Azərbaycanda dövlətçiliyin formalaşmasında və müstəqilliyin dəstəklənməsində özünə yer tuta bilmişdir. Dövrün hadisələri Milli Şura tribunasında xəlbirlənən ərsəyə yeni siyasi tarix yaranmışdır. İstisna deyil ki, fəaliyyətində siyasi mafraqlıq, nöqsanlı, qüsurlu və mübahisəli cəhətlər də olmuşdur.

Azərbaycan parlamentarizm tarixində Milli Şuranın öz yeri, öz izi və öz dəst-xəti qalacaqdır. Əsrin əvvəlində yaranan Milli Şura əsrin sonunda yaranan Milli Şuranın sələfi sayılsa da, onların fəaliyyətindəki oxşar cəhətlərlə yanaşı, bir çox bənzər-sizliklər də özünü göstərir.

XX əsrin sonunda yaranan Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası cəmiyyəti 180 gün yaşamış, özünün 38 iclasını keçirmiş və 1992-ci il may ayının 18-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi adlandırılmışdır.

MİLLİ ŞURANIN YARANMASI

Azərbaycana Moskvanın düşməncəsinə münasibəti, SSRİ-nin dağılması, erməni təcavüzü, iqtisadiyyatdakı böhranlar, regionlarda sabitliyin laxlaması, müxalif qüvvələrin nüfuz toplanması, vəzifə tutanların cırmaqlaşmaları, bəzilərinin rəhbər kürsülərə sahib olmaq cəhdləri, bir sıra ziyalıların mövcud hadisələrə laqeydliyi və digər məsələlər respublikanı fəlakətə sürükləyirdi. Siyasi-ictimai, iqtisadi durum idarəolunmaz şəkəle düşmüşdü və gələcəyi də bəlli deyildi. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) hakimiyyəti respublikanın zəifləmiş və sözbəxan başçılarından almaq naminə bütün üsullardan asanlıqla istifadə edirdi.

O dövrdə çox dəbdə olan "blok" sözü artırılmaqla, "kommunist bloku" ("komblok") və "demokratik blok" ("demblok") adlandırılan qüvvələrdə kəskin ziddiyyət mövcud idi, siyasi çekişmələrdə mübarizənin müxtəlif təsiredici və kəskin formaları seçilirdi. "Komblok" iqtidarda olduğu üçün öz ömrünü uzada bilən yollar axtarı, bəzi yerli-yersiz struktur və kadr dəyişiklikləri edir, müxalifət nümayəndələri ilə açıq və gizli görüşlər keçirir, bir çox hallarda "demblok"a sərfəli olan güzəştlərə gedirdi. İqtidarın uğursuzluqlarının səbəblərindən biri də bu idi ki, vəzifə tutanların xeyli hissəsi gündüz "bolşevik", gecə "menşevik" olur, pulluları müxalifətə yaltaqlıq edir, imperiyapərəstlər qütbləşmə yaradır, informasiya vasitələri "krivoşip" yazıları ilə gərginliyi daha da ağırlaşdırırdılar.

Müxalifətdə olanlar mitinq, tətill, bəyanat, məqalə və çıxışları ilə iqtidara hədə-qorxu gəlir, əsasən də məqsədlərinə nail ola bilirdilər. Müxalifətdəkilər bütün dövlət və digər idarəetmə strukturlarında, əmək kollektivlərində, təhsil müəssisələrində və din xadimləri arasında özlərinə tərəfdarlar taparaq onların vasitəsilə istədikləri aksiyaları həyata keçirməyə nail olurdular. Müxalifətin respublika iqtidarına qarşı çəşdirici üsul və metodları tətbiq etməsi kənardan daha aydın görünürdü. Artıq elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, "demblok"çuların çox təklif-

lərini iqtidardakılar dinməz-söyləməz, bəzi hallarda isə çox həvəslə yerinə yetirirdilər. Daha aydın deyilsə, iqtidardakılar artıq müxalifətdə olanların "əl buyruqçu"larına çevrilmişdilər.

Yaranmış imkandan istifadə edərək xalq arasında nüfuz qazanmaq və sonralar hakimiyyəti ustalıqla ələ almaq üçün "demblok" deputatların kiçik bir qrupundan ibarət Milli Şura yaradılması fikrini ortaya atdı.

Milli Şura yaradılması söhbəti ortaya atılarkən deputatların əksəriyyəti arasında ciddi narazılıq başlandı. Vəziyyəti belə görən Prezident və onun ətrafındakılar deputatlar arasında sözsöhbəti kəsməyə çalışdılar. Xeyli təbliğat işi aparılsa da, heç bir millət vəkili öz səlahiyyətlərindən imtina etmək fikrinə düşmədi. Yenidə keçirilən seçkilər zamanı öz seçicilərinə verdiyi vədlərə heç bir deputat naxələf çıxmaq istəməirdi. Vəziyyət getdikcə mürəkkəbləşirdi. Deputatlar yalnız bir məsələ ilə razılaşırırdılar ki, Milli Şura daim fəaliyyətdə olacaq, müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün yeni-yeni qanunlar hazırlayıb qəbul edəcək və onun həyata keçməsi üçün əməli tədbirlər görəcəkdir. Hər bir deputat başa düşürdü ki, respublika demokratik və azad inkişaf yolu seçirsə, onun yüzlərlə qanun qəbul edəcəkdir, daim fəaliyyət göstərən işgüzar parlamenti olmalıdır.

Qanunlar toplusu hazırlamaq, onları çox az müddətdə xalqa çatdırmaq fikri deputatlar arasında müsbət qarşılanırdı. Milli Şuranın yaradılmasını deputatların öz əlləri ilə qanuniləşdirmək üçün Ali Sovetin sessiyasını çağırmaq zərurəti yarandı. Bunun üçün Ali Sovetin növbədənənar sessiyası çağırılmalı idi. Belə ki, XII çağırış Ali Sovetin sessiyası lap yaxınlarda, yəni 1991-ci ilin 22-24 mayında keçirilmişdi. Ona görə də müxalifətdə olan deputatların təkidi ilə Ali Sovetin növbədənənar sessiyası çağırıldı. Yenə də müxalifətin tələbi ilə sessiyanın işi respublika televiziya və radiosu ilə birbaşa yayımlanırdı.

Növbədənənar sessiyanın açılışında iclasda 301 xalq deputatının iştirak etdiyi barədə məlumat verildi. İclası Ali Sovetin sədri Elmira Qafarova aparırdı. O, sessiyanı açaraq giriş sözündə göstərdi ki, oktyabrın 16-da respublika Ali Sovetinin ikinci

sessiyasını çağırmaq planlaşdırılmışdı. Lakin biz bugünkü növbədənənar sessiyanı çağırmağı lazım bilmişik. Ona görə ki, müxalifəti təmsil edən deputatlar bugünkü sessiya çağırılmazsa, izdihamlı mitinqlər keçirəcəklərini bildirmişlər. Onlar bu sessiyada respublikadakı ictimai-siyasi vəziyyəti ilə, habelə Ali Sovetin strukturunda müəyyən dəyişikliklərlə bağlı məsələləri nəzərdən keçirməyi təklif etmişlər. Həmin tələblər prezidentlə müxalifət arasında keçirilən görüşdə irəli sürülmüşdür. Respublika rəhbərliyi mövcud ağır vəziyyəti mürəkkəbləşdirməmək naminə bu sessiyanın çağırılmasını mümkün saymışdır. Dünən, yeni oktyabrın 7-də Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin iclası olmuş və bu sessiyada baxılmaq üçün tövsiyə edilən məsələlər nəzərdən keçirilmişdir. Müzakirə edəcəyimiz məsələlərin bu gün sizə paylanan layihəsini müxalifətdəki deputatlar hazırlamışlar. (Beləliklə də, millət vəkilləri yaradılacaq Milli Şura barədə ilk sənədlə tanış oldular.) Biz müxalifətlə siyasi qarşıdurmanın güclənməsinə yol vermək istəmirik və respublika həyatının çox mühüm məsələlərinə dair parlamentdə qarşılıqlı surətdə məqbul qərarlar qəbul etməyə tərəfdarıq. E.Qafarova bu cümlələrlə giriş sözünü yekunlaşdırdı. Sonra sessiyanın iş orqanları, yəni hesablama qrupu (o vaxt kompyuterlə səsvermə hələ yox idi, onu təzə quraşdırsalar da istifadəyə verilməmişdi), katiblik və redaksiya heyəti seçildi.

Deputatlara paylanan gündəlikdə müzakirə üçün 10 məsələ nəzərdə tutulmuşdu. Sıra üzrə axırıncı - 10-cu məsələ Konstitutsiya qanunu, yəni Milli Şura barədə idi. Müxalifətdəki deputatlar isə təkidlə gündəliyə saldıqları axırıncı məsələnin yerinin dəyişdirilib sessiyada birinci baxılmasını tələb etdilər. Bunun üçün çıxışa ilk dəfə müxalifətçi deputat başladı (əvvəlcə mikrofondan sonra isə tribunadan). O, sessiyanın çağırılması səbəblərini sədrlik edənənin geniş və obyektiv şərh etdiyini göstərdikdən sonra müxalifətçi deputat blokunun tələblərinin eşidilməsini bildirdi. O, öz çıxışında Ali Sovetin qəbul etdiyi qərarların kağız üzərində qalmasından, sentyabr ayının 30-da Ali Sovetin qarşısında keçirdikləri mitinqdən sonra Ali Sovetin rəhbərləri

ilə razılaşa bilmədikləri görüşdən, təkrar oktyabr ayının 2-də keçirilən yeni mitinqdən sonra Respublika Prezidentinin Qazaxıstana səfərindən yarımçıq qayıdaraq onları qəbul etməsindən və konstruktiv addım atıb bu sessiyanı çağırmaqlarından danışdı. O, çıxışında göstərdi ki, hamımızın əlinə unikal, qeyri-adi bir şans düşüb, sakitliyi birgə qorumaq, qarşıdurmanı zəiflətmək, Qarabağ məsələsini həll edə bilən radikal addımlar atmağa başlaya bilərik. Ona görə də təklif etdi ki, birinci olaraq Konstitutsiya qanununun - Milli Şura barədə məsələnin müzakirəsinə başlanmalıdır.

Artıq müxalifətin fikri tam açıqlığı ilə deputatlara bəlli oldu. Dalbadal mitinqlər çağıraraq iqtidardakıları çıxılmaz vəziyyətdə qoyub, növbədənənar sessiya çağırtdırmaq (16 oktyabr-dakı, yəni növbəti sessiyayı 8 gün belə gözləməmək) istədikləri məsələni gündəliyə salmaq və tələblərini həyata keçirmək üçün Milli Şura yaratmaq naminə imiş. Parlamentdə fəallıq tam müxalifətin əlində idi.

118 nömrəli seçki dairəsindən seçilən müxalifətçi deputat da öz həmkarının təklifinə şərik çıxdı. 271 nömrəli seçki dairəsindən deputat Rauf İsmayılov mitinqlərin keçirilməsi haqqında qanunun təsdiq edilməsini xahiş etdi və bildirdi ki, kim səhər yuxudan tez durursa, əlinə mikrofon alıb camaatı başına yığır. Sonra deputatlar qeyd etdilər ki, növbədənənar sessiya belə təzyiqlə göstərmək yolu ilə yox, deputatların üçdə birinin tələbi ilə çağırılmalıdır; xalqın adından danışanlar çoxdur - buna son qoyulmalıdır; parlament artıq siyasi çəkişmə yerinə çevrilib; Konstitutsiya qanununun - Milli Şuranın yaradılmasının hüquqi əsası yoxdur və sairə. 152 nömrəli seçki dairəsindən deputat Tofiq Qasımov müxalifətçi deputatın təklifini müdafiə etməklə hakimiyyət strukturunun təcili dəyişdirilməsini tələb etdi. O dedi: "...Hakimiyyət strukturunu məsələsi həll olunur, yoxsa yox?! Əgər olursa... biz özümüz özümüzü buraxılmış hesab ələyib, ...bu parlamentin qanunsuz olaraq qalmasına qarşı etirazımızı davam etdirəcəyik..."

Sessiyada saatlarla Konstitutsiya qanununun - Milli Şura

barədə gündəlikdəki axırıncı məsələnin birinci növbədə müzakirəyə qoyulması barədə mübahisəli səsvermə oldusa da, bu təklif keçmədi. Vəziyyəti çıxılmaz görəndə hüquqşünas, 213 nömrəli seçki dairəsindən deputat Tahir Kərimli özünün uzun-uzadı çıxışı ilə müxtəlif təkliflər verərək onların səsə qoyulmasını təkid etsə də, buna nail ola bilmədi.

68 nömrəli seçki dairəsindən deputat Etibar Məmmədov məsələni açdı: "...Elmira xanım, ...hamı bilir ki, bu sessiya nəyə görə çağrılıb, nə cür çağrılıb. Mitinqlər olub, müxalifətin tələbi olub, Prezident müxalifətin üzvlərini qəbul eləyib, sessiyanın çağırılması haqqında qərar qəbul olunub. Halbuki Prezidentin bu qərarı qəbul etməyə səlahiyyəti yox idi. Yəni siz əvvəl buna etiraz etmisiniz, bu məsələni Prezident həll edib. ...Hələlik respublikada heç bir qanun işləmir. Ancaq ayrı-ayrı adamlar, o cümlədən Prezident bütün məsələləri həll eləyirlər... Səlahiyyətinizdən istifadə edin və verilən təklifin razılaşdığınız qaydada birinci keçirilməsini təmin edin. ...Mən bir qədər bitərəf qalmaqta çalışırdım ki, bu qarşıdurmanın qarşısını alım, ancaq belə getmə, mən də bu qarşıdurmada ən fəal surətdə iştirak edə-cəyəm...".

Belə ultimatusayağı çıxışdan sonra E.Qafarova qısa cavab nitqi söylədi. Yaranmış gərginliyi neytrallaşdırmaqda ustalığa malik olan 22 nömrəli seçki dairəsindən deputat Firidun Cəlilov gündəliyin ardıcılığı barədə kompromis variant təklif etdi. Lakin heç nəyə məhəl qoymayan deputat İ.Həmidov 4-cü mikrofonu yaxınlaşaraq, sessiyanın televiziya vasitəsilə birbaşa translyasiya edilməsindən istifadə edərək, tərəfdarları olan tamaşaçıları Ali Sovetin ətrafına gəlməyə çağırırdı. Deputat F.Cəlilovun gündəlik haqda verdiyi təklif səsə qoyularaq səs çoxluğu qazandıqı üçün Milli Şura barədəki qərar qəbul olundu və deputatlar fasiləyə çıxdılar.

Deputatlar fasilədən iclas salonuna qayıdanadək artıq Ali Sovetin qarşısına İ.Həmidovun çağırışı ilə xeyli adam toplanmışdı.

İclasın ikinci hissəsi başlayarkən 242 nömrəli seçki dairəsi-

nin deputatı Asya Manafova camaatın Ali Sovetin binası qarşısına yığılmasına etirazını spikerə bildirdi. E.Qafarova A.Manafovaya və əsəbiləşən, narahatçılıq keçirən digər deputatlara təmkinli və səbri olmağı bildirdi. Dərhal Konstitusiyaya qanunu - Milli Şura barədə paylanmış layihənin məruzəsi üçün T.Qasımova söz verdi. Məruzəçi dedi ki, 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının parlamenti var idi və ümumxalq səsverməsi ilə seçilən parlament 8 partiyayı təmsil edirdi. Biz parlamenti buraxmalıyıq. Əgər parlament buraxılarsa, yeni seçkilər keçirilməsi üçün 8 ay, bir il vaxt lazım olacaq. Parlament buraxılırsa, hakimiyyətsizlik əmələ gələcək. Hakimiyyət vakuumu yaranmamasından ötrü müxalifətlə hakimiyyətin razılığı əsasında, keçid dövründə, yeni strukturda səlahiyyətli parlament təşkil edirik ki, respublikanı iqtisadi böhrandan təcili çıxartsın. Təklif edirik ki, Milli Şura 50 nəfərdən ibarət olsun, yəni hər iki tərəfdən 25 nümayəndə seçilsin. Məruzəsində T.Qasimov göstərdi ki, "...Şura üzvləri parlament fəaliyyəti ilə məşğul olarkən vəzifədən azad ediləcəklər..." (Sözündə qeyri-səmimi olan T.Qasimov sonralar sözünə naxələf çıxdı, Milli Məclisin üzvü olmaqla bir neçə vəzifəyə sahibləndi.) Bu strukturun yaranmasından sonra respublikada hər şeyin yağ kimi gedəcəyini sübut etməyə cəhd göstərdi.

133 nömrəli seçki dairəsindən deputat Tamerlan Qarayev Milli Şura barədə təklifi müdafiə etmək naminə təbliğat xarakteri daşıyan, çox da inandırıcı olmayan geniş nitq söylədi. O da parlamentin buraxılacağı haqda müxtəlif sözlər işlətdi ki, bəlkə deputatlar Milli Şuranın yaranmasına səs versinlər.

Növbəti çıxışı yorucu və konkret fikrini bildirməkdə çətinlik çəkən 167 nömrəli seçki dairəsindən deputat seçilmiş M.Quliyev etdi. Onun ardınca tribunaya qalxan 81 nömrəli seçki dairəsinin deputatı Sabir Rüstəmxanlı Ali Sovetin rəhbərliyinə iradlarını etdikdən sonra deputatları Konstitusiyaya qanununa səs verməyə çağırırdı. 327 nömrəli seçki dairəsinin deputatı Əşrəf Məmmədov çıxışında Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin buraxılması və onun hüquqlarının Milli Şuraya verilməsini tək-

lif etdi. Deputatlar İrşad Əliyev, Şaitdin Əliyev, Mürşüd Məmmədov Ali Sovetin daimi komissiyalarının işinin canlandırılmasının vacibliyindən danışdılar. Ağsaqqal kimi söz alıb, çıxış edən 98 nömrəli seçki dairəsinin deputatı Tofiq Bağırov Ali Sovetin komissiyalarının işindən gileyləndi, təklif etdi ki, hər iki tərəf kompromis variant axtarsın. O, Milli Şuranın yaradılmasına müsbət münasibətini bildirdi və deputatları ümumi dil tapmağa çağırırdı. Tezliklə radikal dəyişikliklər aparmaq, ictimai əsaslarla ağsaqqallardan ibarət məsləhət şurası yaratmaq, keçid mərhələsinin mexanizmi olan yeni qanunu xırdalıqları ilə müzakirə etmək təklifini deputat Firidun Cəlilov etdi. Deputat İsmayıl Şıxlının sessiyadakı geniş çıxışında Milli Şuraya aid dediklərindən bunu göstərmək olar: "...Mən demokratik blokun təklifini müdafiə eləyirəm... Müvəqqəti şura düzəldək, onun tərkibi nə qədər olacaqs, necə olacaqs, o sonranın məsələsidir..."

148 nömrəli Qazıməmməd şəhər seçki dairəsindən deputat Əlibala Hüseynov Milli Şuranın yaradılması barədəki çıxışında göstərdi ki, "...xalqla əlaqədar bütün məsələləri xalqın müzakirəsinə vermək lazımdır. Qanunumuzda, Konstitusiyamızda parlamentin buraxılması mexanizmi yoxdur. ...Parlamentə təzyiq göstərmək ədalətsizlikdir. ...Diktə etməklə, ultimatumla qanun qəbul elətdirmirlər. T.Qasımovla T.Qarayev bu Konstitusiya qanununu çox səliqə-səhmanla bizə izah elədilər. Madam belədirsə, çöldəki mitinq nədir və orada deyilən söz-söhbətlər nədir? Bunlar hamısı bu iclasın gedişinə, parlamentə təzyiqdır. Hansı dünya parlamentində mikrofonla çağırış eləyiblər ki, yığışın, gəlin parlament olan yerə? Belə layihəni bir günün içərisində zorla qəbul elətdirmək olmaz. Axı, biz seçicilərimizin qarşısında cavabdehik. Məcbur edirsiniz ki, parlamentin özü özünə hökm versin. Diktatorlar gəlib bizə demokratiya dərsi deyirlər. Fəaliyyətsiz deputatlar varsa, onu geri çağırmaq lazımdır. Zorakılıqla iş görülsə, haçansa faciəyə gətirib çıxardacaq. Bu, qorxulu oyundur, vaxtı ilə Stalini də, Hitleri də hakimiyyət başına camaat gətirib. ...Bu məsələni biz yüz dəfə götür-qoy

eləməliyik, ancaq məsələni bu cür təzyiqlə həll etməzlər, bilmirəm kimi qorxutmaq istəyirsiniz, biz də azərbaycanlıyıq, əcnəbi deyilik. Hər halda bu yaxşı nəticə verməz. Mən bayırda Xalq Cəbhəsi liderlərinin camaata müraciətini eşitdim. Başa düşməliyik ki, camaatımız siyasi mübarizəyə hazır deyildirlər, sonra faciəli nəticələr ola bilər..."

Yardımlı seçki dairəsindən deputat Fəzail Tağıyev çıxışında Ali Sovetin daimi komissiyalarının işinin canlandırılmasına üstünlük verdi. Deputat İ.Həmidov isə yenə də millət vəkillərini öz səlahiyyətlərini müvəqqəti Milli Şuraya verməyə çağırırdı. O, Milli Şuranın vacibliyi və camaatın Ali Sovetin qarşısına toplanmasının zəruri olduğu barədə danışdı. Deputat Bəxtiyar Vahabzadə çıxışında dedi: "... Burada qarşımızda duran bir məsələdir - parlament buraxılsın və ya buraxılmasın? Parlamenti indiki şəraitdə buraxmağın tərəfdarı deyiləm. İ.Həmidovun, T.Bağırovun və İ.Şıxlının fikri ilə tamamilə şərikəm. Mən sizin hamınızdan bir ağsaqqal kimi xahiş edirəm, parlamentə toxunmayaq, amma 50 nəfərdən ibarət prioritet bir şey yaradaq..."

Deputat Rasim Ağayev parlament üzvlərinə Azərbaycan Respublikasının dövlət, siyasi quruluşunun və idarə edilməsinin yeni milli modelinin yaradılması barədə mülahizələrindən danışdı, Milli Şuranın yaradılmasının labüd olduğunu əsasən aşkarladı. Deputat Eldar İsmayılov çıxışında parlamentin buraxılması və müvəqqəti Milli Məclisin yaranması ilə razılaşdığını bildirdi. Deputat Seyran Seyranov tribunaya çıxmadan qabaq elan edildi ki, çıxış üçün 50 nəfər yazılıb və arzu edənlərin sayı artır.

Gündəlik üzrə müzakirə edilən məsələ artıq çox mürəkkəb və mübahisəli vəziyyətə çatmışdı. Deputat Seyran Seyranov da Ali Sovetin yarıtmaz işindən, daimi komissiyaların işinin canlandırılmasından söhbət açmaqla deputatları növlərə ayırmağın əleyhinə olduğunu bildirdi. Əvvəlki natiqin çıxışını dəstəkləyən deputat M.İsayev deputatları növlərə ayırmağın düzgün olmadığını, salonda əyləşənləri şagird hesab eləyib ağıl dərsi verənlərin deputatları dilə tutmasını yersiz saydı. O, indiki deputat

korpusunun parçalanmasını, mitinqləri çağırıb parlamentə təzyiq göstərməyin demokratiyadan kənar olduğunu göstərdi.

Deputat Fərəc Quliyev Ali Sovetin qeyri-qanuni seçildiyindən, fəaliyyətsizliyindən, 1918-1920-ci illərdəki Konstitusiya qanunlarının bərpa edilməsindən və təcili olaraq Milli Məclisin yaradılmasından danışdı. Axsama yaxın deputat İ.Qəmbərov söz alaraq dedi: "... Azərbaycan dövlət məstəqilliyi haqqında bəyannamə qəbul edilib. Bu da o deməkdir ki, Azərbaycanın bütün hakimiyyət strukturları, bütün rejimi yuxarıdan aşağı, aşağıdan yuxarı dəyişdirilməlidir. ...Münsiflər Məclisi çağırılmalı, yeni Konstitusiya hazırlanmalı, yeni seçki qanunu qəbul edilməlidir. ...Qıtlıq və bəlkə də Allah eləməmiş aclıq, işsizliyin, qiymətlirin artması yaxın gələcəkdə bizi gözləyir. ... Bizim indiki təklifimiz ancaq mövcud hakimiyyət strukturunu fəallaşdırmaq yolu ilə ciddi hakimiyyət islahatlarına başlamaq və xalqı yaxınlaşan fəlakətlərdən xilas etməkdən ibarətdir. Bizim hakimiyyət iddiamız yoxdur və hədə-qorxu da gəlmirik. ...Mən hakimiyyət iddiasında olmadığımı sübut etmək üçün müvəqqəti Milli Məclis yaradılması haqqında qərar qəbul olunana qədər deputat mandatımdan imtina eləyirəm. Mən təzyiq göstərmirəm..."

Bu vaxt deputatlardan biri dördüncü mikrofonu (deputatın kimliyi barədə nə mənim qeydlərimdə, nə də Ali Sovetin arxivində məlumat var) yaxınlaşaraq təklif etdi ki, "hər iki tərəfdən üç-beş deputat ayrılın və onlar ayrıca gedib otaqda Milli Şura haqqında layihənin üzərində (çıxışları nəzərə almaqla) işləsinlər. Artıq bir fikrə gələndən sonra yenidən bizim müzakirəmizə versinlər". Nədənə bu təklifə heç bir reaksiya verilmədi və müzakirələr davam etdirildi. Növbəti çıxış edən Məzahir Rəfiyev də parlamenti parçalamamaqdan və komissiyaların işinin canlandırılmasından danışdı. Bu vaxt dalbadal mikrofonla çıxış edən M.Mütəllibov, T.Kərimli və üçüncü mikrofonda danışan hüquqşünas deputat (adını və seçki dairəsini müəyyənləşdirmək mümkün olmadı) Konstitusiyanın 112-ci maddəsinin Naxçıvana aid 2-ci hissəsinin Heydər Əliyevə görə deputatların

aldadılıb, səsə qoyulduğunun ədalətsiz olduğunu və bunun qarşılıqlı gətirib çıxara biləcəyini göstərdilər.

Vəziyyətin qızıışaraq gərgin hal alacağını hiss edən Ali Sovet sədrinin müavini Telman Orucov deputatların fikrini yenidən Milli Şura haqqında qanun layihəsinin müzakirəsinə yönəltdi. Fikirlər, təkliflər getdikcə formalaşır, yığıcmlaşır və konkretləşirdi. Deputatlar, əsasən, iki təklif ətrafında müzakirəni davam etdirirdilər. Birincisi, deputat Adil Hacıyevin təklifi idi ki, həmin məsələnin müzakirəsi Ali Sovetin daimi komissiyalarına tapşırılsın, komissiyalar müzakirə eləyib ümumi fikirlərini sessiyaya bildirsinlər. İkinci təklifi deputat Firidun Cəlilov irəli sürdü: "Hər bir tərəfdən üç nəfər olmaqla deputat qrupu yaradılsın. Onlar birlikdə layihə üzərində işləsinlər, razılaşdırılmış təklifi sessiyanın müzakirəsinə versinlər".

Deputat Yaqub Məmmədov Milli Şura haqqında qanun layihəsinin özü hazırladığı variantını deputatlara təklif etdi və qanunun məzmunu ətrafında fikirlərini açıqladı. Sonra bildirdi ki, yeni Konstitusiya qanunu qəbul olunan andan Ali Sovetin daimi komissiyaları və Rəyasət Heyəti buraxılmalı, Ali Sovetin sədri və onun müavinləri təzədən seçilməlidirlər. Bu vaxt 232 nömrəli seçki dairəsindən deputat Gülabbas Qəhrəmanova söz verildi və o, mikrafonlarda ardıcılığa nəzarət edilmədiyinə görə iclasa sədrlik edən T.Orucova iradlarını bildirdi. Deputat G.Qəhrəmanov da göstərdi ki, deputatları növlərə bölmək olmaz, deputatların əksəriyyəti ümumi sözlər danışır, təkliflər vermirlər. Odur ki, təklif edirəm parlamentimizə qurultay statusu verilsin, daimi komissiyalar daimi işləsinlər.

Mikrofonlarda söz almaq üçün növbəyə duran deputatların olmasına baxmayaraq 2-ci mikrofonu yaxınlaşan və təkidlə söz alan deputat B.Vahabzadə müzakirələri qurtarmağın vaxtının çoxdan çatdığını bildirdi və sualla müraciət etdi: "... Telman müəllim, burada belə bir maddə var: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 112-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin sonuncu cümləsi çıxarılsın. Bir xırdalayın görə bu sonuncu cümlə nədən ibarətdir? Biz bilmirik axı Konstitusiyayı, bunu niyə açıq

yazmırsınız. Xahiş edirəm, bu saat deyin görək bu nə deməkdir? Biz də fikrimizi deyək".

Sədrlik edən T.Orucov belə bir izahat verdi: " Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri birbaşa Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin müavini olur. O deməkdir".

Deputat B.Vahabzadə əsəbi halda sözünü davam etdirdi: "Müavini olur. Demək biz indi yazıq ki, "müavini olmur". Elə-dirmi? Niyə bunu açıq yazmırsınız bəs? Adam aldatmaq nəyə lazımdır? Niyə açıq yazmamasınız? Axı, burada deputatların bir-birini aldatmağı yaxşı deyil. Niyə olmamalıdır? Niyə bu vaxta qədər olurdu, indi olmur? Şəxsi ədavətinizi, şəxsi ambisiyalarınızı qoyun bir tərəfə. Yazıqdır bu Vətən, yazıqdır bu millət. Şəxsi ədavətlərinizi nə vaxta qədər buraya gətirəcəksiniz?"

Deputat B.Vahabzadənin sözləri bir çox deputatların ürəyindən olduğundan və fikir aydınlığı yarandığından salonda canlanma açıq-aşkar hiss edildi. Sədrlik edən T.Orucov gərginlik yaranmasını deyər bildirdi: "...Bu barədə ayrıca söhbət gə-dəcəkdir..".

Təklif etdi ki, Milli Şura haqqında qanun layihəsini işləmək üçün qarşılıqlı qrup yaradılsın, demokratik blokdan İsa Qəmbərov, Tofiq Qasimov, İsgəndər Həmidov, digər blokdan Mirabbas Qasimov, Məmməd Quliyev, Kamran Rəhimov bir yerdə işləsinlər. Ali Sovet sədrinin müavini T.Qarayevin təklifi ilə həmin qrupa Tofiq Bağırov, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə əlavə edildilər. Tərkibə daha 3 deputatın - Adil Hacıyevin, Bayram Bayramovun, Yaqub Məmmədovun da daxil edilməsi təklif olundu.

Çıxış edən deputat T.Kərimli bildirdi ki, tez qərar qəbul olunmasa, Ali Sovetin ətrafında toplanan adamlar mitinqi daha da şiddətləndirəcək və ... Milli Şura bizim xilasımızdır...

Mikrofonlardan edilən qısa çıxışlarda deputatlar belə fikirlər söylədilər: parlament buraxılsın, bu qanun zor gücünə qəbul etdirilməsin, nəzəriyyəçi hüquqşünaslar da dinlənilsin, parlamentdə vəzifə davası getməsin, məsələ zor gücünə həll edildiyi

üçün deputat mandatları geri qaytarılsın, Milli Şuranın yaradılması referendum yolu ilə həll edilsin və sairə.

Bir qrup deputat Milli Şuranın yaradılmasının heç bir hüquqi əsası olmadığını bildirdi. Bu vaxt sədr müavini T.Qarayev göstərdi ki, müzakirə olunan qanun layihəsinin bütün variantlarının hazırlanmasında dövlət hüququ sahəsində ən güclü mütəxəssislərimiz Murtuz Ələsgərov, Qulamhüseyn Əliyev və Şahin Əliyev iştirak ediblər.

Deputat S.Əkbərov göstərdi ki, deputat M.Quliyev burada çıxış eləyəndə hamıda təsəvvür yaranır ki, bu adam doğrudan da xalqın birliyi yolunda cəfə çəkənlərdən biridir. Burada sözdə birliyə aparıb, əməldə parçalanmaya yol vermək lazım deyil. İkincisi, bugünkü müzakirələr göstərdi ki, burada heç bir kompromis mümkün deyil, parlament buraxılmalıdır. Yeganə yol budur. Bu zaman mikrofona yaxınlaşan şəxs deputat S.Əkbərovun təklifinin səsə qoyulmasını təkidlə tələb etdi. Sədrlik edən Ali Sovet sədrinin birinci müavini T.Orucov deputat S.Əkbərovun Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin buraxılması barədəki təklifini səsə qoydu və səslərin sayılmasını xahiş etdi.

Yerdən deputat B.Vahabzadənin iclasın sədarətinə ucadan ağır söz deməsi eşidildi. Lakin mikrofonduz bəyildiyyindən sözlər anlaşılmaı. T.Orucov isə müqabilində dirbaş mikrofonla cavab qaytardı: "Bəxtiyar müəllim, özünü elə aparırsınız ki, ikinci ixtilaf yaransın... Rədd olmağa məni layiq bilməyin, Siz fikrinizi tez-tez dəyişirsiniz... Xalq şairi Vahabzadəyə hörmətim var, amma təhqirə keçməməlidir. Təhqir edən cavabını ala-caq". Bunları dedikdən sonra 12 nəfərdən ibarət komissiyanın tərkibini oxudu (İ.Qəmbərov, T.Qasimov, İ.Həmidov, M.Qasimov, M.Quliyev, K.Rəhimov, Y.Məmmədov, B.Bayramov, B.Vahabzadə, T.Bağırov, A.Hacıyev, İ.Şıxlı) və səsə qoyuldu. Salondakı mikrofonlardan deputatlar Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin buraxılmasını, müxalifətin öz çıxışları ilə hədə-qorxu gəlməsini, deputatların salonda həbs olunacaqlarını artıq həyəcanla deyirdilər.

Deputat Əli Ömerov çıxışında göstərdi: "Milli Şuranın yara-

dılması haqqında qanun hüquqi əhəmiyyət kəsb edən qanundur. T.Orucov elə bir şərait yaratdı ki, biz bir-birimizlə vuruşma vəziyyətinə gəldik. Bizim nə təqsirimiz var ki, beş saatdır burada günahsız həbs olunmuşuq. Rəyasət Heyəti istefa versin".

Artıq iclasə sədrlik edən E. Qafarova mikrofonlardan istefa sözlərini eşitdikcə qəti qərara gəldi və dedi: "Əgər mənə etimad göstərilirsə, mən işləyə bilmərəm".

Bu vaxt T.Qarayev də istefa verdi. Beləliklə də gündəlikdəki məsələ öz məcrasından çıxdı və yeni məsələ barədə müzakirə açıldı. Deputat M.Mütəllibov sözlərini E.Qafarovaya istiqamətləndirərək dedi: "Elmira xanım, Sizin istefanız məsələsi qoyulub, siz isə salonda oturmusunuz. Bu bir növ iclasə təsir göstərir. Bugünkü qərarla deputatları Naxçıvana qarşı qoymusunuz. Bu fakta görə parlament özü-özünü buraxmaq hüququnu qazanır. İstefa gizli səsvermə şəklində keçirilsin".

Mikrofonlara yaxınlaşan deputatlar çıxışlarında qeyd etdirdilər ki, müxalifətin qoyduğu məsələni güclə həyata keçirməsi yaramaz haldır, çöldəki camaatı deputatların üzərinə qaldırmaq düz deyil, belə demokratiya oyunu tarixdə heç yerdə görünməyib. İki deputat mandatını təhvil veribsə, salonda niyə oturub? Bu gündən sonra onlar iclas salonuna buraxılmasınlar.

Söz alıb çıxış edən deputat İ.Qəmbərov dedi: "Mandatını vermiş deputatlardan biri mənəm, o birisi də İ.Həmidovdur. Əgər kompromis qərar qəbul olunmasa, biz burada iştirak etməyəcəyik. İkincisi, yaranmış mövcud vəziyyətdə bizim də müəyyən rolumuz var və buna görə də zaldakı bütün qadınlardan, yaşlılardan və narahat olan adamlardan üzr istəyirik. Üçüncüsü, ...Rəyasət Heyətinin istefası tələbini qoymaq T.Orucovun istefasını qoymaqdır... Deputatlar deyirlər ki, Rəyasət Heyəti Ali Sovetin sessiyasının işini normal təşkil edə bilmir. Əgər siz bunu etiraf edirsinizsə, istefa verməyə hazırsınızsa, bildirin".

Sədrlik edən E.Qafarova isə cavabında bildirdi ki, sessiya və onun işinə müdaxilə edilib, təzyiq göstərilirsə və birbaşa xalqa müraciət edilib Ali Sovetin ətrafına gəlməsi tapşırılsa, onda necə işləmək olar?

Mikrofondan uzaqlaşmayan İ.Qəmbərov sözlünə davam etdi: "...Unikal şans yaranıb ki, kompromis qərar qəbul edilsin, qarşিদurmanı aradan götürüb, sabitlik yaradıb ciddi surətdə Qarabağ məsələsi, sərhəd məsələsi, islahatlar ilə məşğul olaq. AXC-nin son siyasəti kompromis variantlar üzərində qurulubdur. Əgər Milli Şura barədə kompromis variantı qəbul edilərsə, sabitlik üçün bütün addımları atmağa hazırıq, mitinqlərə motoriya qoymağa, hər şeyə hazırıq. Əslinə qalsa, kompromisə getməklə öz siyasi nüfuzumuzu zərbə altına qoymuş oluruq... Sadəcə olaraq, Telman müəllim, Siz və sizin kimilər vəziyyəti o yerə çıxarırsınız ki, Qarabağın yarısını itirəndən və aclıq bütün respublikanı bürüyəndən sonra xalq nə AXC-yə, nə də sizə baxacaq. Bu vəziyyətin yaranmasında günahkar olan bütün qüvvələri süpürüb atacaq. Bunu yadda saxlayın və hər halda bu hadisə baş verəndə biz iştirak eləməyəcəyik".

Sədrlik edən E.Qafarova cavabında dedi: "İsa müəllimə üzümü tutub deyirəm: şərait yaradın ki, camaat evlərinə getsin. Mitinqi necə təşkil etmişinizsə, eləcə də dağıtmalısınız. Fikirləşin, belə işlər görmək, parlamentə təzyiq göstərmək heç də demokratiya demək deyil. Demokratiya təzyiqlə yaradılır. Siz bir diktatoru götürürsünüz, o biri diktatordan istifadə edirsiniz. Bu, təzyiqdır..."

Belə sözlərdən sonra deputatlar yenə də mikrofonların ətrafına yığışub növbə tutmalı oldular. Söz ala bilən deputatların çıxışlarında səslənən əsas fikirlərdən bunları qeyd etmək olar: "...Camaat televiziya ilə bizə baxır, biz boş-boş danışırıq. Sabir Rüstəm xanlı və T.Qarayevin istefasını düz saymıram. Qarabağa təcili kömək lazımdır, biz isə burada nağıl danışırıq..., ...Bugünkü sessiya rəhbərliklə müxalifət arasında yaranmış uçuğunun son dərəcə dərinləşdiyini sübut edir; ...Gəlin, müvəqqəti Milli Məclis yadaq; ...Tarix və vaxt Azərbaycan xalqının əleyhinə işləyir...; ...Azərbaycan xalqı həm fiziki qınılır, həm də mənəvi təhqir olunur, gəlin kompromis variant axtarıb tapaq...; ...Daimi komissiyaların sədrləri hərəsi bir vəzifə sahibidir, harada olduqları bizə məlum deyil, nə komissiyanın iş planı var, nə

onun müzakirəsini keçirirlər, qanunlar isə ümumxalq müzakirəsinə verilmir... Ona görə də biz ağıllı qərarlar qəbul edə bilmirik. Parlamentin bir ildən çox fəaliyyət göstərməsinə və Prezident seçilməsinə baxmayaraq, nə Prezidentin, nə də parlamentin fəaliyyət proqramı var; ...Parlament deputatların hüquq və vəzifələrini qoruya bilmir; ...Moskvadan televiziya ilə göstərilər ki, deputatları girov götürüblər; ...Biz indi heç bir qərar qəbul edə bilmərik, istər ağıllı, istərsə ağılsız, bunun hüquqi əhəmiyyəti ola bilməz, çünki biz təzyiqlə qərar qəbul etmiş oluruq; Konstitusiyada dəyişiklik olmadan Milli Şura yaratmaq olmaz...; Bizim parlament mədəniyyətimiz bir qədər aşağıdır. Burada bəzi yoldaşlar güclərini sınaırlar, biz bir-birimizi qorxuzmaqla məşğul oluruq, güçdə cavan uşaqları yığib ultimatum verib, deputatları qorxutmaq istəyirlər...; Biz həbs olunmuşuq və həbs şəraitində müzakirə aparırıq. Əvvəla, buna siyasi qiymət verilməlidir. Həbs şəraitində heç bir məsələ müzakirə etmək olmaz..." və sairə.

Bu cür çıxışlardan sonra E.Qafarova xahiş etdi ki, "demblok"un başçıları Ali Sovet binasının önündə gedən mitinq iştirakçılarının qarşısında öz sözlərini desinlər və deputatların evlərinə sağ-salamat qayıtmasına şərait yaratsınlar. O, deputat S.Rüstəm xanlıya müraciətlə "Səbir müəllim, Siz blokun nümayəndəsiniz, xahiş edirəm, bayıra çıxasınız, necə ki, bizi həbs eləmişiniz, indi də elə yol açasınız".

Bu cür ağır müzakirələrdən sonra deputatlar küçə söyüşləri, tənqidi sözlər altında çətinliklə də olsa binadan çıxıb, evlərinə gedə bildilər.

1991-ci il oktyabr ayının 9-da səhər sessiya 241 nəfər deputatın iştirakı ilə işini davam etdirdi. Sessiyaya sədrlik edən E.Qafarova Ali Sovetin sədr müavini T.Qarayevin Rəyasət Heyətindəki yerinə qayıtmasını xahiş etdi (T.Qarayev zalda "demblok"çularla əyləşmişdi). Bu vaxt Ali Sovet sədrinin birinci müavini T.Orucov öz mikrofonu ilə dedi: "...Biz hamımız dünən axşamkı biabırılığın, özbaşınalığın şahidi olduq və onu gözümüzlə gördük. Bu, nə xalqımızın adət-ənənəsinə, nə

deputat ləyaqətinə, nə kişiliyə, nə də bir qayda-qanuna uyğun məsələdir. Odur ki, sessiya işə başlayarkən təhrikçiləri, onları öyrədib buraya göndərənləri müəyyənləşdirsin... Belə güzəştə gedə-gedə sessiya heç bir iş görə bilməz. Bu, hörmətsizlikdir, təzyiqlər, ultimatumdur".

Belə qısa çıxışdan sonra deputatlar aşağıdakı fikirləri söylədilər: "...Biabırçılıq odur ki, biz bu zalda 7 saat həbs olunmuşuq; ..."Demblok"un təşkilatçıları bayıra çıxan deputatları təhqiramiz söyüşlərlə təhqir ediblər; ...3 nəfər deputatı döyüblər, pis vəziyyətə salıblar; ...Mən gördüm ki, millət vəkili döyülərkən "demblok"un deputatı döyünlərə yaxınlaşıb dedi ki, "ədə, bunu döyməyin bizə tərəf danışarlardandır"... Bu demokratiyadırsa, qəbul etdiyimiz qərarların mənəvi hüququ ola bilməz; ...Mən hərbiçiyəm, mənə zəng edib gecə məlumat veriblər ki, rus dilli əhalini qorxuzurlar, onları vahiməyə salırlar, mənim şübhəm yoxdur ki, bu işdə ermənilərin əli var, ayıq olun...; ...Bizim çıxışlarımızı Ermənistanda çox diqqətlə izləyirlər. Xoşagəlməz hərəkətləri şişirdirlər. Moskva da buna rəvac verir..."; "...Deputata qarşı zor işlədilməməlidir. Bu məsələnin araşdırılmasına tərəfdaram, ... xatırladıram ki, aprel və avqust aylarında AXC-nin sədri və bir neçə deputat da döyülmüş və milisdə saxlanılmışdı. Biz əvəz çıxırıq. AXC adından bəyan edirik ki, rusdilli əhalinin hüquqları toxunulmazdır, onlar respublikamızın vətəndaşlarıdır..." və sairə.

Səhər iclasında gündəliyin müzakirəsinə başlamamış yaranmış vəziyyəti sakitləşdirmək üçün E.Qafarova Respublika prokuroruna (İ.Qayıbova) tapşırıq verdi ki, deputat toxunulmazlığını nəzarətə götürsün, hadisə ilə əlaqədar olan müqəssir adamları tapıb tədbir görsün və sessiyaya məlumat versin.

Fikir mübadiləsi əsnasında deputatlar Ş.Hüseynov və R.Qaziyev iclasa sədrlik edən E.Qafarovaya iradlar tutduğuna və onunla mübahisəyə girişdiklərinə görə o, tənəffüs elan etdi.

Tənəffüsdən sonra, deputatlar təzyiqlərdə işləyə bilmədiklərinə görə, yetərsay olmadı. Hesablayıcı komissiyanın məlumatına əsasən zalda cəmi 152 deputat qalmışdı. Deputatların

zala toplanmasına nə qədər can atılırsa da, bu heç bir nəticə vermədi. Bu vaxt deputat C.Nuriyev (63-cü seçki dairəsindən) söz alıb dedi: "Sərhəddə hər gün oyun gedir, qırırlar bizi... Hansısa qüvvələr hakimiyyətə can atır və indi-indi Prezident ilə xalq arasında yaranmış birliyi qırmağa çalışırlar. Bu işə bilavasitə Rəyasət Heyəti şərait yaradır. Məsələ qoyuldu ki, Rəyasət Heyətinin üzvləri istefa versinlər. ...Mən Prezidentin vəkili kimi bunu deyə bilərəm və mən Rəyasət Heyətinin üzvü kimi istefa verirəm".

Bu zaman mikrofonlara yaxınlaşan 7-8 deputat özlərini təqdim etmədən belə fikirlər söylədilər: "...Deputatları iclas zalına dəvət edib hərbi qanun haqqında məsələ müzakirə etməliyik..."; "...Bizə televizorla İran da baxır, Türkiyə də. Gəlin bizdən inciyib gedən deputatları zala çağırmaq, hərbi qanun qəbul edək, düşmən Ağdama qədər gəlib. Oynamayın bu millətin müqəddəratı ilə..."; "...Azərbaycandan gecə-gündüz hərbi texnika aparılır. Axı bu texnikada və silahda bizim də payımız var. Yığılıb bunun qarşısını almalıyıq..."; "...Hərbi qanun haqqında məsələnin müzakirəsi bizə hava-su kimi lazımdır. Bu saat Qarabağda qan tökülür..."; "...Bütün deputatlara bildiririk ki, hamının təhlükəsizliyini təmin edəcəyik, zala gəlsinlər".

Bütün çıxışlara və cəhdlərə baxmayaraq, millət vəkilləri iclas zalına tam toplaşmadı. Odur ki, sessiyanın davamı oktyabrın 10-da səhər saat 10-da başlandı. İclası açan E.Qafarova oktyabr ayının 9-da axşam Ali Sovetin binasından çıxan deputatlar təhqir olunduğu, onlara qarşı zor işləndiyi üçün, qanunsuz mitinqlər keçirildiyinə görə baş prokurorun və daxili işlər nazirinin məlumat verməsinə təklif etdi. Lakin mikrofonlara toplaşan deputatlar ardıcıl olaraq fikir söyləyirdilər ki, T.Qarayev sədarətdə öz yerini tutsun və ya onun istefası səsə qoyulsun, Konstitusiyanın 112-ci maddəsinin H.Əliyevə aid olan sonuncu cümləsi çıxarılsın, Ali Sovetin sədri, onun müavinləri və Rəyasət Heyəti istefaya çıxsın və sairə.

Çıxış edən T.Qarayev də Ali Sovetin Rəyasət Heyətinə etimad məsələsinin səsə qoyulmasını təklif etdi. 148 nömrəli

seçki dairəsindən deputat Hüseynov isə bildirdi: "Ay deputatlar, niyə susursunuz? Çox qəribədir, başqa yerlərdə təyyarə tuturlar, bizdə isə parlamenti. Ali Sovetin rəhbərliyi bizim təhlükəsizliyimizi təmin etmədi. Cəmaatımızın siyasi şəraitinə çox aşığdır. Məni binadan çıxan kimi dövrəyə aldılar, onların içərisində silahlı adamlar da var idi. Dedilər: "Çıxış eləmişən"? Deputat F.Baxşəliyev məni xilas etdi, dedi: "Ay bəylər, axı onlar da azərbaycanlılardır". Bu fakt pislənməlidir, Azərbaycan demokratiyasının qara günləridir...".

Deputat F.Baxşəliyev tələb etdi ki, mitinq iştirakçılarında nəşəxor və sərxoş dediyi üçün E.Qafarova onlardan üzr istəsin. E.Qafarova cavab verdi ki, mən 3 gün burada gedən mitinq iştirakçılarını yox, sessiyanın gedişinə təzyiq göstərən, 3 deputatı döyən və buna görə prokurorluq tərəfindən istintaq edilən adamları deyirəm. Bu vaxt zalda qışqırıqlar eşidildi. 107 nömrəli seçki dairəsindən deputat Ə.Öməröv 2-ci mikrofondan çıxışında bildirdi ki, "Rəyasət Heyətinin istefa verməsi təklifini irəli sürənlərdən biri də mənəm. Bayıra çıxarkən məni təhqir elədilər, mən də dözə bilmədim, bəlkə də cinayət edə bilərdim. Bax, bu səbəbdən də əsəblərim tarıma çəkildi, mən də Rəyasət Heyətinin işi qura bilmədiyinə görə istefasını tələb etdim. Xahiş edirəm, T.Qarayev istefasını geri götürsün. O gözəl hüquqşünasdır, gözəl bir insanın təkliddə istefa verməsinə mən təəssüflənirəm".

İclasın gedişində sədrlik edən E.Qafarova öz istefasının səsə qoyulmasını çox təkidlə təklif etdi. Bu vaxt T.Orucov da E.Qafarovanın təklifinə tərəfdar çıxdı, ona etimadsızlıq göstərmək barədə təklifi səsə qoydu. Lakin yerlərdən deputatlar çıxış etməyə başladılar. Belə fikirlər söyləndi ki, istefaya aid təkliflər Milli Şuraya görə olub. Odur ki, müvafiq komissiya işləsin və nəticəsindən asılı olaraq məsələyə baxılsın. 162 nömrəli seçki dairəsinin deputatı B.Bayramov 3-cü mikrofondan çıxış etməyə başlayarkən onun sözü yarımçıq qaldı. Vəziyyətin gərginləşdiyini hiss edən T.Orucov yarım saatlıq fasilə elan etdi. Artıq parlament rəhbərliyində boşluq yarandı.

Uzun tənəffüsdən sonra sahibsiz sessiyaya "sədrliyi" ağsaq-qal kimi deputat T.Bağirov etdi. Artıq bəzi dəqiqələrdə zalda olan çıxışları eşitmək mümkün olmurdu. "Spiker"lik edən T.Bağirov zalda intizamsız gediş-gəlişi dayandırmağa, sakitlik yaratmağa, ümumiyyətlə, rəqlamentə əməl olunmasına çalışırdı. Deputatlardan İ.Qəmbərov, B.Bayramov və İ.Şıxlı iclası aparan T.Bağirova kömək məqsədi ilə çıxış etdilərse də, bir nəticəsi olmadı. İclas zalında xeyli kənar adamlar da var idi. Artıq televiziya vasitəsi ilə birbaşa yayım dayandırılmışdı. Bəzi deputatlar sessiyanın gedişinin canlı yayımla xalqa çatdırılmasının səsə qoyulmasını tələb edirdilər. Yerdən səslər eşidilirdi ki, jurnalistlər də zalı tərk etsinlər. Fikirlər müxtəlif, çəlpəşik, ziddiyyətli və xoşagəlməz idi.

T.Bağirova könüllü köməkçi qalan İ.Şıxlı iclasın televiziya ilə birbaşa verilməsi məsələsini səsə qoydu. "Spiker" olan T.Bağirov səsvermənin yekununa görə elan etdi ki, iclasın gedişini televiziya ilə göstərə bilmərik. Bundan sonra Ali Sovetin rəhbərliyinə etimad məsələsi üzrə gizli səsvermənin müxtəlif variantları təklif olundu. Deputat B.Bayramov təklif etdi ki, Ali Sovetin rəhbərliyinə, yəni sədrə və sədrin müavinlərinə etimad məsələsi gizli səsvermə yolu ilə həll edilsin. Deputat B.Bayramovun verdiyi təklifi deputat İ.Şıxlı olduğu kimi səsə qoydu və təklif səs çoxluğu ilə qəbul olundu.

Razılaşdırıldı ki, hər üçünün, yəni sədrin və onun iki müavininin familiyaları bir bülletenə yox, ayrı-ayrı bülletenlərə yazılsın. T.Bağirov təklif etdi ki, 7 nəfərdən ibarət seçki komissiyası yaradılsın və aşağıdakı deputatları tərkibə daxil etmək üçün siyahı oxudu: İ.Qəmbərov, İ.Həmidov, T.Qasimov, M.Qasimov, K.Rəhimov, Adil Hacıyev və B.Zahidov. Bu an deputatlar həmin komissiyanın tərkibinə R.Qaziyevin, A.Hacıyevin, M.Əkbərovun, Ş.Əliyevin, S.Seyranovun, R.İsmayılovun əlavə edilməsini göstərdilər.

Xeyli mübahisədən sonra seçki komissiyasının tərkibinə R.Qaziyev (sədr), S.Seyranov (katib), S.Əkbərov, Ş.Əliyev, K.Rəhimov, Adil Hacıyev və Arif Hacıyev seçildilər. Komissi-

yanın sədri R.Qaziyev səsvermənin keçirilməsi qaydasını aydınlaşdırdı və izah etdi ki, səsvermə bülleteninin forması və səsvermənin keçirilməsi qaydası təsdiq olunub. Bülletenin baş hissəsinə "Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin rəhbərliyinə etimad" yazıldıqdan sonra E.Qafarova, T.Orucov və T.Qarayevin soyadları, adları və atalarının adları yazılacaqdır. İzahatında göstərdi ki, Konstitusiyaya görə səslərin üçdə ikisindən artıq səs toplayan sədr və sədr müavinləri qalıb işləyəcəklər. Bundan sonra 2 saatdan artıq çışqır-bağırda dolu mübahisəli müzakirələr getdi. Mübahisəyə səbəb hansı rəqəmin əsas götürülməsi idi. 360 dairədən seçiləcək deputatların, yoxsa artıq seçilmiş 347 deputatın, yaxud da qeydiyyatdan keçərək sessiyada iştirak edən 290 deputatın səsini üçdə ikisi nəzərdə tutulurdu? Bunların hər birinin üçdə ikisi müxtəlif rəqəmlər edirdi. Həmin arayışlar sessiyanı aparan iki nəfər, yəni T.Bağirov və İ.Şıxlı tərəfindən verilir. Mübahisə, əsasən, T.Bağirov və tribunada dayanıb seçki komissiyasının sədri kimi izahat verən R.Qaziyevlə müxtəlif mikrofonlardan danışan deputatlar arasında gedirdi. Mübahisə və qalmaqalın şiddətləndiyini və bunların qarşısını almağın çətinliyini hiss edən T.Bağirov tənəffüs elan etdi.

Fasilədən sonra yenə yetərsayın olub-olmaması, səs verməli olan deputatların zala çağırılması, sessiyanın başqa günə keçirilməsi və ya məsələnin bu gün həllinin qeyri-mümkünlüyü barədə rəngarəng fikirlər ətrafında xırda çıxışlar oldu. T.Bağirov çox qətiyyətlə bildirdi ki, hərəniz özünüzdən bir söz deməyin, yetərsay varsa, mütləq keçirəcəyik. Bununla da gizli səsvermə başlandı. Həm tənəffüs zamanı və həm də gizli səsvermədə deputatlar arasında Ali Sovetin rəhbərlərindən kimi qaralayıb, kimi saxlamağın vacibliyi barədə canlı təbliğat işi aparıldı.

Səsvermədən sonra Ali Sovetin rəhbərliyinə etimad məsələsinə dair gizli səsvermə üzrə hesablayıcı komissiyanın 10 oktyabr 1991-ci il iclasının protokolu oxundu. Elan edildi ki, 346 deputatdan 274 nəfəri bülleten almış, qutu açılarkən oradan 274 bülleten çıxmış, etibarsız bülleten aşkar edilməmişdir. Komissiyanın hesablamaları nəticəsində müəyyən edilmişdir

ki, E.Qafarovaya 64, T.Orucova 166 və T.Qarayevə 119 deputat etimad göstərməmişdi. Məlum oldu ki, deputatlar Ali Sovetin rəhbəri kimi yalnız E.Qafarovaya etimad göstərmişlər. Seçki komissiyasının protokolu təsdiq edilərkən əksəriyyət onun lehinə səs verdi. Bir nəfər isə bitərəf qaldı. Bu vaxt söz alıb çıxış edən T.Orucov dedi: "...Sessiyanın gündəliyində duran məsələnin həlli üçün müvəqqəti rəqlamentə uyğun olaraq sadə səs çoxluğu tələb olunurdu, lakin ciddi sürətdə ən elementar seçki qaydaları pozuldu və parlament özünü çətin vəziyyətə saldı. İclasla sədrlik edən iki nəfərdən biri - İ.Şıxlı və seçki komissiyasının sədri R.Qaziyev deputatlara səsvermənin qaydasını bir cür izah etdilər. Nəticədə isə mövcud qaydanın əleyhinə gedildi, demək, bu, siyasi oyun xarakteri daşıyır. Sessiya özünü çətin vəziyyətə salır, sabahı gün hər hansı bir arbitr bu məsələyə baxa bilər. Mən deyərdim ki, sessiya tələsik, səthi və qanuna müvafiq olmayan qərar qəbul eləyir".

Sessiyaya sədrlik edənlərdən biri kimi T.Bağirov T.Orucovla dialoqa girərkən T.Qarayev onların sözünü kəsib, çıxışa başladı və dedi: "...Qərar qanunidir, qanunları xırdalamaq düzgün deyil. Hər iki müavinin qayıdıb müavinlik eləməyə mənəvi ixtiyarı yoxdur, sədr etimad alıb, sədr özü yenidən müavinləri seçki yolu ilə təsdiq etdirməlidir".

Sessiyaya sədrlik edənlərdən birincisi T.Bağirov Elmira Qafarovanı Ali Sovetin sədri vəzifəsinə təkrar seçilməsi münasibəti ilə təbrik etdi və onu sədarətə dəvət elədi ki, sessiyanı aparsın. Sədrlik edən E.Qafarova öz qısa bəyanatında həyəcan keçirdiyini dedi və minnətdarlığını bildirdi, istefasını demokratiyanın ilk qədəmi kimi qiymətləndirdi və iclası bağlı elan etdi.

Oktyabr ayının 11-də səhər başlanan iclasda Konstitutsiyanın 112-ci maddəsində dəyişiklikdə H.Əliyevə qarşı ədalətsizliyə yol verildiyi, sədrin müavinlərinin seçilməsi, səbəbsiz olaraq 16 min qaçqının bir neçə dəfə bir yerdən başqa yerə köçürülməsi, Bakı şəhərinə qaçqın kimi gələnlərin yersiz incildilməsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 112-ci maddəyə görə qəbul edilmiş bəyanat barədə məsələlərə toxunuldu. Sonra ye-

nə də "demblok"dan olan deputatlar Milli Şura barədə deputat T.Bağirov və İ.Şıxlının fikirlərinin dinlənməsini təklif etdilər. T.Bağirov çıxışında məlumat verdi ki, "razılıq komissiyası" öz işini qurtarmaq üzrədir, hövsələsizliyə ehtiyac yoxdur, məsələ ilə ağısaqqal kimi İ.Şıxlı və B.Vahabzadə ciddi məşğul olurlar.

Çıxış edən İ.Qəmbərov isə etiraz etdi ki, Milli Şuranın yaradılması barədə hazırlanan layihə bilərəkdən gecikdirilir. Üçüncü mikrofonla danışan İ.Şıxlı Ali Sovetin Aparat işçilərinin qəsdən layihənin hazırlanmasını ləngitdiklərini və beləliklə, işi gecikdirmələrini dedikdə, E.Qafarova qəti etirazını bildirdi. Təkrar çıxış edən T.Bağirov məsələ barədə İ.Şıxlı ilə mövqelərinin eyni olduğunu bildirdi. Bu fikirdən sonra E.Qafarova "razılıq komissiyası"nın gedib layihəni tamamlayıb çoxaldaraq 2 saat müddətində deputatlara paylanılmasını təklif etdikdə zalda hay-küy başladı.

Dördüncü mikrofondan çıxış edən deputatlardan biri E.Qafarovanı üzüyümşaqılıqda, yüksək mədəniyyət göstərərək rəqlamentə əməl etməməkdə təqsirləndirdi. Bu iraddan qeyzlənən sədr: "...Qurtardıq. ...Səsə qoyuram, kim Konstitutsiyanın 112-ci maddəsinin ikinci hissəsinin sonuncu cümləsinin çıxarılmasına razıdırsa, səs versin. Sayıcılar işləsinlər... Yene də başa salıram, bu maddə onunla əlaqədardır ki, Naxçıvanın Ali Sovet sədri öz vəzifəsinə görə birbaşa Ali Sovetin sədr müavinini seçilir... Bu məsələ Qarabağ məsələsi ilə bağlıdır, sabahı gün Qarabağın sədri də Ali Sovetin sədr müavinini kimi, yəni birbaşa olan deputatlar oturacaq burada".

Bu vaxt söz verilmədən deputat S.Rüstəmخانlı tribunaya qalxdı və göstərdi ki, Milli Məclis barədə sessiyada danışılan məsələnin üstündən keçmək olmaz, 112-ci maddə mübahisəlidir, gəlin Şura işini qurtaraq, sonra yerdə qalan məsələləri asan həll edəcəyik. E.Qafarova icazəsiz tribunaya qalxıb çıxış etməsindən narazılıq etdikdə S.Rüstəmخانlı ona xoşagəlməz sözlər deməyə başladı. Vəziyyəti belə görən T.Bağirov mübahisəni sahmana salmaq naminə keçid dövrünün müddətinin dəqiqləşdirilməsi fikrini ortaya atdı. Zaldakı hay-küydən heç nə

əşidilmirdi. Lakin T.Bağirov: "...Bizim parlamentə ziyan gətirəcək, bizim xalqımıza ziyan vuracaq heç bir şey yoxdur. Qoyulan məsələlərin hamısı bizim parlamentin işini yüngülləşdirən məsələlərdir, bizim xeyrimizdir..." deməklə səs-küyü sakitləşdirə bilmədi və beləliklə də sədarət 20 dəqiqəlik tənəffüs elan etməyə məcbur oldu.

Sessiya yalnız 6 saatdan sonra öz işini başlasa da, yetərsay olmadı. Televiziya ilə deputatlar Ali Sovetə dəvət edilirdilər. Yetərsay olmadan Şura yaradılması barədə məruzəni T.Qasımov etdi. Çıxış edən deputatlar Milli Şuranın yaradılmasının qanunauyğun olmamasından (əsasən, hüquqsünas deputatlar), Konstitusiyaya zidd olduğundan, daimi komissiyaların dağılmasının düzgün olmadığından və sairədən danışıdılar. Konstitusiyaya dəyişiklik etmək hüququnun 50 nəfərdən ibarət Milli Şuranın üzərinə qoyulmasının düzgün olmadığı qeyd edildi. Milli Şuranın hazırlayacağı və qəbul edəcəyi qanunların keyfiyyətinin aşağı olacağı barədə verilən sualları T.Qasımov çox ustalıqla, vədlər verərək cavablandırdı.

Keçid dövrünün nə qədər - 6 ay, yoxsa 5 və ya 20 il müddətində olması fikri deputatların çıxışlarında səsləndi. Qanunvericilik səlahiyyətinin Milli Şuraya verilməsinin təhlükəsi barədə də narahatlıq bildirildi. Belə suallar da ortaya çıxdı: Ali hakimiyyət orqanı Ali Sovet qalırsa, onda Milli Şura hansı statusu alır? Əgər qanunvericiliklə Milli Şura məşğul olursa, Ali Sovetə hansı səlahiyyət verilir? T.Qasımov izahatında bildirdi ki, Ali Sovet reqlamentə əsasən ildə 2 dəfə, Milli Şura isə hər gün çağrıla bilər. Birinin digərinə maneçiliyi yoxdur. Lakin deputatlardan biri dünya praktikasında və qanunçuluqda belə bir qurumun olmamasını göstərdikdə T.Qasımov Çin parlamentini misal çəkdi. Hansı səlahiyyətlərin Ali Sovetdə qalması və hansının Milli Şuraya verilməsi haqda suala T.Qasımov aydın cavab verə bilmədi. 70 nəfər deputat tərəfindən vəkil edilən mikrofondan çıxış edən millət vəkili qeyd etdi ki, Milli Şuranın yaradılmasına etiraz edirik və əlavə bir Şuranın yaradılmasına ehtiyac yoxdur.

Çıxış edən deputatlar həmin təklifi müdafiə etdilər və əlavə etdilər ki, 7 milyon əhalini təmsil edən 360 deputatın səlahiyyətinin məhdudlaşdırılıb 50 deputata verilməsi demokratiya prinsiplərinə uyğun deyil. Seçicilərin teleqramını oxuyan (Şaq-laser və CİL kəndlərindən) deputat Milli Şuranın yaradılmasının seçicilərin iradəsinin əleyhinə olduğunu qeyd etdi. Hələ ili tamam olmayan parlamentin yenisi, yəni daha azsaylı deputatlardan təkrar təşkil edilməsinin lüzumsuzluğu haqda çıxışlara T.Qasımov səthi cavab verməyə çalışdı. Yağlı demokratiya dürməyini verməyə çalışan T.Qasımov əks fikirlər söyləyən deputatlara mənəvi təsir göstərilir, şirin vədlər verilir ki, Milli Şura operativ qaydada daim işləyəcək, qanunları çevik həyata keçirəcək və sairə. Çıxışlarında deputatlar göstərdilər ki, səlahiyyətlər Ali Sovetlə Milli Şura arasında müəyyənləşdirilməsə və sessiyada təsdiq edilməsə, onda bu "ev içində evciyə" və ya parlament daxilində kiçik parlamentə bənzəyəcək, bu isə qanunauyğun deyil.

"Demblok"dan olan deputatlardan biri göstərdi ki, bu gün axşam saat 6-da mitinq olacaq, orada Şuranın yaradılması barədə nə deyəcəyik? Bunu eşidən E.Qafarova Milli Şuranın yaradılmasının tərəfdarı olduğunu bildirdi və bu fikirdən ruhlanan T.Qasımov suallara daha ürəklə cavab verdi. Lakin digər bir deputat keçid dövrü üçün ayrıca bir parlament yaradılması fikrini pislədi. Bir başqa deputat 20 min seçicinin vəkilinə edilən hörmətsizliyi, yəni onların deputatının səlahiyyətinin alınmasının düzgün olmadığını bildirdi.

Deputatlardan biri Milli Şuranın yaradılmasını parlament içində parlament yaratmaq kimi qiymətləndirdi və dedi ki, bu bir siyasi oyundur, çoxusu bu oyunu başa düşmür, başa düşən adam buna səs verməyəcək. Bu sözü eşidən T.Qasımov: "... Bu Milli Şuranı siz yaratmaq istəmirsinizsə, yaratmayın, şəxsən mən bu gün burada deputatlıq səlahiyyətimi də yerə qoyacağam, mənə heç bir vəzifə lazım deyil. Çıxıb gedib öz işimlə məşğul olacağam..." deyərək küsdüyünü bildirdi.

Birinci mikrofonla çıxış edən deputat məsələnin 4 gün mü-

zakirə edildiyini, mübahisələrin çox olduğunu, hələ Milli Məclis, yaxud Milli Şura yaradılmasının bəlli olmadığını göstərdi, bu işin referendum yolu ilə həll edilməsini təklif etdi və səsə qoyulmasını lazım bildi. Digər deputat Ali Sovetin 21 daimi komissiyaların sayının azaldılmasını və komissiyasının cəmi 2-3 nəfərdən ibarət olacağını tənqid etdi. Başqa bir deputat hesab etdi ki, Konstitusiyə Məhkəməsi olmadan Milli Şura yaratmaq qanunauyğun deyildir. Deputat Adil Hacıyev Prezidentin nümayəndəsi kimi çıxış etdi və Milli Şuranın yaradılmasını barədə razılığa gəldiyini bildirdi. Təklif etdi ki, Konstitusiyə Məhkəməsi yaranana qədər bəzi məsələlərin təhlilini Ali Məhkəməyə həvalə etmək olar və T.Qasimova minnətdarlığını bildirdi ki, deputatların suallarına bir saat yarım dəqiq cavab verdi.

Prezidentin nümayəndəsinin Milli Şura barədə fikri deputatlara elan edildikdən sonra iclasın davamının oktyabrın 16-da səhər keçiriləcəyi barədə məlumat verildi.

Səhəri günü, yəni oktyabrın 16-da başlanan sessiyada E.Qafarova dərhal Ali Sovet sədrinin birinci müavininin seçilməsini təklif etdi və deputat Ziya Səmədzadənin namizədliyini irəli sürdü. Açıq səsvermə keçirilməsi qərara alındı və Z.Səmədzadə Ali Sovetə sədr müavini seçildi. (Deputat R.Qaziyev təkrar səsvermə təklif etdisə də, səs çoxluğu yenə də Z.Səmədzadənin xeyrinə oldu).

Bu vaxt deputat Allahverdi Həsənov Konstitusiyanın 112-ci maddəsinin müzakirəyə qoyulmasını və bunun respublikadakı siyasi-ictimai iqlimə göstərəcək təsirini ətraflı izah etdi. Yenə də sədr buna məhəl qoymadı. Beləliklə, qulaqardına vurulan bu vacib məsələ Ali Sovetin Katibliyinin edilən məruzəsi ilə yaddan çıxarıldı və növbəti mikrofon çıxışları başlandı. Naxçıvandan olan deputatlardan biri birinci mikrofonu yaxınlaşb deputat A.Həsənovun 112-ci maddə barədə verdiyi təklifin müzakirəsinin gündən-günə geri çəkildiyini, Prezidentlə Naxçıvan camaatının üz-üzə qoyulmasını, iclasın düzgün aparılmamasını qeyd etdi. Buna baxmayaraq sədr yenə də eşitməməzlik edərək müzakirə üçün çıxışlara söz verdi.

Yazılmış çıxışında deputat Yaşar Rzayev müxtəlif fikirlərlə yanaşı Milli Şuranın yaradılmasını müdafiə etdi. Deputat G.Qəhrəmanov növbədənənar sessiyanın çağrılmasını düzgün hesab etmədi və göstərdi ki, özünü müstəqil deputat adlandıran 20 nəfərin tələbləri düzgün deyil, Milli Şura olmaya da bilər, əsas vəzifə Respublika Konstitusiyə komissiyasının yaradılması və yeni Konstitusiyanın qəbul edilməsidir. Gündəlikdəki məsələdən kənar işlər barədə deputat Murad Babayev çıxış etdi. Deputat Araz Əlizadə Milli Şura yaradılmasını lazım bildi və Naxçıvan camaatını özümüzdən narazı salmağın düzgün olmadığını göstərdi.

Deputat B.Vahabzadə demokratik qüvvələrin yeni yaranmış Məsləhət Şurasının bəyannaməsini oxudu. Bəyannamənin ikinci bəndində göstərilirdi ki, Azərbaycanın bütövlüyünə yönəldilən demokratik islahatların həyata keçirilməsi üçün ali qanunverici orqan işgüzar, operativ bir orqana çevrilməlidir. Üçüncü bəndində yazılmışdı ki, deputat korpusunun bir qrup üzvündən ibarət daimi fəaliyyət göstərən müvəqqəti Milli Məclis yaradılmalı və bu Məclisə ali qanunvericilik funksiyası verilməlidir. Məsləhət şurası bəyannamənin 7-ci bəndində belə hesab edilirdi ki, Ali Sovet tərəfindən Konstitusiyaya yerli-yersiz dəyişikliklər və əlavələr edilməsi, səthi müzakirələr keçirilməsi yolverilməzdir. Orada qeyd edilirdi ki, son 6 ayın içərisində Konstitusiyanın 112-ci maddəsi bir-birini rədd edən bir neçə dəyişikliyə məruz qalmışdır. B.Vahabzadə göstərdi ki, "...Bayaq məndən əvvəl çıxış eləyən deputatın dediyi kimi, bu, Naxçıvan camaatına bizim xəyanətimizdir, buna yol vermək olmaz. Şəxsiyyətlər gəlir, gedir, amma qanunumuz əbədi olaraq qalır. Naxçıvana qarşı yeridilən bu siyasətin ağır milli qarşıdurmaya apardığını və milli birliyimizi sarsıtdığını nəzərə alaraq son vaxtlar Prezident aparatının və parlamentin respublikanın bu ayrılmaz hissəsinə aid qəbul etdiyi Konstitusiyaya zidd bütün qərarları ləğv edilməlidir. Naxçıvanın iqtisadi, siyasi və informasiya blokadasından çıxarılması üçün təcili tədbirlər görülməlidir".

Deputat Ə.Ömərov Milli Məclisin yaradılmasını zəruri hesab etdi, Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişiklik edilməsini bəhanə kimi qiymətləndirdi və onun heç bir zaman Qarabağa əlaqəsi olmadığını açıqladı. Deputat Vladimir Timoşenko çıxışında Milli Şuranın yaradılması barədə heç bir konkret təklif irəli sürmədi. Öz çıxışında deputat Adil Hacıyev Milli Şuranın yaradılmasını kompromis adlandırdı və Konstitusiyanın 112-ci maddəsi barədə ehtiyatlı addım atmağı bildirdi. Deputat Ramiz Əhmədov komissiyaların sayının azaldılmasının düzgün olmadığını, Milli Şurada işləyən adamların könüllülük prinsipi əsasında seçilmələrini, Ali Sovetlə Milli Şura arasında səlahiyyətlərin konkretləşməsi və burada əlahiddə hüquqların verilməsi, fəvqəladə sessiyaların çağırılması mexanizminin işlənməsi, binadan kənar gedən mitinq iştirakçıları ilə deputatlar arasında əlaqənin yaradılması barədə geniş danışdı. O, Konstitusiyanın 112-ci maddəsi haqda belə söylədi: "... Bəzi adamları vəzifədən kənarlaşdırmaq üçün nazirliyi ləğv edirlər, sonra həmin strukturu bərpa edirlər. Bir sözlə, ayrı-ayrı adamların xatirinə bəzən iş yerlərini ləğv eləyirik. Gəlin, biz bu təcrübəni Azərbaycan Konstitusiyasına şamil eləməyək. Gəlin hər hansı bir müqəddəslik saxlayaq ki, o müqəddəslik toxunulmaz olsun".

Deputat Aslan Süleymanov sessiya iclasının insan ləyaqətini alçaldan təhqirlərlə müşayiət olunmasına etirazını bildirdi. Konstitusiyaya dəyişdirilmədən Milli Şuranın yaradılmasının lüzumsuzluğunu bildirdi və dedi: "...Gələcəkdə ömək alətimiz mikrofonlardan, iş yerlərimiz tribuna və meydanlardan ibarət olsa, xalqı bu yolla dolandırmaq olmayacaq".

A.Süleymanovun çıxışından hiddətlənən bir neçə deputat onun ünvanına xoşagəlməz sözlər deməyə başladılar. Bu zaman deputat Nəriman Həsənzadə təkidlə dedi: "...Milli Məclis qəbul olunmalıdır, uzadılmamalıdır, səsə qoyulmalıdır..."

Artıq Milli Şuranın yaradılması zəruriliyi hiss edildiyindən çıxışlar yalnız işin tənzimlənməsi istiqamətində gedirdi. Çıxışların bu ahənglə getdiyi bir vaxtda deputat Şahmərđan Cəfərov təklif etdi ki, deputatların əksəriyyəti kommunistlərdən ibarət

olduğu və kommunist siyasəti iflasa uğradığı üçün parlament buraxılsın. O, tələb etdi ki, 112-ci maddə Konstitusiyadan qanunsuz çıxarıldığına, millət vəklləri aldadıldığına görə bu məsələ yenidən səsə qoyulsun. Göstərdi ki, deputatların çoxunun bu işdən, yəni 112-ci maddənin məzmunundan xəbəri olmayıb, səs verib. Sonra təklif edildi ki, Milli Şura barədə layihə birinci oxunuşda qəbul edilsin və 4 variantda olan alternativ qərara yenidən deputatlar tərəfindən baxılsın. Lakin deputat Adil Hacıyev əsaslandırdı ki, yenidən bu məsələni təhlil etməyə ehtiyac yoxdur. Ona görə ki, ağsaqqallar - T.Bağirov, İ.Şıxlı və digərləri bu məsələləri artıq xırdalıqları ilə tam araşdırdılar. Birinci oxunuşda Milli Şura barədə layihə səsə qoyuldu: lehinə -187, əleyhinə - 33, bitərəf - 1, səsverməyən - 35 nəfər olmaqla qərar qəbul olundu.

Növbəti iclas başlayarkən Naxçıvandan olan deputatlardan biri Konstitusiyada edilən dəyişikliklə əlaqədar Naxçıvan Respublikasında gərgin vəziyyət yarandığını dedi və aydınlaşdırdı ki, 112-ci maddə konkretlikdən daha çox mücərrəd xarakter daşdığından deputatların özləri bilmədən bu məsələnin lehinə səs veriblər. O, tələb etdi ki, ləğv edilmiş 112-ci maddə yenidən müzakirəyə çıxarılsın, bərpa edilmək üçün səsə qoyulsun. Çıxışına davam edərək dedi: Ali Sovetin Rəyasət Heyətinə və onun sədrinə bir neçə deputat tərəfindən yazılmış sorgumuza cavab olaraq əsassız dəlillər irəli sürürlər ki, Naxçıvanın Ali Sovetinin sədrini Respublika Ali Sovetinin sədrinə müavin eləmək olmaz. Ona görə ki, Dağlıq Qarabağ vilayət İcraiyyə Komitəsinin sədri də gəlib burada, yəni Ali Sovetdə oturacaq.

Sədrlik edən E.Qafarovanın çıxış edən deputatın sözünü dəfələrlə kəsməsinə baxmayaraq, o, heç nəyə məhəl qoymadan çıxışını davam etdirdi. Hətta natiqin çıxış etdiyi mikrofonu qapadırsa da, o, yenə çıxışını kəsmədi, beləliklə də zalda həküy başladı, səslər bir-birinə qarışdı. Sədrlik edən sakitlik yaratmağa çalışdı, lakin alınmadı. Yerdən replikalar deyilirdi: "...Siz düzgün əsaslandırmırsınız..." , "...Siz qarşılıma yaradır-sınız..." , "...Siz orada oturmağa layiq deyilsiniz..." və sairə. Və-

ziyyəti sabitləşdirmək üçün E.Qafarova 112-ci məsələnin baxılmaq üçün daimi komissiyalara göndəriləcəyini bildirdi və deputat M.Məmmədova söz verdi. O isə çıxışının əvvəlində E.Qafarovanı haqsız olmaqda və gərginlik yaratmaqda təqsirləndirdi. Sonra isə Milli Şuranın yaradılmasının iqtisadi sabitliyə müsbət təsir göstərəcəyini sübut etməyə çalışdı.

"Demblok"çu deputat E.Məmmədova söz verildi, lakin o, zaldan çıxdığı üçün Hacibaba Əzimov danışması oldu. Deputat H.Əzimov təhsil haqqında qanunun hazırlanmasının və onun Milli Şurada müzakirəsinin vacibliyini bildirdi. Bu vaxt zalda bir canlanma hiss olundu, Naxçıvan Respublikasından seçilən deputatların etiraz əlaməti olaraq zalı tərk etmək fikrinə düşdükləri haqda sözlər eşidildi.

Tribunada Rəhim Hüseynovun dayanmasına baxmayaraq 4-cü mikrofondan deputat İ.Qəmbərov söz alıb dedi: "... Bayaq Naxçıvandan olan deputatlar bildirdilər ki, zalı tərk edib gedəcəklər, yerdən də bəzi deputatlar onlara dedilər: "Gedirsiniz gedin, lap yaxşı". Mən buna etirazımı bildirirəm, biz bütün Azərbaycan xalqı qarşısında məs'ulyyət daşıyıraq və Naxçıvan camaatı da bu xalqın ayrılmaz bir hissəsidir. Biz bu siyasətimizlə Naxçıvan camaatında bütövlükdə Azərbaycan xalqının hakimiyyət orqanlarına, Ali Sovetə qarşı, rəhbərlərin özünə qarşı nifrət hissini gücləndiririk. 20 yanvar hadisəsindən sonra müxtəlif qrupların nümayəndələrinin yaxınlaşması, birləşməsi prosesi gedir. İndi isə parçalanma başlayıbdır. Heydər Əliyev Azərbaycana qayıdanda Azərbaycan nomenklaturası bu şəxsiyyəti həzm eləyə bilmədi, onu öz sıralarında yerləşdirə bilmədi və başqa vasitə ilə, başqa yolla yenidən onun yüksəlməsinə şərait yaratmağa başladı. Naxçıvanda demokratik qüvvələrin zəifliyidir ki, onlar öz sıralarından lider yetişdirə bilmədilər və nəticədə Naxçıvanın rəhbərliyinə keçmiş kommunist Heydər Əliyev gəldi. Heydər Əliyev fenomenini gücləndirən, bunu reallaşdıran Azərbaycan rəhbərliyi - Ayaz Mütəllibov və Siziniz, Elmira xanım. Siz müstəqil siyasət yeritmirsiniz, ancaq A.Mütəllibov müstəqil siyasət yeridən adamdır. O, öz siyasəti

ini yeridir. Bu səhv siyasətdir, siz bu siyasətinizlə Heydər Əliyevi tədricən Azərbaycanın rəhbərliyinə gətirirsiniz. Bütövlükdə sizin siyasətiniz budur. Heydər Əliyev hakimiyyətə yavaş-yavaş, demokratik şüarlarla, milli azadlıq şüarları ilə gəlir. O, hakimiyyətə gəlsə, öz siyasətində bütün bu reallıqlarla razılaşmalı olacaq. Ancaq bu sizi narahat edir. Siz, A.Mütəllibov və başqaları bundan çəkinirsinizsə, hakimiyyətinizi qorumaq istəyirsinizsə, başqa üsullarla mübarizə aparmalısınız. Siz Naxçıvanı iqtisadi blokadadan çıxarmağa, xalqın rəğbətini qazanmağa çalışmalısınız. Aeroportda minlərlə adam, uşaq-qadın 15-20 gün qalır, Naxçıvana qayıda bilmir. Bu siyasətiniz sizi, Azərbaycanı faciəyə aparır. Mənə elə gəlir ki, burada heç bir qanunvericilik məsələsi yoxdur ki, komissiyalar baxsın. Hamıya bəllidir ki, bu, siyasi məsələdir. Məndəki məlumata əsasən sessiyadan bir gün əvvəl Rəyasət Heyətinin iclasında 112-ci maddənin dəyişdirilməsi gündəliyə salınarkən A.Mütəllibov mənfə münasibətini bildirib. Ancaq sonradan T.Orucovla Siz bu məsələni müzakirəsiz yenidən gündəliyə salmışınız. Aydınır ki, bu, Azərbaycan xalqının mənafeyinə zidd olan, vəziyyəti daha da gərginləşdirən, camaatı qıcıqlandıran, əsəbiləşdirən qərardır. Müzakirəsiz səsə qoymaq lazımdır. Deputatların əksəriyyəti bu mövqedədir. Siz elə bil bu günü gözlədiniz ki, məhz Naxçıvan deputatları bu məsələni qaldırsınlar".

Bu çıxışdan sonra yenə fikir mübadiləsi getsə də, bir nəticə olmadı. Bununla da iclas işini tamamladı.

1991-ci ilin oktyabr ayının 29-da Milli Şuraya dair məsələnin müzakirəsi davam etdirildi. Çıxışında deputat T.Köçərli mövcud parlamenti tənqid atəşinə tutdu və dedi: "... Parlament günün tələbləri ilə ayaqlaşmır, həyatın nəbzini tutmur, təşəbbüskarlığı çatışmır, kəskin məsələlərə operativ reaksiyası yoxdur. ...Milli Məclis də, Milli Şura da, Ali Sovet də eyni mənanı ifadə edir. Hər üçü parlament deməkdir, hər üçü "parlament" sözünün sinonimidir. Hər üçü bizim tariximizdə olmuşdur. Milli Şura Azərbaycan Respublikasının müvəqqəti paytaxtı Gəncədə fəaliyyət göstərmiş, sonra Bakıda Milli Məclis

yaradılmışdı, indi bu gün də Ali Sovet adlandırılır. ...Parlamentin işini yaxşılaşdırmaq üçün daimi işləyən bir orqan yaradılmalıdır. ...Bir dövlətdə bir ali qanunvericilik orqanı ola bilər. Elə etməliyik ki, addımlarımız beynəlxalq parlament ənənələrinə və təcrübələrinə uyğun gəlsin. Qanun layihəsi daimi işləyən orqana münasib hazırlanmalıdır. Layihədə çox şey dəqiqləşdirilməlidir, keçid dövrü aydınlaşdırılmalıdır. Layihədə göstərilir ki, Milli Şura 50 deputatdan ibarət yaradılır. Ali Sovet də, onun Rəyasət Heyəti də buraxılır. Faktik Milli Şura iki funksiyayı yerinə yetirir. Nə qədər fədakar işləsə də, 50 adam qəhrəmanlıq göstərə bilməz, işin öhdəsindən gələ bilməz, gücü çatmaz, bir-iki ay keçər, məlum olar ki, 50 nəfər bu işin öhdəsindən gələ bilmədi..."

Tovuz seçki dairəsindən Əsgərov qanun qüvvəyə mindiyi andan etibarən Ali Sovetin fəaliyyətinin dayandırılmasını təklif etdi. 280 nömrəli seçki dairəsindən Cəhangirov sual verdi: "Bu, parlament daxilində parlamentdirmi? Milli Şuranın tərkibi 80-100 nəfərdən olmağı daha real deyilmi? Milli Məclis Konstitusiyayı qəbul etmək, əlavələr və dəyişiklik etmək hüququna malikdirmi?"

Deputat Zeynalov, Əbdürrəhmanov, Allahverdiyev və digərləri Milli Şura ilə Ali Sovetin səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və say tərkibinin çoxaldılmasından danışdılar.

Çox ciddi mübahisə olmadan yeni parlamentin adı barədə səsvermə başladı. Yeni qurumun "Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurası" adlandırılması məsələsinin səsə qoyulması təklif edildi.

Sonra "Azərbaycan Ali Sovetinin Milli Məclisi", "Respublikanın Milli Şurası", "Ali Sovetin Daimi Məclisi", "Ali Sovetin Milli Məclisi", "Ali Sovetin Rəyasət Heyəti", "Ali Sovetin Kiçik Məclisi", "Ali Sovetin Aşağı Məclisi", "Ali Sovetin Milli Komitəsi" və sairə kimi adlandırılma təklif edildi. Belə mübahisə zamanı deputat İ.Qəmbərov: "...Moskvada taksistlər ayağa qalxıblar ki, azərbaycanlılar oradan çıxsın, ...Moskvada yenidən 20 yanvar hazırlanır, xalqımızı qan içində boğacaqlar..." sözləri

ilə deputatları təşvişə salmağa çalışdı.

Deputat R.Qaziyev: "...Birincisi, məndə dəqiqləşdirilmiş məlumat var ki, Vitebskdən xüsusiləşdirilmiş qoşun gətirilib. İkincisi, respublika fəallarına və prezidentinə qəsd hazırlanır. Üçüncüsü, Bakıda vətəndaş qarşudürməsi yaratmaqdan ötrü xüsusi qruplar gətirilir. Dördüncüsü, Zaqafqaziyada təxribat törətmək üçün Gürcüstanda hazırlıq gedir. Beşincisi, Azərbaycanın Türkiyəyə satılması üçün plan hazırlanıb. Amerikadan, Kanadadan, Koreyadan gəlmiş xüsusi terrorçu qruplar Azərbaycan üçün hazırlanır və sairə... Milli Şura təcili yaranmalıdır. ...25 dar ağacı hazırlanıb, xalq kommunistləri asacaq..." deyərək deputatları qorxudub vahimə yaratmağa başladı.

Belə vahiməli çıxışlardan sonra E.Qafarova Milli Şuranın yaradılması barədə məsələni dərhal səsə qoydu. Lakin səsvermə baş tutmadı. Deputatların bəziləri layihəni tələsmədən, maddə-maddə təhlil etməyi təklif etdilər və onların bəziləri yavaş-yavaş mikrofonlarda növbə tutmağa başladılar. Bu vaxt deputat T.Qasımov deputatları hədələməyə başladı və dedi: "...Lazım gəlsə, parlament buraxılacaq, saqqal darağı ilə, kosmetika ilə məşğul olmaq. Eləyirik, eləmirik? Qurtardı getdi". Belə bir ultimativ çıxışa bir neçə deputat etirazını bildirdi və bu hərəkəti dövlət çevrilişi hesab etdilər. Bu vaxt 4-cü mikrofondan "demblok"un üzvü kimi çıxış edən deputat (gərək ki İ.Həmidov idi) dedi: "...Deputat Zahidova xatırladıram ki, Milli Şura 1918-ci ildə yaranıb. 1920-ci ildə qırmızılar o biri şuranı yaradıb dövlətçiliyi tapdalyıblar. ...Qaldı ki, elə deputatların məsuliyyətə cəlb olunmasından başlamaq lazım idi... Hakimiyyəti almağa gəldikdə, bəli, biz hakimiyyəti istəyirik..."

Cavab olaraq 2-ci mikrofondan danışan deputat dedi ki, bu dəqiqə vəzifəyə keçənlərə mənim yazığım gəlir, gəlin "xox"la danışmaq... Digər deputat çıxışında göstərdi ki, qanundan danışan prokuror Zahidova çatdırmaq istəyirəm ki, əgər dünya parlamenti təcrübəsini bilirsə, prokurorluq işçiləri heç vaxt deputat seçilmirlər. Vəziyyətin gərginləşdiyini hiss edən deputat E.Məmmədov bildirdi ki, deputatları I və II növə

ayırmaq olmaz. Odur ki, ya 346 nəfər deputat daimi işləyən orqana çevrilməlidir və yaxud Ali Sovet 50-70 nəfər daimi işləyən orqan yaratmalıdır ki, deputatlar könüllü olaraq öz iş yerlərindən çıxıb daimi parlamentdə işləsinlər.

Bu təklifdən sonra E.Qafarova Milli Şuranın yaradılması məsələsini yenə də səsə qoydu, deputatların xeyli hissəsi zalda olsalar da, səsvermədə iştirak etmədilər. Odur ki, sədarətdə əyləşən Z.Səmədzadə E.Qafarovanın sözünə qüvvət verərək təkrar səsvermə keçirməkdə ona kömək etməyə başladı. Səsvermənin yekunlarında bu barədə heç bir rəqəm dəyişmədi. E.Qafarova layihənin 1-ci bəndinin səsə qoyulub keçdiyini elan elədi və 2-ci bəndini müzakirəsiz səsə qoymağa çalışdı.

Bu vaxt deputat T.Qarayev təklif etdi ki, Ali Sovetin rəqlamenti eyni ilə Milli Şuraya şamil edilsin. Milli Şuranın say tərkibi və rəqlamenti barədə xeyli diskusiyadan sonra zalda qışqır-bağır başladı. Deputat C.Nuriyevin çıxışındakı bu təklif zaldakıları bir az sakitləşdirdi: "...Mən rəqlamentin yazılmasının "demblok"a tapşırılmasının əleyhinəyəm... Rəqlamentin yazılması o deməkdir ki, Milli Şura hələ iki ay da bundan sonra fəaliyyət göstərməyəcək, iflic vəziyyətində qalacaq. Ən yaxşı variant T.Qarayevin təklifidir..."

Başqa bir təklifdə deyildi ki, Milli Şura üçün rəqlament hazırlansın və Ali Sovetin təsdiqinə verilsin. Digər təklifdə isə Milli Şuranın ilk iclasında özü üçün rəqlamenti təsdiq etməsi vacib sayıldı. Deputat Adil Hacıyev təklif etdi ki, Milli Şuranın fəaliyyət qaydası hazırlanana kimi onun işi Ali Sovetin müvəqqəti rəqlamenti ilə tənzimlənsin, bir-iki aydan sonra yeni rəqlament Ali Sovetin təsdiqinə verilsin. Bu təklif səsə qoyularaq qəbul olundu. Çıxış edən Adil Hacıyev dedi: "...Diqqətlə qulaq asın! Milli Şura fəaliyyətə başladığı vaxtdan etibarən Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin və daimi komissiyalarının fəaliyyəti dayandırılır..."

Bu maddə deputatları maraqlandıran ən əsas məsələ olduğundan onun ətrafında çox mübahisəli çıxışlar başladı. Lakin həmin maddənin də bu şəkildə qəbul olunması barədə

E.Qafarovanın elanı eşidildi. Növbəti maddə bu məzmununda səsə qoyuldu: "... Milli Şuranın üzvləri daimi fəaliyyət göstərir və onların mövcud iş yerləri saxlanılmaqla əvvəlki iş yerinə qayıtmaq hüququ saxlanılır". Maddə olduğu kimi qəbul olundu.

Layihənin 3-cü maddəsi müzakirəyə başlanarkən müxtəlif fikirlər irəli sürüldü və hətta Milli Şuranın ləğv edilməsi təklif edildi. Bu vaxt "demblok"çu deputat tələsik halda birbaşa tribuna çıxaraq Ali Sovetin işini pislədi, deputatlara hədə-qorxu gəldikdə mikrofonlardan danışan deputatlar ona yalvarıcı tərzdə müraciətlər etməyə başladılar. Mənzərəni belə gören deputat Y.Məmmədov ya layihənin olduğu kimi qəbul olunmasını, ya da ümumiyyətlə bu məsələnin gündəlikdən çıxarılmasını təklif etdi.

"Demblok"çu deputatın fikirlərini müdafiə edən deputat E.Məmmədov da öz çıxışında yeni ultimatumsağa fikir irəli sürdü. Ehtiraslar qızıqarkən Ali Sovet sədrinin birinci müavini Z.Səmədzadə çıxışında bildirdi: "...Biz Milli Şuranın yaradılmasına mütləq və mütləq getməliyik. Onlara böyük səlahiyyət verilməlidir. Belə olarsa, islahatları sürətlə həyata keçirə bilərik. Milli Şura yaradılsa, biz qısa müddətdə çox məsələləri həll edə bilərik. Onu yaradaq, maliyyə və məişət məsələlərini həll edək, onların mənzil məsələlərini fikirləşək, rayondan gələnlərin də ev şəraitinin yaxşılaşdırılmasına kömək edək. Milli Şura bir çox məsələlərdə hökumətə təsir edə bilər..."

Bu deyilən sözlərdən, 7-8 deputatın fikir və mülahizələrindən sonra digər maddələr də səsə qoyularaq qəbul olundu. Axı-raq yaxın Adil Hacıyev yeni yaranmış qurumun adının "Milli Şura" adlandırılmasını təklif etdikdə deputatlar yenə də mübahisəyə başladılar. Bu vaxt deputat T.Qarayev dedi ki, "Şura" rusca qadın adıdır. "Şuroçka" deməkdir, pis səslənir. Başqa ad vermək lazım gəldiyini söylədi. Yeni qurumun adının müəyyənləşdirilməsi xeyli mübahisəyə və vaxtın uzanmasına səbəb oldu.

Adqoyma mərasimi növbəti gündə olacaq iclasa keçirildi və 30 oktyabrda bu "adqoyma" çəkişmələrlə davam etdi. Uzun çəkən mübahisəni öz dəsti-xəttinə uyğun söndürməyi bacaran

deputat R.Qaziyev belə dedi: "... Ayıbdır, özümüzü gülünc yerinə qoymayaq... Gətirib düz Yevlağa qədər tökəcələr milləti, onda görüm adını nə qoya biləcəksiniz...". Bu sözlərdən sonra dərhal səsvermə aparıldı, qərarın qəbul olunduğu elan edildi və yeni qurum belə adlandırıldı: "Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası".

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fəaliyyətinin dayandırılması, onun bütün səlahiyyətlərinin alınması barədə qanun 21 gün ərzində səsərlərin miqdarı heç kəsə bəlli olmayan səsvermə ilə qəbul etdirildi. Mövcud Konstitusiyaya, işlək Ali Sovet, 360 nəfərdən seçilmiş parlament təhqir və zorakılıq nəticəsində rəqlamentsiz bir qurumun əlinə keçdi. Sonralar isə "Milli Şura və ya parlament" adlandırılan 50 nəfərlik deputat qrupu əksər məsələləri özləri bildiyi kimi, özünə sərfəli və faydalı tərzdə həll etdi.

Ali Sovetin Milli Şurası haqqında 7 maddədən ibarət qanunun deputatlar tərəfindən qəbul edildiyi barədə sessiyada rəsmi elan verildi. Həmin qanunun mətni olduğu kimi sizə çatdırılır.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti qərara alır:

1. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktının qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının tam dövlət müstəqilliyi əldə etməsi üçün zəmin yaratmaq məqsədilə keçid dövrü elan olunur və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası yaradılır.

2. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasına Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Azərbaycan Respublikası xalq deputatlarından 50 nəfərdən ibarət tərkibdə təşkil edilir.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının fəaliyyət qaydası Azərbaycan Respublikası Ali Soveti tərəfindən təsdiq edilən rəqlamentlə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının fəa-

liyyətinə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri və onun müavinləri rəhbərlik edir.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının üzvləri daimi fəaliyyət göstərir və onların əvvəlki iş yerlərinə bərpa olunmaq hüququ saxlanılır.

3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını qəbul etmək; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini müəyyən etmək; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən azad edilməsi haqqında məsələ qaldırmaq; Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin və Azərbaycan Respublikası xalq deputatları seçkilərinin vaxtını müəyyən etmək; Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinə seçmək; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimi üzrə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini təşkil etmək hüququ Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin müstəsna səlahiyyəti kimi saxlanılmaqla, keçid dövründə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasına verilir.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin səlahiyyətində saxlanılmış məsələlər üzrə dəyişikliklər və əlavələr edə bilməz.

4. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin növbədənənar sessiyasının çağırılmasını təklif edə bilər.

5. Azərbaycan Respublikası Ali Soveti və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası daimi komissiyalar yaradırlar.

6. Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının tərkibinə daxil olmayan Azərbaycan Respublikası xalq deputatları Azərbaycan Respublikasının yeni qanunvericilik orqanı seçilənədək bütün səlahiyyətlərini saxlayırlar.

7. Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası Azərbaycan Respublikası xalq deputatı olmayan, müxtəlif bilik sahələri üzrə ekspert və mütəxəssisləri öz işinə cəlb edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının tərkibinə daxil olmayan Azərbaycan Respublikası xalq deputatları Milli Şurasının işində məşvərətçi səs hüququ ilə iştirak edə bilər.

Onun ardınca Milli Şura haqqında Qanunun qüvvəyə minməsi barədə 5 maddədən ibarət qərar verildi.

"Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurası haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun qüvvəyə minməsi qaydası barədə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı

1. "Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanunu Milli Şurasının yaradıldığı andan qüvvəyə minsin.

2. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinə tapşırılsın ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının fərdi tərkibi haqqında Azərbaycan Respublikasının xalq deputatları qrupları ilə məsləhətləşmələr keçirsin və müvafiq təklifləri Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinə versin.

3. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədrinə təklif edilsin ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının fəaliyyətinin təmin olunmasını nəzərə almaqla Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Katibliyinin təşkil edilməsi məsələsinə baxsın.

4. Müəyyən edilsin ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının reqlamenti təsdiq edilənədək Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasının fəaliyyət qaydası Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Müvəqqəti reqlamenti ilə tənzimlənir.

5. Deputat qruplarına təklif edilsin ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin daimi komissiyaları sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair müvafiq təkliflərini Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinə versinlər.

Eyni gündə sənədə - Prezident və parlament sədri Milli Şura haqqında Konstitusiyası Qanununa imza atdılar. Beləliklə, Milli Şurasının yaranmasına dair Konstitusiyası Qanununun qüvvəyə

minməsi qaydasının 2-ci və 3-cü bəndinə əsasən fərdi tərkib və Katibliyin təşkil edilməsi barədəki məsələlər növbəti sessiyada baxılmaq üçün saxlanıldı. İkinci bənddə deyilirdi ki, Şurasının fərdi tərkibi haqqında xalq deputatları qrupları ilə məsləhətləşmələr keçirilsin. Lakin bu məsləhətləşmələr yalnız iqtidarla müxalifət arasında aparıldı.

Ali Sovetin 26 noyabr 1991-ci il növbədənəkar Ali Sovetin sessiyası əsasən Milli Şurasının üzvlərinin təsdiq edilməsinə həsr edildi. İclas başlayarkən Allahşükür Paşazadə qısa nitq söylədi. Sədrlik edən Z.Səmədzadə 20 noyabrda Dağlıq Qarabağda vertolyot qəzasında həlak olanların ruhunu yad etməyi təklif etdi.

Sonra Respublika Prezidenti qısa çıxış etdi. O, müharibənin vurduğu ziyanlar, verilən qurbanlar, qaçqınlar və digər iqtisadi böhranlardan danışmaqla yanaşı, sessiyada deputatların bir-biri ilə əlbəyaxa olmasını pislədi və bu halın ermənilərin gülüşünə səbəb olacağını bildirdi. SSRİ-də vəziyyət, köhnə imperiyanın dağılması və yeni imperiyanın yaranması ehtimalı barədə fikir söylədi. Sonra o, Milli Şura haqqında qərar və qanunun qəbul edilməsinə münasibətini bildirdi. Çıxışında göstərdi ki, qərar da iki mübahisəli məsələ var idi, dünən və bu gün danışıqlar aparılıb, mübahisəli bənd aradan götürülməlidir. Bu Milli Şura tam məsuliyyət ilə respublikada yaranmış vəziyyəti başa düşüb, respublikanı siyasi və iqtisadi böhrandan çıxarmağı öz boynuna götürür. (Beləliklə, deputatlara hiss etdirdi ki, müxalifətin qoyduğu məsələ ilə iqtidar razılaşıb.) Daha sonra Prezident bu barədə daha açıq danışaraq fikrini belə yekunlaşdırdı: "... Gələn belə imkan yaradaq, çünki cəmiyyətdə ikitərəfli yaranıb, sağ da işləmək istəyir, sol da işləmək istəyir, işləsinlər. Parlamentimiz də nəzarət eləsin, bu münafişəni biz aradan götürək, bildirək ki, biz birlikdə xalqımıza xidmət etmək istəyirik. Prezidentin səlahiyyəti öz yerində qalır, parlamentin geniş miqyasda səlahiyyəti öz yerində qalır, Milli Şuraya qanunvericilik ixtiyarı verilir. Bizim külli miqdarda qanunlarımız var, biz gərək bu qanunları tezliklə müzakirə eləyib qəbul edək, Milli Şurasının ətrafında mütəxəssislər toplanacaq. Bu heç də asan iş deyil.

Mən belə hesab edirəm ki, ziddiyyəti aradan götürmək üçün biz gərək bu məsələyə müsbət baxaq və bütün ölkələrə bildirək ki, biz bir xalqıq". Bu sözlərlə Milli Şura barədə çıxışını yekunlaşdıran Prezident deputatlara demək olar ki, sözbəxan olmağı təklif etdi.

Prezidentin çıxışından sonra iclasa sədrlik edən Z.Səmədzadə bütün qüvvəsi ilə Milli Şuraya dair müxalifətin verdiyi təkliflərin qəbul olunmasına çalışdı. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin digər sədr müavini hüquqşünas T.Qarayev bu işdə ona kömək etdi. Ara-sıra isə deputat T.Qasımov Milli Şuranın tərkibinin tez təsdiq edilməsinə canfəşanlıq göstərdi. Müzakirə zamanı dəfələrlə səsvermə baş tutmadı, deputatlar zalı tərk etdilər və yenidən iclasa dəvət edildilər. Digər tərəfdən isə deputatlara edilən mənəvi təsirlər, fiziki təzyiq ediləcəyinin vahiməsi deputatların çoxunun "lehinə" səs verməsinə səbəb oldu. Bu könüllü məcburiyyət çox güllünc və kobudcasına edilsə də, qanuniləşdirilirdi.

Daha çox mübahisə doğuran məsələ Milli Şuranın say tərkibi barədə idi. Prezidentin Ali Sovetə təklif etdiyi qanun layihəsinin 2-ci maddəsində Milli Şuranın 50 nəfərdən təşkil edilməsini deputatlar heç də yaxşı qarşılamadılar.

Ali Sovet sədrinin birinci müavini Z.Səmədzadə Prezidentin Milli Şuranın yaradılması haqqında tövsiyəsini səsə qoymaq istərkən Milli Şura üzvlərinin say tərkibi barədə xalq deputatları tərəfindən bir daha yeni fikirlər ortaya atıldı. Azərbaycan Respublikası xalq deputatları əvvəlcədən belə bir təklif vermişdilər ki, əgər Milli Şura yaranırsa, mövcud deputatların heç olmasa beşdə biri onun tərkibinə salınsın. Bu təklif "demblokdan" olan xalq deputatlarını qane etmədiyi üçün iqtidarla səs-siyaqabağı təkidlə söhbət aparılmış və 50 nəfərdən ibarət Milli Şura yaranmasına nail olmuşdular. Odur ki, Z.Səmədzadə Milli Şura üzvlərinin əvvəlcədən hazırlanmış 50 nəfərlik siyahısını oxuyub yarıya çatdırmamış Ali Sovet sədrinin müavini T.Qarayev "demblok"dan olan 25 deputatın siyahısını oxumağa başladı. Milli Şura üzvləri sayının deputatların beşdə bir hissəsi

yox, 50 nəfərdən ibarət olması barədə təklifini səsə qoyan Z.Səmədzadə "kartoçkası olmayan" xalq deputatlarını da "hesablayandan" sonra "Qəbul edildi", - deyərək bəyanat verdi.

Beləliklə, ümumxalq səsverməsi yolu ilə seçilən 350 xalq deputatının səlahiyyətləri alınıb 50 nəfərə verildi.

Prezidentin veto hüququ barədə də məsələ müzakirəyə və mübahisəyə səbəb oldu. Burada da dəfələrlə təkrar səsəqoyma haqda sədarətdən səslər eşidildisə, deputatlar məsələni uzadırdılar. Odur ki, T.Qarayev işi tezləşdirmək üçün: "...Lehinə səsvermə davam edir..." - dedikdə xalq deputatları işin nə yerdə olduğunu hiss etdilər: Z.Səmədzadə isə açıq bildirdi: "...Ümumiyyətlə, yaranmış vəziyyəti nəzərə alaraq gəlin hamımız səsvermədə fəal iştirak edək. Aydıncıdır? Gəlin qurtaraq..."

Milli Şuranın say tərkibi və Prezidentin veto hüququ barədə məsələ bu cür həll olduğundan sonra deputatların bir neçəsinin zalı tərk etdiyi məlum oldu. Bu vaxt iqtidarla müxalifət arasında məsləhətləşmələrə ehtiyac yarandığından və yekun işləri görmək üçün fasilə elan edildi.

Fasilədən sonra iqtidarla müxalifət tərəfindən birgə hazırlanıb Milli Şuranın tərkibinə daxil edilən deputatların siyahısı oxundu. Dördüncü mikrofonu yaxınlaşan deputat İ.Həmidov öz namizədliyini geri götürüb (Şura üzvü kimi adı siyahıda idi) əvəzinə B.Vahabzadəni təklif etdi. Bu, Milli Şura üzvlüyündən ilk könüllü imtina idi. Üçüncü mikrofonla çıxış edən xalq deputatı azsaylı millətin nümayəndəsi kimi Soltan Məmmədovun Milli Şura üzvlüyünə namizədliyini verdi. Sonra isə Hacıbaba Əzimovun həmin tərkibə daxil olmasını təklif etdi. T.Qarayev İ.Həmidovun öz namizədliyini geri götürdüyündən həmin siyahıya H.Əzimovu əlavə etdiyini bildirdi. 145 nömrəli seçki dairəsindən deputat H.Vəliyev təklif etdi ki, S.Rüstəmxanlı nazir işlədiyi üçün tərkibdən çıxarılsın və onun əvəzinə deputat İncilab Nadirov Milli Şuraya daxil edilsin. Bununla əlaqədar Z.Səmədzadə izahat verdi ki, S.Rüstəmxanlı hələlik nazir kimi Ali Sovetdə təsdiq edilməyib, həm də o, öz namizədliyini geri götürmür.

Sonra Şura üzvlərinin eyni zamanda vəzifələrinin saxlanıl-

ması barədə müzakirə başlandı. Bu, vacib və əsas məsələlərdən biri idi. Şuranın normal işləməsi üçün Şura üzvü vəzifədə olmamalı idi. Təkrar müzakirədə məqsəd isə Şura üzvlərinin eyni zamanda 2-3 vəzifə aparmasına icazə almaq idi (sonralar elə də etdilər, hər Şura üzvü bir neçə vəzifəyə yiyələndi).

Deputat İ.Şıxlının: "...Milli Şuranın müddəti nə qədərdir?.. Milli Şurada işləyən deputatlar burada işləsələr, əsas iş yerlərini kimə tapşıracaqlar?..." suallarına heç kəs cavab verə bilmədi. Bu barədə T.Bağirov belə dedi: "...İsmayıl müəllim bu məsələni başladı, mən istəyirəm onu qurtaram... Mən hesab edirəm ki, Milli Şuranı bu cür təşkil etmək məsələnin yarımçıq həllidir. Deputatlar işdən tamamilə azad olmayıb, gəlib burada işləməsələr, belə bir Milli Şuradan heç bir şey çıxmıyacaq. Sonra məsələ daha da kəskinləşəcək. Orada belə maddə var ki, (bu işdə mənim də əlim olub) deputatın əvvəlki iş yerinə qayıtmaq hüququ saxlanılır. Yəni onlar Milli Şuraya keçirlərsə, işdən azad edilməlidirlər, onların yerinə adam təyin olunmalıdır, onlar bir ay, iki ay yox, bütün müddət ərzində işləməlidirlər. Müddət qurtarandan sonra geriyyə, öz yerlərinə qayıtmaq hüquqları var. Oraya kimi təyin eləsələr, həmin adam bilməlidir ki, 3-4 ildən sonra bu yeri təhvil verə bilər. Əks təqdirdə yaratdığımız Milli Şuradan heç bir şey olmayacaq. Onlar gecə-gündüz gəlib işləməlidirlər, bunların hamısını onların özləri etməlidirlər".

Bu sözlərdən narahat olan deputatları sakitləşdirən T.Qarayev belə dedi: "Onların hamısı ilə söhbət olunub, onlar siz dediyiniz şərtə razıdırlar. Onlar gəlib bu Milli Şurada işləməyə razıdırlar. Söhbət ondan gedir ki, onlar Şura işləyən müddətdə gəlib işləyəcəklər".

Yerdən sual oldu ki, nə üçün ayrı-ayrılıqda iki siyahı oxundu? Z.Səmədzadə aydınlaşdırdı: "... Bu barədə məsələyə Ali Sovetin Rəyasət Hey'ətində baxmışıq və mən heç bir məsələ üzrə heç kimlə məsləhətləşməməliyəm. ...Bəli, deputat Tofiq Əzizov dəfələrlə deyib ki, mən istəyirəm işdən çıxım gəlib bir il oturub burada, iqtisadiyyatla bağlı məsələləri həll

eləyim. Xahiş edirəm, məsələnin ciddiliyini nəzərə alın, bu gün də burada təsdiq eləyək. Təzədən yenə özümüza oyunlar açmayaq... Əgər biz hər adamın namizədliyini ayrı-ayrılıqda müzakirə eləsək, onda aylarla vaxt gedər..."

Məsələnin nə yerdə olduğunu Z.Səmədzadə deputatlara başa saldıqdan sonra təklif etdi ki, siyahılar səsə qoyulsun (Parlamentin müqəddəratı bu cür "demokratik" cəsinə həll edildi). Siyahını səsə qoyan Z.Səmədzadənin dediyi kimi "...Kim siyahıdakı yoldaşların təsdiqinə razıdırsa, səsvermədə iştirak etsin. ...Gəlin bir də səsvermədə iştirak edək. Axı, yetərsay yoxdur. Onda qərar qəbul edildi..."

Dördüncü mikrofondan çıxış edən deputatlardan biri qanunları hazırlamaq sahəsində böyük qabiliyyətə malik olmayan parlament yarandığı üçün öz namizədliyini Şura üzvlüyündən geri götürdü. Yerdən xeyli təkliflər və "oyunu qurtarın" replikasını eşidən Z.Səmədzadə dedi: "...Mən xəbərdarlıq edirəm, bu oyun deyil, bir prosesdir..., "oyun" sözünü işlətməyin..."

Deputat Fuad Qasımcı dedi: "...Əgər burada gecə-gündüz işləmək lazım gəlsə, mən onda namizədliyimi geri götürürəm".

Beləliklə, Milli Şuranın tərkibi oxundu.

Qafarova E.M. - Şəmsabad seçki dairəsindən deputat, Ağdaş rayonu, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri

Səmədzadə Z.Ə. - Xaçmaz seçki dairəsindən deputat, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin birinci müavini.

Qarayev T.Y. - Ağdam İkinci şəhər seçki dairəsindən deputat, Ağdam rayonu, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini

Aslanov S.R. - Nizami seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin 26 Bakı Komissarı rayonu, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin rektoru.

Axundov F.M. - Maştağa seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Lenin rayonu, Azərbaycan Bədii Fondunun tərtibatçı rəssamı.

Vahabzadə B.M. - N.Tusi seçki dairəsindən deputat, Bakı

şəhərinin Xətai rayonu, Azərbaycanın xalq şairi, M.Ə.Rəsulzadə adına BDU-nun professoru.

Vəkilov Y.S. - Daş Salahlı seçki dairəsindən deputat, Qazax rayonu, "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru.

Qaziyev R.H. - Şəki birinci şəhər seçki dairəsindən deputat, Şəki şəhəri, Azərbaycan Respublikası Müdafiə Şurasının üzvü.

Qasimov T.M. - Kalininkənd seçki dairəsindən deputat, Ağstafa rayonu, Azərbaycan Respublikası EA Fizika İnstitutunun böyük elmi işçisi.

Qəmbərov İ.Y. - Babək adına seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Xətai rayonu, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi idarə hey'əti sədrinin müavini.

Əzizov T.M. - Sahil seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Suraxanı rayonu, "Nord" elm-istehsalat birliyinin baş direktoru.

Əzimov H.S. - Kərkəlan seçki dairəsindən deputat, Lənkəran şəhəri, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin kafedra müdiri.

Əkbərov S.B. - Qıvraq seçki dairəsindən deputat, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonu, Naxçıvan şəhər Xalq məhkəməsinin tibb eksperti.

Əliyev M.N. - Aşağı Göynük seçki dairəsindən deputat, Şəki şəhəri, müvəqqəti işləmir.

Əliyev T.Y. - Sumqayıt Boru prokatı seçki dairəsindən deputat, Sumqayıt şəhəri, Azərbaycan Respublikası Müdafiə Şurasının üzvü.

Əliyev T.F. - Bülbülə seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Suraxanı rayonu, Bakı şəhər xalq deputatları Soveti sədrinin müavini.

Əliyev X.S. - Privolnoye seçki dairəsindən deputat, Cəlilabad rayonu, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti mədəniyyət və dini əqidə məsələləri daimi komissiyası sədrinin müavini.

Əliyev Ş.S. - Şüvəlan seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Əzizbəyov rayonu, Şüvəlan qəsəbə Xalq Deputatları

Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri.

Əhmədov V.Q. - "Gənclik" seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Nizami rayonu, "Bakıneftmaş" İstehsalat Birliyinin baş direktoru.

Zeynalov F.M. - Bilgəh seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Lenin rayonu, "Xalq üçün mallar" Dövlət Konserni "Azəryüngülşənayətoxucutəchizatsatışxammal" firmasının baş direktoru.

İbrahimov İ.M. - Leninabad seçki dairəsindən deputat, Naxçıvan Muxtar Respublikası Babək rayonu, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Naxçıvan vilayət şöbəsi təşkilat şöbəsinin müdiri.

İsmayılov R.Ə. - Evoğlu seçki dairəsindən deputat, Tərtər rayonu, Ç.İldırım adına Azərbaycan Mühəndis-Texniki Universitetinin kafedra müdiri.

Kamalov T.C. - Vidadi adına seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Lenin rayonu, Razin qəsəbə Xalq Deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri.

Kərimli H.V. - Ordubad seçki dairəsindən deputat, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad şəhəri, Ordubad konserv zavodunun baş iqtisadçısı.

Köçərli T.Q. - Gədəbəy seçki dairəsindən deputat, Gədəbəy rayonu, Bakı Sosial İdarəetmə və Politologiya İnstitutunun professoru.

Mehdiyev N.X. - Kommunist seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin 26 Bakı Komissarı rayonu, Azərbaycan Respublikası EA "Biotex" elm istehsalat birliyinin baş direktoru.

Məmmədov E.S. - Nərimanov seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Oktyabr rayonu, Azərbaycan Respublikası Müdafiə Şurasının üzvü.

Məmmədov M.Ə. - Gəncə-Hacıbəyov seçki dairəsindən deputat, Gəncə şəhərinin Kəpəz rayonu, Gəncə Pedaqoji İnstitutunun dosenti.

Məmmədov S.İ. - Astara seçki dairəsindən deputat, Astara rayonu, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Mənzil-kommunal təsərrüfatı daimi komissiyasının sədri.

Məmmədov X.Ə. - Laçın seçki dairəsindən deputat, Laçın rayonu İcra hakimiyyətinin başçısı.

Mütəllimov M.Ə. - Sumqayıt-Tələbə seçki dairəsindən deputat, Sumqayıt şəhəri, Sumqayıt Politexnik texnikumunun müəllimi.

Nadirov İ.A. - Hindarx kənd seçki dairəsindən deputat, Ağcabədi rayonu, Azərbaycan Respublikası Kitabxana Kollektorunun direktoru.

Nəcəfov N.A. - Beynəlmiləl seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Kirov rayonu, "Azadlıq" qəzetinin redaktoru.

Nuriyev C.Q. - Oktyabr seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Oktyabr rayonu, Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsi sədrinin birinci müavini.

Rəhimzadə A.Q. - Tərtər seçki dairəsindən deputat, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Kənd təsərrüfatı daimi komissiyasının sədri.

Rəhimov Ə.V. - Sumqayıt-Axundov seçki dairəsindən deputat, Sumqayıt şəhəri, Azərbaycan Respublikası EA Xlorüzvüsinəz İnstitutunun laboratoriya müdiri.

Rəhimov K.N. - Bədalın seçki dairəsindən deputat, Masallı rayonu, "Dirçəliş" jurnalının redaktoru.

Rüstəmov T.T. - Nügədi seçki dairəsindən deputat, Quba rayonu, "Xalq qəzeti"nin baş redaktoru.

Rüstəmcanlı S.X. - Mehmandarov adına seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhəri Xətai rayonu, Azərbaycan Respublikası Dövlət Mətbuat Komitəsinin sədri.

Timoşenko V.V. - Sumqayıt Beynəlmiləl seçki dairəsindən deputat, Sumqayıt şəhəri, hərbi qulluqçu.

Fətəliyev R.M. - Musabəyov seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Oktyabr rayonu, CıCabbarlı adına "Azərbaycanfilm" kinostudiyasının direktoru.

Fəttayev M.M. - Sumqayıt-Corət seçki dairəsindən deputat, Sumqayıt şəhəri, V.İbrahim adına 35 nömrəli Sumqayıt şəhər orta məktəbinin müəllimi.

Hacıyev A.M. - Aşağı Tala seçki dairəsindən deputat, Zaqə-

tala rayonu, Zaqatala yerli radio verilişləri redaksiyasının redaktoru.

Hacıkarimov Ş.Q. - Şıxlinski seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhəri Xətai rayonu, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi Xətai rayon şöbəsinin rəisi.

Həsənova M.D. - Siyəzən seçki dairəsindən deputat, Dəvəçi rayonu, Zarat kənd orta məktəbinin direktoru.

Hüseynov Ş.B. - Gəncə-Lenin seçki dairəsindən deputat, Gəncə şəhərinin Kəpəz rayonu, Gəncə dəmiryol xəstəxanasının baş həkimi.

Cəlilov A.C. - Sədərək seçki dairəsindən deputat, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sədərək rayonu, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli siyasət və millətlərarası məsələlər daimi komissiyasının sədri.

Cəlilov F.A. - Üçüncü Kirov seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhərinin Kirov rayonu, M.Ə.Rəsulzadə adına BDU-nun dosenti.

Şirinov İ.Ə. - Puta seçki dairəsindən deputat, Bakı şəhəri Qaradağ rayonu, Beyləqan rayonunun prokuroru.

Şıxlinski (Şıxlı) İ.Q. - Qazax seçki dairəsindən deputat, Qazax rayonu, Azərbaycanın xalq yazıçısı.

MİLLİ ŞURANIN FƏALİYYƏTİ

Heç bir reqlamenti, təlimatı, nizamnaməsi və iş fəaliyyətini tənzimləyən digər bir sənədi olmayan Milli Şura 1991-ci il noyabr ayının 29-da özünün ilk iclasını başladı. Təəccüblü də olsa, Milli Şura birinci iclasında öz işinin təşkilinə dair heç bir məsələyə baxmamışdır.

İlk iclasda öz dövrü üçün vacib sayılan Moskva danışıqları haqqında Prezidentin müşaviri R.Musabəyovun məlumatı dinlənildi. İki saatdan artıq davam edən məlumat və sual-cavabdan sonra iclasın gedişatına qarşı laqeydlik duyan "demblok"çu əvvəlcə reqlamentin müəyyənləşdirilməsini, ardınca isə digər məsələlərin həll olunmasını təklif etdi.

Yeni parlamentin - Milli Şuranın birinci iclasının belə qeyridi formada başlanan müzakirəsindən narahat olan deputatlardan biri dedi: "...Biz işimizi səmərəli qura bilmirik. Məsuliyyət Milli Şuranın üzərinə düşür. ...Açığını deyirəm, əgər biz fəaliyyətimizi bu cür davam etdirsək, bir neçə gündən sonra camaat bizim istefamızı tələb edəcəkdir. ...Azərbaycan Prezidenti, Nazirlər Kabineti daim Milli Şuranın nəzarəti altında olmalıdır..."

Digər çıxış edənlər də respublika Prezidentinin Milli Şuranın iclaslarında iştirak edib məlumat verməsinin vacibliyini qeyd etdilər. Şura üzvləri dinlənən məlumatın çiy olduğunu və ona mənfi münasibətlərini bildirdilər. Şura üzvləri Prezidentin Moskva ilə əlaqəli məsələlərdə məsləhətləşməsinə vacib saydılar. Lakin deputat A.Rəhimzadə qeyd etdi ki, Prezidenti marionetka etmək, ona gündəlik nəzarət qoymaq, onun hər addımını izləmək, onu təhqir etmək olmaz.

Prezidenti indiki marionetka vəziyyətindən xilas etmək fikri söylənərkən iclasın sədri deputatı etika çərçivəsində danışmağa çağırırdı. Deputatlardan biri hakimiyyətin bölünməsi məsələsini, həm də qanunvericilik və icra hakimiyyəti arasında müəyyən iş birliyinin yaradılmasını məqsədemüvafiq saydığını bildirdi. Uzun-uzadı söz güləşdirmələrindən və deyişmələrdən sonra belə fikrə gəlindi ki, bugünkü iclas barədə fikir söylənməli,

komissiya yaradılıb, qərar layihəsi hazırlanmalıdır.

Yazılmış qərar layihəsi səsə qoyularkən, Milli Şuranın elə ilk iclasında yetərsayın olmadığı aydınlaşdı və bununla əlaqədar sədr narazılığını bildirdi: "...100 qanun, o cümlədən 57 qanun layihəsi birinci növbədə hazırlanmalıdır, məsuliyyətimizi başa düşməliyik. ...İndi çox pis vəziyyətdəyik. ...Maaşlarımızı müəyyənləşdirməli, digərlərinin də maaş məsələsini həll etməliyik...". Beləliklə, Prezidentin, Nazirlər Soveti sədrinin, Ali Sovet sədrinin və onun müavinlərinin, Milli Şura üzvlərinin, deputatların əmək haqqı ətrafında fikir mübadiləsi başlandı. Təəccüblü də olsa, Milli Şurada ilk səsvermə maaşlar məsələsinin həlli ilə başlanmışdı. Maaş məsələsi o qədər maraqlı oldu və müzakirəsi uzandı ki, digər məsələlər tamam yaddan çıxdı. Bu vaxt deputat İ.Qəmbərov əsas və vacib məsələlərə qayıdıb onların müzakirəsinə başlaması deputatların yadına saldı.

Deputat F.Cəlilov təklif etdi ki, Ali Sovetin Aparatı, Aparatın strukturu haqqında məlumat verilsin, bu mövzuda təhlil aparılsın. Bu, ona görə lazım idi ki, o vaxt Milli Şuranın üzvlərinin Ali Sovet Aparatının fəaliyyəti barədə məlumatı olmayıb.

Deputat M.Mütəllibov 50 nəfər Milli Şura üzvü daimi iş başlayanda Aparat işçilərinin ixtisara salınmasının məqsədemüvafiq olduğunu söylədi. Bundan sonra Milli Şura üçün ayrı binanın, otaqların, köməkçilərin ayrılması, onun üzvlərinə ayrıca minik maşını verilməsi, mənzillə təminat, fasilə vaxtı onların istirahətinin təşkili, onlara xüsusi vəsiqənin verilməsi, "Həyat" qəzetinin Milli Şuranın orqanına çevrilməsi və digər məsələlər unudulmamış, çox ətraflı və xırdalıqları ilə müzakirə edilmişdi.

Şura üzvlərindən birisi hiss edir ki, vaxt keçib yalnız öz qayğıları ilə bağlı məsələləri həll ediblər. Odur ki, sual verir: "Maaşımızı müəyyən elədikdən sonra dağılışırıqmı?" İclas sədri onu əmin edir: "...Gələcək dəfə iclasımız sanballı hazırlanacaq. ...Belə davam etsə, özümüzü biabır eləyəcəyik..."

Başqa bir deputat iclasın qurtardığını gördükdə soruşdu: "Biz bu gün nə etdik ki, çıxıb gedirik?" Deputat M.Mütəllibov isə söyləyir ki, Milli Şura üzvləri sabahdan işdən çıxmalı, Ali Sovet

də işə başlamalı və bu təklif səsvermə ilə həll olunmalıdır. Həç bir qanun və qərar (öz maaşlarından başqa) qəbul edilmədən hamı dağılır.

Milli Şuranın ikinci iclası Z.Səmədzadənin sədrliyi ilə 5 dekabr 1991-ci ildə olmuşdur. İclasda 36 üzv iştirak edirdi. Gündəliklə əlaqədar bir saatdan çox müzakirə keçirildi. Sonra Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi məsələsi üzrə Azərbaycan Respublikasında referendum keçirilməsi haqqında məsələyə baxıldı.

Günün ikinci yarısı Milli Şuranın işinin təşkili haqqında məsələ ilə bağlı sədr məlumat verir ki, Prezidentlə danışılıb. O deyib ki, Şura üzvləri üçün şərait yaradılacaq, hökumət telefonu veriləcək, yeni avtomaşınların alınması ilə məşğul olunur. Rayondan gələn Şura üzvləri üçün "İnturist" mehmanxanasında hər cür şərait yaradılacaq. Maaşlarla əlaqədar lazımı yerlərə məktub göndərilib, Bakı şəhəri İctimai işə idarəsinin rəhbərliyinə yeməklə və ərzaqla əlaqədar göstərişlər verilib, indiki qıtlığa baxmayaraq, hər şey qaydaya salınacaq və sairə. Bütün bunlar iki-üç günə həll ediləcəkdir. Eyni zamanda o, Milli Şuranın strukturu, daimi komissiyalar haqqında və ekspertlərin cəlb edilməsi barədə danışdı. Sonra T.Qarayev Milli Şuranın konsepsiyası, onun müxtəlif sahələr üzrə yaradılacaq komissiyalarının işi, yeni struktur, kurasiyalar və sairə barədə çox ətraflı söhbət açdı.

Xeyli mübahisəli və işgüzar təkliflər verildikdən sonra bildirilir ki, hamı bir-birinə "bəy" və "xanım" sözləri ilə müraciət eləsin. Dövlət Şurasına dair qərar layihəsinin müzakirəsi davam etdirilir. Sonra İ.Qəmbərovun təklifi ilə Azərbaycan Müdafiə naziri V.Bərşadlının tutduğu vəzifədən azad olunması məsələsinin müzakirəsi başlandı. Bundan sonra Şura üzvlərinin iş yerlərinin saxlanması, Nazirlər Kabinetinin təsdiqinin Milli Şuraya aid edilməməsi və sairə barədə fikir mübadiləsi aparıldı.

Deputatlardan T.Qarayev, A.Hacıyev və İ.Qəmbərov belə bir təkliflərini qanuniləşdirməyə çalışırlar ki, Şura üzvü həm burada, həm də əsas iş yerində daim işləsin. Milli Şuranın iclası

qurtarana yaxın say aparılır və məlum olur ki, Şura üzvlərinin 20 nəfəri zalda yoxdur. Beləliklə, iclasın davamı növbəti günə keçirilir.

1991-ci il dekabrın 6-da Milli Şuranın iclasına toplanarkən sədrlik edən Z.Səmədzadə elan edir ki, Milli Şuraya təsadüfi adamlar seçilib, intizamsızlıq, mədəniyyətsizlik edirlər, Bir-bir evlərinə zəng eləyib desək də, iclasa gəlmirlər, məsuliyyət hiss etmirlər, səhərdən qanımızı qaraltmağa başlayırlar, əsəblərimiz davam gətirmir, işləyirik işləyək, işləmiriksə, çıxıb gedək. Elə adam var ki, respublikanı dağıtmaq istəyir. Mən buradayam, qoymayacağam... O, təklif edir ki, iclasa gəlməyənlər televiziya və qəzet vasitəsi ilə biabır edilsin, reqlamentimizi isə tez düzəltməliyik.

İclasda bir az sakitlik yaranandan sonra vertolyot qəzası ilə bağlı müzakirə davam edir və T.Qarayev bir çox suallara özü cavab verməli olur. Bundan razı qalmayan M.Fəttayev T.Qarayevə irad tutur: "...Məsələyə müdaxilə eləməyiniz düzgün deyil, nəzərə almalısınız ki, bu məsələlərdə Tamerlan bəyin adı hallanır, həmin hadisələrin hamısı Sizin adınızın əhatəsinə düşür...".

M.Mütəllibovun çıxışında "...Prezident, baş nazir, Ali Sovetnin sədrini çıxmaq şərti ilə respublikanın bütün rəhbərləri həlak olublar, bundan artıq faciə ola bilməz..." sözlərindən sonra müzakirə xeyli qızıdır. Az sonra Milli Şura üzvləri yenə də iş yerlərinin saxlanması, Şuranın qanunvericilik hüquqlarının genişləndirilməsi, möhkəmlənməsi barədə müxtəlif fikirlər söyləyirlər. Artıq Milli Şurada Prezidentin dinlənilməsi, nazirlərin hesabat verməsi və digər bu kimi məsələlər bir daha irəli çəkilir.

Əlbəttə, sonralar Şura üzvləri öz güclərini, Milli Şura isə hegemon olduğunu sübut etməyə çalışır. Hətta belə də olurdu: güc nazirləri (əsasən) iclasa dəvət edilir və tənqid atəşinə tutulurdular. Onlara aramsız suallar verilir və sairə. Bununla da deputatların ehtirasları bir az sönür, sakitləşir. Onlar nümayiş etdirməyə çalışırlar ki, Milli Şura üzvləri də az səlahiyyətə malik

deyildirlər.

İclasın axırında yenə də yetərsay olmur, Şura üzvləri intizam məsələsini müzakirə edirlər. Şura üzvü F.Cəlilov narazılığını bildirir və T.Qarayevə irad tutur ki, Milli Şura vaxtını öz işinin təşkilinə sərf etməlidir. T.Qarayev də sədrin digər müavini Z.Səmədzadə kimi şikayətlənir ki, zalda səbəbsiz və üzürsüz iclasda olmayan, icazəsiz gedən deputatlar barədə tədbir görə bilmirik. Bir qrup deputat xaricədir, bir qrup gəlməmiş digər qrup gedir. Niyə gedirlər, kim göndərir? Bilmirəm. Parlament adından gedirlərsə, bəs niyə biz bilmirik? Bu məsələlər müəmmaldır. Bunu mən qeyri-normal hesab edirəm. Yetərsayın olmamasını təşkil edirlər ki, biz işləməyək. Milli Şura üzvləri bəzi məsələləri öz aralarında götür-qoy etsələr də, yetərsay olmadan bir qərara gələ bilmirlər. Ancaq zalda olanlar komissiyaların yaranması və özlərinin münasib komissiyalara üzv seçilmələri ilə məşğul olurlar, komitə və bir qrupun təşkil edilməsi barədə fikirlər söyləyirlər. Yenə də məişət məsələlərinə toxunulur. Milli Şura rəhbərləri vədlər verməli olur və iclası bağlayırlar.

Milli Şuranın növbəti iclası 9 dekabr 1991-ci ildə T.Qarayevin sədrliyi ilə başlandı. Sədr qeyd etdi ki, yetərsay yoxdur. Deputatlar narazılıqlarını bildirdilər ki, qərarlar qəbul olunmur, ümumiyyətlə, qanunverici orqanda iş getmir. Sədr isə izah etdi ki, qərarı səsə qoya bilmirəm, ona görə ki, yetərsay olmur. Deputat M.Mütəllibov göstərir ki, respublikanın rəhbərliyi bilə-bilə Milli Şuranın işini pozur. Belə olmasaydı, eyni vaxtda bir neçə qrup deputat xaricə göndərilməzdi.

Sədr bildirir ki, Şura üzvlərinə teleqram vurub rəsmi surətdə iclasa çağırmağa məcburuq. Deputatların ezamiyyət məsələsinə gəldikdə isə, bu, Milli Şura ilə razılaşdırılmalıdır. Deputatlardan bir neçəsi Bakıda olan qonaq evlərinin rayondan gələn Milli Şura üzvlərinə verilməsini təklif etdi. Digər deputatlar isə Şura iclaslarının informasiya vasitələrində işıqlandırılmasını vacib sayırlar. Çıxışların birində Şura üzvlərinin təhlükəsizliyi haqqında da fikirləşmənin lazımlığı bildirilir. Zalda olan deputatlar yarım gün müxtəlif söhbətlər apararaq ümidlərini günün

ikinci yarısındakı iclasla bağlayırlar ki, bəlkə yetərsay ola, qərar qəbul edə bilələr. Bu ümidlə deputatlar fasiləyə gedirlər.

Günün ikinci yarısında yetərsay yarandığından "Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında" Qanun ətraflı müzakirə edilib 36 nəfərin səsi ilə qəbul olunur. Altı fəsildən ibarət qanunda dövlət sərhəd rejimi, sərhədboyu rejim, dövlət sərhədinin qorunması, sərhədin qorunmasında dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların, vətəndaşların iştirakı, eyni zamanda, sərhəd qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət məsələləri öz əksini tapmışdır. Bununla əlaqədar Cınayət Məcəlləsinə də dəyişikliklər və əlavələr edilir. Həmin gün görülməli işlərin perspektiv proqramı da öz həllini tapır.

Milli Şuranın dekabrın 10-da başlanan iclasında xoşbəxtlikdən yetərsay var idi. Həmin gün Milli Şuranın işini təşkil etmək və Ali Sovetin sessiyasının çağırıldığı təqdirdə Aparatın strukturunda ediləcək dəyişikliklər haqqında məsələlərə baxılmışdır. Yerdən sual verildi ki, Ali Sovet ləğv edilir? Sədrlik edən aydınlaşdırdı ki, Ali Sovet daimi fəaliyyət göstərən orqan kimi Milli Şuranı seçib. Ali Sovetin komissiyaları isə öz funksiyalarını itirib. Struktur barədə hüquqşünas A.Ataşiyev məruzə etdi. Deputatların yeni strukturun müəllifinin kim olduğu, yeni strukturun özünü doğrulda biləcəyi barədə sualına T.Qarayev cavab verdi ki, layihənin müəllifi bir neçə mütəxəssis, hüquqşünas A. Atakışiyev və mənəm. "Milli Şuranın üzvləri daimi fəaliyyət göstərir, üzv olduqları müddətdə əvvəlki iş yerləri saxlanılır" müddəası bütün Şura üzvləri üçün maraq doğurduğundan bir daha bu mövzu ətrafında məsləhətləşmələr aparıldı. Hamı həm işləmək, həm də Şura üzvü olmaq istəyir. Məsələni öz xeyirlərinə həll etmək üçün müxtəlif yollar axtarırlar, lakin Ali Sovetin sessiyasının qərarı buna imkan vermir. Ağciyər Şura üzvlərindən biri belə deyir: "... Ona bizim ixtiyarımız yoxdur... Onu qəbul edənlər qaldırırlar stenoqramı tutuşdururlar, 300 nəfər deyər ki, 50 nəfər əyintiyə yol verir... Bu təhlükəlidir..."

Sonra isə belə bir cürətli fikir söyləndi: "...Heç bir nara-

hatlıq yaranmasın. Siz Şura üzvüsünü, respublikanın ziyəsisiniz. Heç kimin ixtiyarı çatmaz ki, nə işə bir şey eləsin. Qorxmayın, gələcəkdə biz ancaq belə işləməliyik..."

Beləliklə də öz rahatlıqlarına uyğun gələn və ürəklərinə yatan tərzdə "qərar layihəsi" T.Qasimov tərəfindən oxunur və Ali Sovetin Milli Şura haqqında Qanunu saxtalaşdırılır. Qanun verən, qanunu müdafiə edən bu qurum öz mənfəəti naminə qanunda əyintiyə yol verir. Bu ilk və xoşagəlməz hərəkəti hamı qəbul edir. Sədr isə deyir: "Bu mövzuda, xahiş edirəm, mübahisə açmayın".

Bundan sonra Şuranın işinin yaxşılaşdırılması və xüsusi məsələlər barədə uzun-uzadı çıxışlar oldu. Strukturu təsdiq etməklə əlaqədar qərar qəbul etməyə gəldikdə, məlum oldu ki, yenə də yetərsay yoxdur. Bununla əlaqədar F.Cəlilov deyir: "...Məcbur olub bəzi deputatların Şura üzvülüyündən çıxarılması məsələsini qoyacağıq. İclası pozan deputatların siyahısını mətbuatda mütləq vermək lazımdır ki, hamı bilsin..."

Yetərsay yaranana kimi Ləzgiyanın yaradılması barədə bəzi qazetlərdəki məqalələrdən söhbət açılır. Sonra, intizamsız deputatlara müxtəlif tənbehlər verilməsi barədə uzun-uzadı müzakirələr gedir. Çıxış edən Arif Hacıyev intizamsızlıq etdikləri üçün T.Rüstəmovu, B.Vahabzadəni və İsmayıl Şıxlını tənqid edir. İ.Nadirov isə deyir: "Respublika gözüni buraya tikib. Əslində işimiz faydasız gedir, bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz. Hələ mətbuata verməyə, intizamsızları çağırıb fərdi söhbət aparaq. Kim kimdən artıqdır? Buranı xoşlamayanlar getsinlər evlərinə" və sairə.

T.Qasimov çıxışında dedi: "...Heç kəsə güzəşt olunmadan hamı vəzifəsindən azad edilsin, Şurada fəaliyyətə göndərisin. Heç kimin iki yerdə vəzifə tutmaq ixtiyarı yoxdur... Hansısa bir müəssisədə də işləyəsi olsam, onda şəxsən mən də gedəcəm..." (T.Qasimovun özü son vaxtlar eyni vaxtda üç vəzifə tutdu, sözlərinə əməl etmədi. - Müəllif).

İclasın sədri ratasiya haqqında qərar layihəsinin hazırlanıb müzakirəyə verilməsini deputatlardan xahiş etdi. İşi belə görün

R.Qaziyev dedi: "...Bir məqsədlə bir yerdə işləmək lazımdır, əldə bir qarpız tutmaq olar. İndi üç-dörd yerdə fəxri ad alıb işləmək mümkün deyil..." (O, da sonralar sözüə əməl etmədi, hər iki vəzifəsindən əl çəkmədi.)

Milli Şuranın dekabrın 11-də keçirilən iclasında yetərsay olduğundan struktur məsələsi və əvvəllərdən qalan digər məsələlər səsvermə ilə həll edildi. Bu dəfə müzakirələr nisbətən ətraflı aparıldı. Milli Şura qanunvericilik borcuna əməl etdi, yetərsay hesabına qərarlar səs çoxluğu ilə mübahisəsiz qəbul olunur, deputatlar bir-birlərinə iradlar tutmayırlar.

Milli Şuranın 13 dekabr iclası Şuşa icra hakimiyyəti başçısının həlak olması ilə əlaqədar bir dəqiqəlik sükutla başlanır. Sədrlik edən beş məsələnin daxil edildiyi gündəliyi Şura üzvlərinin təsdiqinə verdi. Gündəliyin təsdiqi ilə əlaqədar müzakirələr zamanı R.İsmayilov T.Qarayevdən xahiş etdi ki, "Nazirlər Sovetində Milli Şuranı lağa qoymasınlar. Biz işləyirik, gücümüz çatmı eləyirik, bizə güldükləri üçün etirazımı bildirirəm".

Bu məsələ ilə əlaqədar İ.Şıxlı çıxışında göstərdi: "...Birincisi, "İki sahil" qəzeti yetərsay olmadığı üçün qanunları qəbul edə bilməməyimizi irad tutur. Milli Şuranın işinə mane olan üzvlərin siyahısını verir. Böyük-kiçiyi hesaba almır. İkincisi, Nazirlər Sovetinin həmin yığıncığında mən iştirak etməmişəm. Baş nazir öz iqtisadi konsepsiyası haqda məruzə elədi. Mənə suallar verdilər. Sualların müəyyən qismi hücum və istehza səciyyəsi daşıyırdı...". Deputat S.Rüstəmxanlı qeyd etdi ki, "...televiziya və mətbuat açıq-aşkar Milli Şuranın işinə hörmətsizlik və tənqid edir..."

Həmin gün "Milli Şura üzvlərinin hüquqlarının təminatı" haqqında məsələnin müzakirəsi üzrə A.Atakişiyev 15 maddədən ibarət qərar oxudu. Bu vacib qanunlar sırasında idi. Bu qərarla Milli Şuranın üzvləri özləri üçün çox faydalı və lazımlı bir sənədə səs verdilər. Şura üzvlərinin əvvəlki iş yerlərinin saxlanılmasına aid idi. Orada yazılırdı ki, onlar öz razılıqları olmadan işdən azad edilə, azmaaşlı işə keçirilə bizməzlər, hərbi qulluqçuların rütbəsi aşağı salına, iş yerləri dəyişdirilə, hərbi

rütbəsi ləngidilə, iş yerinə qayıdan deputatlara aşağı vəzifə verilə bilməz. Yerlərdə onlar mənzillə təmin edilir, rabitə ilə təchiz edilirlər, mehmanxanada növbədənənar yer alırlar. Nəqliyyatdan pulsuz istifadə edirlər. 36 iş günü məzuniyyət verilir, ailəsi ilə Bakıda yaşamaq üçün mənzil sahəsi verilir, mənzil və avtomobil almaq hüquqları saxlanılır və sairə.

Milli Şuranın dekabrın 16-da başlanan iclasında sədrlik edən T.Qarayev yenə də yetərsay olmadığını elan etdi. Buna görə də zalda əyləşən deputatlar müxtəlif mövzulardan, ağırlı-acılı dərdlərindən söhbət açdılar. Sonra, deputatlar toplaşdıqca yetərsay yarandı, köhnədən qalan qanunları təhlil edib dağılıdılar.

Milli Şuranın 19 dekabr iclasında sədrlik edən deputatlarla Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin nümayəndəsinin sual-cavabını təşkil etdi. Sonra Milli Şuranın daimi komissiyalarının tərkibi, strukturu barədə fikir mübadiləsi aparıldı.

Yetərsay olduqdan sonra Ermənistandakı daimi yaşayış yerlərini tərk edərək Azərbaycan Respublikasında yerləşdirilmiş vətəndaşlar arasında rəy sorğusu keçirilməsi haqqında məsələyə baxıldı. 1992-ci ilin yanvarında keçiriləcək rəy sorğusunun mətni təsdiq edildi: "...Azərbaycanlılara tam muxtariyyət verilməsi şərtilə, zorla qovulduğunuz yaşayış yerinə qayıtmağa razı olardınız mı? "Hə", "yox".

Milli Şuranın dekabr ayının 20-də keçirilən iclasında sədrlik edən yetərsay olmadığını elan etdi. Deputatlardan biri imkandan istifadə edib mətbuat işçilərinin Şuranın iclaslarında iştirakının vacibliyini bildirdi və müxbirlərin iclaslarda davamiyyətinə razılıq aldı. Sonra dövlətlərarası məsələlər geniş müzakirə edildi və yenə də yetərsay olmadığı üçün iclasın davamı növbəti günə keçirildi. Deputatlardan E.Məmmədov, F.Cəlilov, T.Qasımov, İ.Şıxlı, S.Rüstəmxanlı və digərləri Azərbaycanın MDB-yə (Müstəqil Dövlətlər Birliyinə) daxil olub-olmaması barədə Z.Şəmədzadə ilə uzun-uzadı mübahisəyə girdilər. Deputatlardan bir neçəsi 2 bənddən ibarət qərar layihəsi hazırlayıb onun qəbul olunmasını təkid edirdilər:

1. Azərbaycan Respublikasının MDB-yə qoşulması indiki şəraitdə məqsədəuyğun sayılmasın.

2. Azərbaycan Respublikasında yerləşən Sovet hərbi hissələrinin statusu Azərbaycan Konstitusiyasına, Milli Şura qərarlarına və Prezidentin fərmanlarına uyğun dəqiqləşdirilsin. Bu hissələrin qısa müddətdə Azərbaycandan çıxarılması məqsədinə müvafiq razılaşdırma əldə etmək Azərbaycan Prezidentinə həvalə edilsin.

Sədrlik edən müxtəlif səbəblərə görə bu məsələni səsə qoya bilmədi və zalda hay-küy başladı. Hətta Etika komissiyasının işə qarışacağı barədə bəzi deputatlara xəbərdarlıq edildi.

Çıxış edənlərdən biri hər dəfə yetərsayın olmamasını irad tutur və buna görə də "Əlifba islahatı haqqında" Qanunun qəbulunda çətinliklər yaradıldığını göstərir. Bu sözlər deputat F.Cəlilovun yaralı yerinə toxunduğundan Z.Şəmədzadə ilə həmin mövzuda mübahisəyə girir və qeyd edir ki, bu çox ciddi məsələdir, qanun mütləq qəbul edilməlidir, camaat gözləyir. Televiziya bu barədə hazır materialları verməlidir ki, hansı qlobal işlərin görüldüyü bilinsin. Bununla da iclas dağıldı, heç bir qərar qəbul edilmədi.

Ali Sovetin sədri E.Qafarova xəstəlikdən müalicə olunub qayıtdıqdan sonra Milli Şuranın 1991-ci il 25 dekabr tarixli iclasına ilk dəfə sədrlik etdi. Yenə də həmişəki kimi iclasa başlamaq üçün yetərsay olmadı və bu səbəbdən zalda xeyli dedi-qodulu çıxışlar edildi. Deputatları sakitləşdirməkdə təcrübəsi olan E.Qafarova təklif etdi ki, Ali Sovetin işçilərinə tapşırıq deputatları evlərindən iclasa gətirsinlər. Bu müddətdə də vacib məsələ olan - Azərbaycan əlifbasının latın qrafikasına keçirilməsi haqqında məsələyə baxaq. Bu fikirlə razılaşandan sonra deputatlar F.Cəlilovun məruzəsini dinlədilər. Məruzəsini bitirdikdən sonra F.Cəlilov bu barədə Milli Şuranın qəbul edəcəyi qanun layihəsini də oxudu. Geniş müzakirələrdən sonra lehinə 37 nəfərin səs verməsi ilə latın əlifbası bərpə edildi. Sonra 1991-ci il dekabr ayının 30-da Minsk şəhərində keçmiş İttifaq silahlı qüvvələrinin müstəqil respublikalar

arasında bölüşdürülməsi məsələsi barədə Hərbi Nazirliyin təqdim elədiyi qanun layihəsinə baxıldı. Həmin gün "Ümumi əsgəri vəzifə haqqında" Qanun, "31 dekabrın dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü elan edilməsi haqqında" Qanun və Gürcüstan xalqına müraciət də qəbul edildi.

Milli Şuranın dekabr ayının 31-də keçirilən iclasına sədrlik edən E.Qafarova Türkiyənin görkəmli ictimai xadimləri Cəmil Ünalın, Əhməd Qaracanın, Fəxrəddin bəyin iclasda iştirak etdiklərini dedi, onları salamlamağı təklif etdi və Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü münasibəti ilə hamını təbrik etdi. Yetərsay olduğundan Milli Şura 1992-ci ildə xalq təsərrüfatının sahələrini tarazlaşdırmağa dair, bazar iqtisadiyyatı, pul islahatı və özəlləşdirmə haqqında Azərbaycan hökumətinin konsepsiyasını Nazirlər Kabineti üzvlərinin iştirakı ilə müzakirə etdi.

Yeni il ərəfəsində erməni lobbisi dünyanın bir çox qabaqcıl ölkələrində xeyli fəallaşmışdı. Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan məntəqələrində müharibə təhlükəsi artır, əhali arasında çəşqinlik yaranırdı. Erməni silahlı qüvvələri isə hərbi texnikanın sayını çoxaldır və müxtəlif yerlərdə lazımlı yüksəklikləri tutmaq üçün hərbi əhəmiyyətli işlər aparırdılar. Bunları bilən iqtidar vahiməyə düşür, müvafiq tədbirlər görmək bacarığı olmadığını başa düşərək çox şeyi əhalidən gizlətməyə çalışırdı. Müxalif qüvvələr isə yaranmış vəziyyətdən parlament səviyyəsində öz mənafeələrinə uyğun istifadə etməyə can atırdılar. Odur ki, Milli Şurada da Qarabağın ermənilərdən xilas edilməsi barədə müzakirələrin başlanmasına şərait yaranmışdı.

Milli Şuranın 1992-ci il 13 yanvar iclasına sədrlik edən E.Qafarova iclası başlamaq istəyərkən R.Qazıyev yerdən təklif verdi ki, Milli Müdafiə Şurası barədə məsələ gündəliyə daxil edilsin. Bundan sonra arbitrajla əlaqədar, Qarabağda vəziyyət haqqında, ictimai birliklər haqqında qanun, bloklar haqqında qanun, gömrüxana nəzarətinə dair və digər məsələlərin gündəliyə daxil edilməsi ilə bağlı bir saata yaxın çıxışlar oldu. Beləliklə, gündəliyə 18 məsələ daxil edildi. İclasın sonunda

"Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya haqqında" qanun layihəsi birinci oxunuşda qəbul edildi və Ali Sovet yanında Humanitar Tədqiqatlar və Proqnozlaşdırma Mərkəzinin yaradılması haqqında qərar verildi. Təklif edildi ki, respublikadakı siyasi-ictimai vəziyyət Prezidentin iştirakı ilə müzakirə olunsun. İclas Siyazən rayonunun yaradılması və Qonaqkənd rayonunun ayrılması barədə mübahisələrlə sona yetdi.

Milli Şuranın yanvar ayının 14-də başlanan iclasında yenə də yetərsay olmadığı üçün intizam barədə xeyli çıxışlar edildi. Vəziyyəti gərginləşdirməmək xatirinə, yetərsay olmasa da, sədr E.Qafarova "Arbitraj məhkəməsi haqqında" qanun layihəsinin müzakirəsinə başlamaq üçün məruzəçiyə söz verdi. Sonra Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə yeni maddənin əlavə olunması və müvafiq dəyişikliklər edilməsi barədə iki alternativ layihə müzakirə edildi. Gündəlikdəki məsələlər yavaş-yavaş, qaydasınca həll edilməyə başlandı. Milli Şura qərar verdi ki, komissiyalarda həmkarlar İttifaqı təşkilatları haqqında və siyasi partiyalar haqqında qanun layihələri müzakirə edilsin. Gündəlikdə qalan məsələlərin isə yanvarın 15-də müzakirə edilməsi planlaşdırılsa da, həmin gün professor Myunts Tomasın iqtisadi məsələlər barədə çıxışı və Bakı şəhər prokurorluğunun, Bakı şəhər polisinin məlumatları dinlənildi. Məruzəçilərlə deputatların narazılıqlarla dolu qarşılıqlı sözlərindən sonra Milli Şura öz işini tamamladı.

Milli Şuranın yanvar ayının 15-də keçirilən iclasında yalnız bir məsələyə baxılmış və qərar verilmişdi ki, "Xarici investisiyanın qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minsin.

Yanvarın 17-də E.Qafarovanın sədrliyi ilə başlanan Milli Şuranın iclasında da yetərsayın olmadığı bəlli oldu. Odur ki, Ş.Hüseynov, T.Qarayev və başqaları digər məsələlər ətrafında söhbət açdılar. Bir saatdan sonra 33 nəfər toplandı və bir nəfərin də gələcəyinə ümid bəsləyib, əvvəlcədən qalan qanunların müzakirəsinin davam etdirilməsi lazım bilindi. Günün axırına yaxın qanunların müzakirəsi qaydasına düşdü və

fövqəladə vəziyyətin hüquqi rejimi haqqında məsələyə baxıldı.

Milli Şuranın 18 yanvar iclasında E.Qafarova sözü 1990-ci il yanvar ayının 25-də yaranmış Qanlı yanvar hadisələrinin istintaq komissiyasının sədri Məhdət Abbasova verir. Lakin Ş.Hüseynov ona danışmağa imkan vermədən deyir: "...V.Polyaniçko, hamımız gözəl bilirik ki, 20 yanvarın təşkilatçısıdır və həmin günlər Azərbaycanda bu işlərə rəhbərlik edirdi... O, hansı sifətlə indi burada yaşayır, Polyaniçko Çexoslovakiyada, Əfqanıstanda, Krasnovodskda öz işini gördü, indi də Bakıda öz işini görür... Deputatlardan xahiş edirəm səsimizi qaldıra, Polyaniçko haqqında ölçü götürmək lazımdır... Onu burada kimdir saxlayan?..".

İclasda M.Mütəllibov təklif etdi ki, məruzə birbaşa televiziya ilə verilsin. Mürşüd Məmmədov 20 yanvar iştirakçılarının və şahidlərinin hamısının iclasa dəvət olunmasını xahiş edir. R.Qaziyev Teleshirkətin rəhbəri Məmməd Muraddan şikayətlənir. İ.Qəmbərov isə Ş.Hüseynovun fikirlərini müdafiə edir. Çıxış edən digər deputatlar da çox vacib və dəyərli fikirlər söylədikdən sonra iclasın translyasiya edilməsi səsə qoyulur və fasilə elan edilir.

Fasilədən sonra sədr E.Qafarova izahat verir: "...Daşdəmirov xəstədir, Polyaniçko Bakıda deyil, Popov Moskvadadır, Rauf Axundov yoxdur, Ə.Vəzirov xəstədir və sairə. Beləliklə, lazım olanların heç birisi yoxdur, məsələni dinləməyə hazırıq, səsə qoyuram... Müzakirəyə başlayaqsam?..". Yəne də bu əsasda xeyli uzun-uzadı mübahisə və çıxışlardan sonra M.Abbasov sözüünə başlayır: "...Komissiyanın rəyi qəzetlərdə dərc edilib, oxumusunuz... Biz hadisə barədə rəyimizi və qiymətimizi vermişik... Siz bizim rəyə qiymət verirsiniz..." Deputat Ş.Hüseynov: "...Sizin bu rəy konyuktur xarakter daşıyır..." dedikdən sonra sualların sayı çoxalmağa başlayır. Ş.Hüseynovla komissiyanın üzvləri C.Vəliyev, T.Qarayev arasında xeyli sual-cavab gedir. Bir neçə deputat məruzəçiyə sual verdikdən sonra 20 yanvarı "Şəhid günü" adlandırmaq təklif edilir. Həmin təklif, Ali Sovetin çağırılması və digər məsələlər səsvermə yolu ilə

həll edildikdən sonra, müzakirənin davamı yanvarın 19-a keçirilir. Həmin gün hadisələrə və komissiyanın işinə baxışlar birmənalı olmadığından təkliflər də müxtəlif olur.

Deputatlardan bəziləri əvvəl səslənən fikirlə razılaşırmı və deyirlər: "...Birincisi, komissiyanın işini qənaətbəxş hesab etməliyik. İkincisi, burada deyildi ki, Polyaniçko məhkəməyə verilsin, filankəs belə olsun, bunun üçün kifayət qədər material yoxdursa, gəlin özümüzü gülünc vəziyyətə qoymayaq...".

Çıxış edən R.Qaziyev V.Polyaniçko ilə dəfələrlə görüşdüyündən, Ağcabədidən V.Polyaniçko ilə telefonla Əhməd Qasımovun mafiyası barədə xəbər verib, Müzamil Abdullayevi göndərməklə işi başqa cür həll etdiyindən, özünü 20 yanvar faciəsi üçün məsuliyyətdən kənar saymadığından, Əfrant Daşdəmirovun ordunun şəhərə girməyəcəyi barədə 18 yanvarda televiziya vasitəsilə verdiyi yalan məlumatlarından, guya Etibar Məmmədovla onun çevrilmiş hazırlamasından və sairədən danışdı.

Özünün qısa çıxışı ilə S.Aslanov bütün sənədləri istintaq üçün prokurorluğa göndərməyi təklif etdi. İclasda çıxış edən Z.Əlizadə 20 yanvar və islahatlarla əlaqədar Milli Şuranın gecə-gündüz işləməsinə vacib saydı. İ.Qəmbərov isə dedi: "...Müxalifətin, o cümlədən mənim də səhvlərim olubdur. Mən Azərbaycan rəhbərliyinin heç birini düşmən hesab etmirəm. Polyaniçkodan başqa...".

Bir çox çıxışlardan və təkliflərdən sonra F.Cəlilov komissiyanın işinə xitam verilməsi ilə razılaşırmı və sənədlərin prokurorluğa göndərilməsi barədə təklifləri müdafiə edir. Xeyli çıxışlardan sonra qərar layihəsi maddə-maddə müzakirə olunur. Milli Şura qərara alır ki, 20 yanvar "Şəhidlər günü" və qeyri-ış günü elan edilsin.

Artıq yanvarın ortalarından başlayaraq Qarabağda yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti daha da ağırlaşır, respublika rəhbərliyi gündən-günə çətinləşən məsələni həll etmək qabiliyyətindən məhrum olduğunu hiss edirdi. Qarabağı ermənilərin əlindən xilas edə bilməsə, "günahkar" damğasını

tök almaması üçün iqtidar Milli Şura üzvlərini də şerik etmək fikrinə düşür. Beləliklə, Milli Şura üzvlərindən bir neçəsini Qarabağdakı vəziyyətin tənzimlənməsinə cəlb etmək istəyir və buna nail olur. İqtidarın bu düşünülmüş addımı - "cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarar" - Milli Şura iclaslarının protokollarında özünü açıq-aydın göstərir.

Milli Şuranın yanvar ayının 29-da başlanan iclasında sədrlik edən Z.Səmədzadə elan edir ki, dünən 5-6 nəfər Milli Şura üzvü ilə Prezidentin yanında olublar və Qarabağdakı vəziyyətlə əlaqədar Milli Şuranın təklifinə əsasən qərargah yaratmaq haqda məsləhətləşiblər. O bildirdi ki, yetərsay olmasa da, Qarabağ üzrə qərargah yaradılması məsələsini Milli Şura üzvlərinin müzakirəsinə verib, bir nəticəyə gəlməliyik. Sülhəddin Əkbərov təklif edir ki, R.Qaziyev Qarabağ üzrə yaradılacaq qərargahın rəisi seçilsin. Yetərsay olmadığından reis barədə təklifə dair ayrıca sənəd hazırlanır və zalda olan deputatlar həmin sənədə imza atırlar. Lakin bir neçə deputat yerdən nə barədəsə Z.Səmədzadəyə replika atarkən o, belə deyir: "...Priçem zdes Heydər Əliyev... Siz imza atın, təkliflər yazın...". Şübhəsiz ki, Qarabağ üzrə qərargaha sədr kimi Heydər Əliyevin namizədliyi təklif olunubdur. Bu isə sədarət tərəfindən düzgün qarşılınmamışdır.

Sonra mübahisələr başlandı və iclas üçün toplanan deputatlar dağılıdılar. Bu gün də iclas belə keçdi.

Milli Şuranın 1992-ci il 30 yanvarda E.Qafarovanın sədrliyi ilə başlanan iclasında T.Qasimov Qarabağda vəziyyəti yaxşılaşdırmaq haqqında 10 maddədən ibarət təklifləri oxuyur. Tədbirlər planı və Qarabağda yaranacaq yeni qurumun rəhbəri barədə müxtəlif fikirlər söylənilir. K.Rəhimov, İ.Şıxlı, T.Köçərli və digərləri R.Qaziyevin Şurada dediyi fikirləri müdafiə etdi (sərhəd rayonlarında hərbi vəziyyətin elan edilməsi və buna oxşar təkliflər barədə). E.Məmmədov və Ş.Hüseynov nisbətən başqa mövqedən çıxış etdilər.

İqtidaryönlü deputatın fikrincə: "...Mən Rəhim Qaziyevi tanıyıram, nüfuzu var, canı da yanır, çox iş də görə bilər, tanınmış

bir adamdır... Milli Şuranın nümayəndəsi kimi tövsiyə edə bilərəm ki, Qarabağ üzrə qərargah rəisi olsun. Rəhim müəllimə heç bir iradım yoxdur, həm də mən səs verə bilərəm ki, o, hərbi komendantlığın rəhbəri olsun. Milli Şuranın səlahiyyətli nümayəndəsi kimi Qarabağda onun çox xeyri ola bilər".

Çıxışlarda müxtəlif fikirlər səslənsə də, yenə də bütün məsələlər Prezidentin yanında əvvəlcə baxıldığı kimi həll edilir və ona müvafiq qərar qəbul edilirdi.

Bu dəfə Milli Şuranın iclası 4 fevralda E.Qafarovanın sədrliyi ilə başlandı. Birbaşa söz alıb danışan Ş.Hüseynov göstərdi ki, Gəncədəki ərzaq qıtlığı, soyuq mənzillər, enerji böhranı, camaatın işləməməsi və sairə yenə tətilərə, mitinqlərə, xoşagəlməz hallara gətirib çıxaracaq. Onun ardınca çıxış edən Arif Hacıyev Zaqatalada icra hakimiyyəti binasının qarşısında gedən mitinqdən, milis və AXC nümayəndələrinin sərxoş olub xoşagəlməz hərəktələr etdiklərindən və millətlərə münasibətləri gərginləşdirən qüvvələrin olduğundan danışdı. Dübərə çıxışa yazılan T.Qasimov Ağstafada qazın olmaması, çörək qıtlığı və düzgün qoyulmayan vergilərdən danışdı. Növbəti çıxış edən S.Rüstəmخانlı da bir çox məsələlərin iqtidar tərəfindən düz həll edilmədiyi barədə narazılığını bildirdi. Digər danışanlar da eyni məqsəd güddüyündən Ş.Hacıkerimov təklif etdi ki, Qarabağda yaralanmış əsgərlərə qan çatdırmaq çətinləşdiyi üçün Milli Şura üzvləri qan verməklə kömək etməlidirlər. Sonra çıxış edənlər indiyə qədər Milli Şuranın Katibliyinin yaradılmamasından şikayətləndilər. Sonda yetərsay yarandığına görə İ.Şirinov fəvqəladə vəziyyət haqqında qanunu müzakirəyə təqdim etdi. Xeyli təhlildən sonra qanun qəbul edilir və axşama yaxın 9 məsələ (xüsusiləşdirmə, bələdiyyə mülkiyyəti, təbiəti mühafizə, Siyazən və Səfərəliyev rayonlarının yaradılması və sairə) Milli Şuranın gündəliyinə daxil edildi. Bununla da iclas öz işini tamamladı.

Milli Şuranın növbəti iclası 7 fevral 1992-ci ildə E.Qafarovanın sədrliyi ilə aparılarkən hökumətin iqtisadi konsepsiyası barədə Nazirlər Kabinetinin başçısı H.Həsənovun məlumatının

dinləniləcəyi bildirildi. H.Həsənov: "...Tarix bizim nəslə tamam yeni dövlət, yeni iqtisadi münasibətlər qurmaq vəzifəsi həvalə etmişdir. Yeni dövlət qurmaqla biz yalançı suverenlikdən həqiqi müstəqilliyə can atır, demokratik düşüncəli münasibətlərə keçirik... Belə bir şəraitdə heç bir konsepsiya özünü doğrulda bilməz..." deyərək 160 səhifəlik məruzəsinin hamı tərəfindən oxunduğuna əmin olduğunu bildirdi. Onun məruzəsi çox inandırıcı olduğundan əksər Şura üzvlərini qane etmiş, hər bir sahəni əhatə etdiyi barədə fikir söylənilmiş, iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün əsas yolun olduğu və konsepsiyanın bəyənilməsi qeyd edilmişdi.

Altı saatlıq müzakirədən sonra paylanmış qərar layihəsi səsə qoyularkən məlum oldu ki, yenə də yətersay yoxdur. Vəziyyətdən çıxmaq və daxili intizamsızlığı büruzə verməmək üçün dəvət edilmiş nazirlərin Şuranın iclasından getmələri xahiş olundu. Hökumətin iqtisadi konsepsiyasının bəyənilməsi barədə qərar qəbul edilməsi üçün yətersayın olmaması Şura üzvlərini narahat etdi. M.Mütəllibov göstərdi ki, Milli Şura 64 gündür fəaliyyətə başlayıb, lakin onun 44 gününü işləməyib. Beləliklə də, iclas bağlandı.

Milli Şuranın 1992-ci il 11 fevralda başlanan iclasında gündəlik təsdiq edilməmiş deputatlar Ş.Hüseynov, R.İsmayılov, T.Qasimov, M.Mütəllibov, M.Fəttayev, V.Əhmədov, Ə.Rəhimli, K.Rəhimov, T.Köçərli və digərləri Teleşirkətin yarıtma işini tənqid etdi. T.Qasimov Milli Şura üzvlərinin Prezident tərəfindən çağırılması ilə iclasların pozulmasının qəsdən təşkil edildiyini göstərdi. Şuranın keçən iclasında yətersay olmadığından bu dəfə Baş nazirin məruzəsindəki müddəaların bəyənilməsi təklif edildi. Lakin təklifləri ümumiləşdirmək üçün yenidən komissiya yaradıldı və tənəffüs elan edildi.

Fasilədən sonra məlum oldu ki, yenə də yətersay yoxdur. Odur ki, Şuşa və Laçında yaranmış ağır vəziyyət barədə söhbət aparıldı, bu əsasda yenə də mübahisələr başlandı. Təklif edildi ki, Prezident gəlib Şuşadakı vəziyyət haqqında fikirlərini Milli Şurada desin. A.Rəhimzadə isə Şuşanın qədim və tarixi abidə-

lərlə zəngin bir şəhər olduğunu nəzərə alaraq onun qorunması üçün dünya ölkələrinə və Rusiyaya müraciət olunmasını təklif etdi. Lakin yekdil bir fikrə gəlmək mümkün olmadı. Bununla da iclas öz işini tamamladı.

1992-ci il fevralın 12-də Milli Şuranın iclasına gələn deputatlar xeyli gözlədikdən sonra Z.Səmədzadə sədrlik etmək üçün kürsüyə qalxdı və elan etdi ki, 35 dəqiqə ərzində yətersay olmasa, dağılısacağıq. Kim günahkardırsa, cavab verməli olacaq. Bu zaman yenə də Teleradio şirkətinə aid məsələnin təhlil edilməsindən söhbət açıldı və şirkətin sədri M.Muradın çıxışı dinlənilməsi. Sonra Şuşadakı vəziyyətin gərginliyindən narahatlıq keçirən Şura üzvlərinin çıxışları oldu və bununla da camaat zaldan dağılışdı.

Qarabağda torpaqların əldən getməsi təhlükəsi artdıqca respublikada ictimai-siyasi vəziyyət gərginləşir və iqtidarın idarəetmə qabiliyyətinin aşağı düşdüyü özünü büruzə verirdi. Hakimiyyət zəifləyib iflic olduqca müxalif qüvvələr ciddi tələblər qoymağa başladılar. Belə qarışıqlıqdan istifadə edib hakimiyyətə yiyələnmək imkanını AXÇ əldən vermək istəmədi. Aramsız iclaslar, görüşlər və məsləhətləşmələr aparılan AXÇ iqtidara gəlmək üçün müxtəlif manevrlər edirdi. Əlbəttə, iqtidar müxalifətin, müxalifət isə iqtidarın daxili planları barədə kəşfiyyət işi aparır və biri-birinə ustalıqla mane olmağa çalışırdılar.

Milli Şuranın növbəti iclasında Prezidentin istefası barədə qoyulacaq məsələdən xəbərdar olan iqtidaryönlü Şura üzvləri bəlkə də elə ona görə iclasa seyrək gəlmişdilər.

Milli Şuranın 18 fevral 1992-ci il iclasında həmişəki kimi yətersay olmamışdı. Bu imkandan və vaxtdan istifadə edən T.Qasimov Qarabağda yaranmış ağır vəziyyətlə əlaqədar AXÇ-də keçirilən iclas barədə danışıdı və tələb etdi ki, başda Prezident olmaqla bütün ali icra hakimiyyəti istefaya getsin, hakimiyyət verilsin Milli Şuraya. Milli Şura yeni hökumət təşkil edər və Qarabağın müdafiəsi ilə məşğul olar. T.Qasimov belə hesab edir ki, istefa məsələsi elə bu gün həll edilməlidir. Ali Sovet çağırılsın, fəvqəladə sessiyada hər şey araşdırılsın, Qarabağda

kimsə canından keçirsə, Prezident də bu gün stolundan keçsin.

Deputat Ş.Hüseynov ona belə sual verdi: "...AXC respublikadakı qarşıdurmanın qarşısını ala biləcəkmı?... Hökuməti təşkil etməyi öz boynuna götürən Milli Şuranın platforması varmı?..."

Lakin T.Qasimov həmin suallara konkret cavab verə bilmədi. Bu vaxt Z.Səməzadə yenə də elan etdi ki, yetersay yoxdur. Heç bir təklifi müzakirə edib, ona səs vermək olmaz.

"Komblok"çu deputat göstərdi: "...Prezidentin özünün də tərəfdarları var... Mən Milli Şuranın üzvü kimi deyirəm, əgər məsələ qaldırsa ki, Prezident istefa versin, özümüzü pis vəziyyətə qoyacağıq. Fövqəladə sessiyanı çağırmaq bizə heç nə verməyəcək...". Sonra təklif verildi ki, Baş nazirin özü də istefaya getsin. Müxtəlif fikirlər deyilməsinə baxmayaraq T.Qasimov öz təklifini təkidlə müdafiə etdi. Sədrlik edən Z.Səməzadə isə vaxtı uzatmaq və deputatları əsas məsələdən - Prezidentin istefası tələbindən yayındırmağa can atırdı.

Çıxış edən E.Məmmədov Şuşanın əldən getməyəcəyini, texniki kifayət qədər, Şuşanın müdafiəsinə rəhbərlik edən adamın olduğunu, Prezidentin ordunu qəsdən yaratmadığını, onun Konstitutsiyanı pozduğunu, millətə açıq xəyanət etdiyini, Moskva tərəfindən idarə olunduğunu deməklə 60 minlik ordunu yarada biləcək imkana malik olduğunu göstərdi. Beləliklə də, bir qərar qəbul etdikdən sonra Milli Şura üzvləri dağılıdılar. Bu da Samux rayonunun təşkil haqqında qərar oldu. Əlbəttə, Dağlıq Qarabağda vəziyyət qeyri-adi dərəcədə gərgin olaraq qalırdı.

Adbaad qeydiyyatdan sonra fevralın 19-da Z.Səməzadənin sədrliyi ilə başlanan Milli Şuranın iclası yetersay olmadığından qanuni səlahiyyət almadı. Ancaq Z.Səməzadə və T.Qarayev respublika rəhbərliyinin Qarabağı xilas etmək üçün gördükləri operativ işlərdən söhbət açdılar. Z.Səməzadə Prezidentin yanında olarkən onun Moskvadakı silahlı qüvvələrin rəhbərləri ilə telefon danışığının şahidi olduğundan, Şuşanı xilas etmək üçün hər cür tədbirlərə əl atdığından, gecə-gündüz bu işlərə nə

qədər vaxt sərf etdiyindən danışdı. T.Qarayev isə göstərdi ki, Ağdam, Laçın və başqa yerlərlə telefon əlaqəsi saxlayıb. Həmin rayonların müdafiəsinin təşkili o qədər də çətin deyildir.

Deputat Ş.Hüseynov Qarabağdan qaçan əhalinin vəziyyəti barədə danışdıqdan sonra göstərdi: "...Prezident hakimiyyətdə qalmaq üçün müəyyən tədbirlər görür... Prezidentin Milli Şuradan qaçması lazım deyil. Yaxşı olar ki, onun özü buraya gəlsin. Gəlsin, sözünü desin və lazımı sözləri eşitsin. Hal-hazırda Prezident respublikanı idarə etmək iqtidarında deyil. Bunu özü də başa düşür. Könüllü istefa verməyəcəkdir. Bu da bizə ayındır. Ona görə də gəlsin bura görək. Lazım gəlsə, könüllü gedəcək, lazım gəlməsə, onu könülsüz çıxaracaqlar".

Deputat M.Məmmədov televiziyanın Qarabağ haqqında məlumatları tam vermədiyini, çox şeyin xalqdan gizlədildiyini dedikdən sonra qeyd etdi: "...Şuşa kəndlərindən gələn camaatın ağır vəziyyətini, yük məşinlərində gələn yanağı solmuş uşaqları görəndə adamın ürəyi ağrıyır. Qadınların, qocaların bir ağızdan Ayaz Mütəllibova söyüşlərini və qarğışlarını eşidəndə adamı dəhşət bürüyür. "Hanı Ayaz Mütəllibov, əlimizə keçsə, onu parçalaydıq", - deyən hirsli qadınlar kirimək bilmirlər. Maşın gedə-gedə nalə çəkirlər. Qadınlardan biri maşın dayanarkən bizə dedi ki, "ay qardaş, başına dönüm, əgər Ayaz Mütəllibov Qarabağı ermənilərə veribsə, bizi havayından niyə qırdırır?"

"Oğullarımız getdi, neçə-neçə kəndlərimiz dağıldı, Şuşa da bir-iki günə alınacaq. Biz, müəllimlər də eşitdiyimiz, oxuduğumuz qəzetlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, başımız satılıb. Hanı əvvəlki AXC, hanı Etibar, hanı Tamerlan, niyə səsləri çıxmır? Yoxsa, vəzifə şirindir deyə keçiblər Prezident tərəfə? Milli Şura üzvləri, siz də bu cür laqeydlik edirsinizsə, bəs biz kimə arxalanaq? Axı millət, torpağımız, Vətənimiz əldən gedir. Onda ayılacaqsınız ki, iş-işdən keçib. Onda da gec olacaq. Unutmayın ki, bunu sizə nə xalq, nə tarix bağışlayacaq. Qoy olmasın 7 milyon xalqın bir milyonu. Nəyi gözləyirsiniz?... Xalqı ayağa qaldırmaq gərəkdir... Əsir düşən ermənilər deyirlər ki, görürsünüz, bizdən çox olsanız da, gücünüz çatmır, sizi Orta

Asiyaya kimi qovacağıq. Əgər ordu yaranmırsa, böyük partizan dəstəsi düzəldək. Onsuz da məlumdur ki, nə İran, nə Türkiyə bizə kömək edən deyil. İraq göz qabağındadır. Müsəlman qorxaqlar da kənardan müşahidə edirlər. Odur ki, əlac yalnız özümüzədir. Qorxaqlıq bizi uçuruma gətirib çıxarıb. Daha gecdir. Sülhdən danışmaq adlayıb. İndi üz-üzə dayanmışıq. Ya onlar, ya biz. Sizdən xahiş və tələb edirik, sizi xalq seçib, təcili, Prezidentlə razılaşmadan respublikanı bu ağır gündən qurtarasınız. Elliklə xalqı Qarabağın müdafiəsinə çağırıraq. Dönə-dönə Şura üzvlərindən xahiş edirik, bir an belə yubanmadan tədbir görün". Bunu deyənlər Cəbrayıl rayonu, Daşbaşı kənd orta məktəbinin direktoru və müəllimləri, Cavid adına kolxozun sədri, mühasibi və idarə heyətinin üzvləri idi.

"Mən belə fikirdəyəm ki, bu gün qəti qərara gəlməliyik. Prezident gəlib burada çıxış eləsin. Milli Şura özünün son sözünü deməlidir. Prezidentin komandası imkan vermir ki, Milli Şura sözünü ona çatdırsın və onun sözü buraya çatdırılsın. Yəni də süni baryerlər, arakəsmələr qururlar və beləliklə də, Prezidentin öz komandası respublikada vəziyyəti gərginləşdirir".

Onun ardınca çıxış edən "komblok"çu göstərdi: "...Bizim Prezident lap əjdaha da olsa, bu şəraitdə heç nə eləyə bilməz, çünki biz açıq-açığına ona şərait yaratmırıq ki, fəaliyyətdə olsun. Mən Milli Şuranı nəzərdə tuturam. Bizim bugünkü fəaliyyətimiz onu göstərir ki, biz mütləq Prezidentin işinə qarışaq. Bugünkü Şura saat 11-də başlamalı idi. Biri 12-nin yarısında gəlir, biri kabinetdə oturur, heç gəlmir, biri gəlir, səsvermədə iştirak eləmir. Mən dünən təklif elədim ki, fəvqəladə komitə yaradılsın. Biz bundan da iqtinada edirik. Sözünlə əsl mənasında vəzifə uğrunda mübarizə gedir. Prezidentin buraya gəlməsi məsələsi... Prezident xadimə, qulluqçu deyil, görəndə onun şəxsiyyətinə hörmət edək. Mən hesab edirəm ki, belə bir şəraitdə Prezidentin istefa məsələsini qoymaq onu alçaltdırmaq deməkdir. Kimin sözü var, kimin Prezidentə iradə varsa, getsin ona desin, dəqiqədə onu Milli Şuraya çağırmağın mənası yoxdur".

Deputat M.Mütəllibov çıxışında: "...Komblok"çu deputat

deyir ki, vəzifə uğrunda mübarizə gedir, ancaq mübarizə getmir, burada respublikanın müqəddəratı həll olunur. Günahsız övladlarımız qırılır, torpaqlarımız əlimizdən gedir... Rəhimzadə deyir ki, Prezidentin şəxsiyyətini qorumaq lazımdır. Ondən soruşuram: məgər dekabr ayında ermənilərin əlində əsir qalanların şəxsiyyəti yoxdur? Məgər yanvarın 25-dən bu günə qədər meyitləri Daşaltıda qalanların özlərinin, onların valideynlərinin şəxsiyyəti yoxdur? Malıbəylidə, digər kəndlərimizdə qırılanların şəxsiyyəti haqqında kim fikirləşəcək?... Mərkəzi Komitənin keçmiş işçiləri bu gün də gözləyirlər ki, haçansa onlara bir vəzifə verəcəklər, onun dərdindən millətin taleyini fikirləşmədən Prezidentin kreslosunu fikirləşirlər...".

Növbəti çıxış edən T.Qasımov Prezidentin işləmək fikrində olduğuna şübhə etdiyini göstərdi. O, Prezidentin istefaya gedib getməməsi məsələsini təcili həll etməyi tələb etdi. Deputat F.Axundov iradını bildirdi və qeyd etdi ki, adamları tərifiylənlər xalqdan bixəbərlərdir, Prezidentin şəxsiyyətini qoruyanlardır. Digər deputatlar Prezident aparatında informasiya mərkəzinin olmaması ilə bağlı fikir söylədilər. Bəziləri isə Prezidentin Milli Şuraya gəlməsini təşkil etmək naminə mübahisəyə girir və deyirdilər ki, Prezident istefaya getməsə, xalq bizi, Milli Şura üzvlərini istefaya göndərəcək.

Fəsilədən sonra T.Qarayev məlumat verdi ki, döyüşçülərimiz Qaradağlı kəndində müqavimət göstərirlər, Ağdamdakı yaralıları götürə biliblər, Qubadlı istiqamətində atışma gedir, bir zəstəvaya hücum edib dağıdıblar... Z.Səmədzadə onun çıxışını davam etdirib dedi: Prezident Milli Şura üzvlərini yanına dəvət edir ki, yoldaş deputatlar, gəlin mənə bu çətin vəziyyətdə kömək edin, təkliflərinizi verin, tələblərinizi, ordu yaradılması barədə sözünləyün deyin. Beləliklə, kim kimin yanına gətməlidir məsələsi barədə xeyli təklif və fikirlər söyləndi. Sonra belə fikir səsləndi ki, Milli Şuranın 10-15 üzvü Prezidentin yanına getsin. Bununla da iclas yekunlaşır.

Həmin gün Milli Şura bir qərar qəbul edir: "Ağdam və Şuşa rayonları ərazisində fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi

haqqında" Prezidentin 18 fevral 1992-ci il fərmanını təsdiq etdi.

25 fevralda E.Qafarovanın sədrliyi ilə başlanan iclasda Milli Şuranın 18 üzvü gəlmədiyindən yetərsay yaranmadı. Gəlməyən deputatlar barədə Katiblik hesabat verdi. Sonradan deputatlar yığıldıqda isə Ali Arbitraj Məhkəməsi və Dövlət Ekologiya və Təbiətdən İstifadəyə Nəzarət Komitəsi barədə məsələ müzakirə edildi.

1992-ci ilin mart ayının 3-də başlanan Milli Şuranın iclasında yetərsay olmadığından Ümumi şöbə gəlməyən deputatlar barədə məlumat verməli oldu. İclasda deyildi ki, B.Vahabzadə Milli Şuranın iclaslarında iştirakdan qəti imtina edib. R.Qaziyev Şuşaya getməli idi, bilinmir buradadır, yoxsa yox. İ.Qəmbərov keçən iclasdan bəri xaricdədir, F.Zeynalovun iclasda iştirak etməmək haqqında ərizəsi var, R.Fətəliyev bildirib ki, daha Milli Şuranın iclaslarında iştirak etməyəcək, nəhaq yerə zəng etməsənlər, İ.Şirinovu və N.Nəcəfovu axtarıb tapa bilmirik. Ş.Hüseynovun təklifi ilə E.Qafarova Moskva görüşləri barədə deputatlara məlumat verdi.

O, bildirdi: Bizə irad tuturlar ki, Azərbaycanın ordusu var, guya biz öz ordumuzu yaradıırıq. İstəyirik ki, bu ordu Qarabağda özü əməliyyatlar keçirsin. Mən dedim ki, Qarabağın ordusu çoxdan var, ermənilər bu ordunu yaradıblar və 366-cı polk orada onlara kömək ələyir və bu günlərdə Azərbaycana böyük basqın ələyiblər. Dedim ki, Rusiyanın parlament üzvləri, bəzi rəhbərləri televiziya, qəzet vasitəsilə çıxış edərək Azərbaycan haqqında düzgün olmayan məlumatlar verirlər. Bu da bizim xalqımızı nüfuzdan salır. Bu düzgün deyil və xalqın qəzəbini artırır. Mərkəzi televiziya şirkətində təxminən 220 nəfər erməni var, amma cəmi 2 azərbaycanlı işləyir. Ancaq MDB-nin sənədlərini qəbul elədik ki, bizim suverenliyimizə, müstəqilliyimizə xələl gətirməsin. Həmin sənədləri tərcümə etdirib sizə təqdim edəcəyəm. Sizdən gizli heç bir əməliyyat, heç bir gizli söhbətlər aparmamışam. Nə olubsa, çıxışında demişəm, hansı sənədlərə qol çəkmişəmsə, sizə təqdim olunacaq. Deputatların sualına cavab olaraq deyirəm ki, ölənlərin dəqiq sayını indi

alırıq. Daxili İşlər Nazirliyindən məlumat verdilər ki, bu günə 1000 nəfərə qədər ölən var..."

İlk çıxış edən deputat göstərdi ki, Xocalıda qurban gedənlərin siyahısı haqqında Ali Sovetin və Azərbaycan rəhbərliyinin məlumatı olmalıdır. Əgər varsa, nəyə görə həmin rəqəmlər və bu faciənin böyüklüyü dünya ictimaiyyətindən gizlədilir? Siz Moskvada gedən danışıqları, MDB adı ilə təzədən imperiyanı bərpa etmək istəyənlərin ağıla gəlib Azərbaycana ayrı münasibət bəsləməyəcəklərini çox gözəl bilirsiniz. Ermənistandan qovulan 200 min azərbaycanlının faciəsi unudurulub, heç kim bunu yada salmır. İndi də Qarabağda, öz torpağımızda baş verən faciələrin üstünə özümüzü pərdə çəkirik. Bu nə siyəsetdir? Mən bunu başa düşə bilmirəm. Nəyə görə Ali Sovet özü Xocalı faciəsi haqda ilk gündən dünyaya məlumat vermədi?

M.Mütəllibov öz narazılığını E.Qafarovaya belə bildirdi: "Biz hamımız burada yekdilliklə MDB-yə daxil olmağın əleyhinə səs vermişdik. Amma siz Milli Şuranı saymadınız, onun qərarına əhəmiyyət vermədiniz. Bundan sonra Sizin mənəvi hüququnuz varmı həmin Milli Şuraya rəhbərlik ələyəsiniz..."

T.Qasımov daha ciddi etiraz etdi: "Elmira xanım, Sizin oraya getməyiniz məqsəduyğun deyildi, çünki Milli Şuranın qərarı var ki, biz MDB-yə daxil oluruq. O ki qaldı Sizin gedib orada məlumat verməyinizin, özü də minlərlə ölüni on nəfər kimi qələmə verməyinizin bu millətə heç bir xeyri olmayıb. Siz burda çıxış edəndə dediniz ki, "mən heç bir sənədə qol çəkməyəcəyəm". Bu, Sizin sözlünüzdür və deyildi ki, Siz ora getməyin. Sonra mən şəxsən özüm Sizə dedim ki, əgər Siz oraya getsəniz, qayıdanda mən Sizin istefa məsələyinizi qoyacağam. Ona görə də, hesab edirəm ki, Sizin bundan sonra Milli Şuranın sədri olmaq səlahiyyətiniz yoxdur, çünki Siz yekdil qərarı pozmusunuz. Bizim rəhbərlik - Prezidentimiz də, Milli Şuranın sədri də ardıcıl olaraq Milli Şuranın qəbul etdiyi qərarları və qanunvericiliyimizi poza-poza fəaliyyətini davam etdirir..."

Yerden deputatlardan biri belə fikir söylədi ki, Sumqayıtda

26 nəfər ölmüşdü, neçə illərdir ermənilər bu barədə bütün dünyaya bar-bar bağırırlar. Biz Xocalı hadisəsini tam dərk etməmişik və respublika əhalisinin 90 faizi şok vəziyyətindədir. Bir azdan faktlar yavaş-yavaş üzə çıxandan sonra gec olacaq. Mən təklif edərdim ki, Xocalıda olan əsgərlərdən Milli Şuraya bir-iki nəfər dəvət edək ordakı hadisələri bizim üçün tam təsvir eləsinlər. Mən xarici radio ilə eşitdim ki, bir ingilis reportyoru deyirdi ki, o vertolyotla Xocalının üstündən keçəndə dərə-təpə meyitlə dolu idi. O deyir ki, mən dəfələrlə Əfqanıstanda olmuşam, bu cür səhnəni orada görməmişəm. Bu, XX əsrin ən böyük vəhşiliyidir. Bunu biz təhlil etməliyik, bizdə dəqiq məlumat olmalıdır ki, hər yanə yaya bilək. Deputat R.Qaziyev özünəməxsus tərzdə belə fikir söylədi: "...Azərbaycanın ağı günündə olduğu kimi, gündəliyə 19 məsələ salınıb. Bütün məsələlər gündəlikdən çıxarılınsın. Bir məsələ - Qarabağ məsələsi salınsın. Təklif edirəm Ali Sovetin sessiyası çağırılsın. Xalq dizi üstə çökdürməkdən ötrü ardıcıl, məqsədyönlü iş aparılırdı. Deyilirdi: ay xalq, sən qırılacaqsan, səni ancaq rus müdafiə edə bilər. Bütün məlumatlar necə olur məndə olur, Ali Sovetin aparatında olmur? Budur, məndə var, gətirib gəlmişəm..."

Sessiyanın çağırılması barədə bir neçə deputat təklif verdiyindən məsələ səsə qoyuldu və 26 səsə keçdi. Gündəliyə Azərbaycan Respublikasında yaranmış siyasi vəziyyət və çıxış yolları haqqında məsələ daxil edilir və sessiyanın müzakirəsinə verilir.

Bundan sonra yenə də deputatlar fikir mübadiləsi aparmağa başlayırlar. X.Əliyevin fikrincə: "...Televiziya və qəzet pis gündədir. Demokratiya adı ilə qəzetlər düşməyə bələdçilik eləyir, Şuşaya gedən yolu onlara göstərir, istiqamət verirlər...". Deputat narazılıqla bildirdi ki, Milli Şura daimi fəaliyyət göstərə bilmir. Deputatların əksəriyyəti Milli Şuranı saymır, deputatların sayı heç vaxt 38-dən çox olmur. Xahiş edir ki, onun gündəliyinə Milli Şuranın rotasiyası məsələsi də salınsın.

Deputat Y.Vəkilov dedi: "Bəzi çıxışlar məndə belə bir təsəvvür yaratdı ki, son dərəcə arxayınçılıq şəraitindəyik. Biz elementar bir həqiqəti başa düşməliyik ki, Azərbaycan əldən

gedir. Ona görə də imkan daxilində fəvqəladə sessiyanı sabah yox, bu gün çağırmaq lazımdır. Hamımızın xəbəri var, bağlı qapılar arxasında Azərbaycan dövlətçiliyini məhv etmək üçün planlar tutulur".

Deputat İ.Nadirov irad tutdu ki, Qarabağdakı vəziyyəti bilmədən Qarabağ barədə danışırlar. Artıq Qarabağın dağlıq hissəsinin məsələsi demək olar ki, həll olub, qurtarıb. Yoldaşlar bilməlidirlər ki, artıq Qarabağın aran hissəsinin məsələsi ermənilər tərəfindən həll olunur. Yaxın günlərdə Füzuli, Cəbrayıl, Beyləqan, Ağcabədi, Bərdə, Tərtər, Yevlax rayonları Kürə qədər təmizlənəcək. Ona görə də, yoldaşlar dediyi kimi, fəvqəladə sessiya hökmən çağırılmalıdır. 1990-cı il yanvar ayının 21-də axşam saat 4-də biz razılaşdıq ki, həmin gün sessiya çağırılsın. Həmin gün fəvqəladə vəziyyət şəraitində gecə saat 10-da artıq biz burada yetərsay təşkil elədik. Nə təhər olur ki, biz o vaxt ağır vəziyyətdə sessiyanı təşkil edə bildik, indi sessiya iclasını təşkil edə bilmirik?

Bir neçə çıxış da növbədənkenar fəvqəladə sessiyanın çağırılmasına həsr edildikdən sonra deputatlar sessiyada görüşmək arzusu ilə iclas zalını tərk etdilər.

Bu müzakirələr onu göstərdi ki, respublikanın düşdüyü çətinliklərdən çıxış yolunu Milli Şura üzvləri tam parlamentin yığılmasında gördülər. Yəni özləri 50 nəfər çıxılmaz vəziyyətdə qalıb, ümidlərini sessiyaya bağlamışdılar. Bu bir daha sübut etdi ki, Milli Şura yaradılarkən əvvəlcədən düşünülmüş, ölçülüb-biçilmiş və sanballı qərar qəbul edilmədi. Ona görə də Milli Şura öz acizliyini hiss etməli oldu.

MİLLİ ŞURA ƏVƏZİNƏ FÖVQƏLADƏ SESSİYA

1992-ci il mart ayının 5-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyası E.Qafarovanın sədrliyi və 271 deputatın iştirakı ilə öz işinə başladı. Xocalı şəhərinin erməni düşmənləri tərəfindən dağıldığı, minlərlə dinc əhalinin qırıldığı deyildi və onların xatirələri yad edildi. Sonra E.Qafarova Ali Sovetin sədri vəzifəsindən azad edilməsi barədə öz yazdığı ərizəsini oxudu. Bu barədə deputatlar tərəfindən müxtəlif fikirlər deyilsə də, səsvermə zamanı onun xahişi yerinə yetirildi. Deputat M.Əzimovun təklifi ilə Ali Sovetin sədri vəzifəsinə deputat Yaqub Məmmədovun namizədliyi irəli çəkildi. Y.Məmmədovun namizədliyini deputatlar Z.Məmmədov, B.Vahabzadə, T.Kamalov və digərləri müdafiə etdilər. Deputat M.Mütəllibov bu məsələnin tələm-tələsik həll edilməsinə öz iradəni bildirdi. O, əlavə etdi ki, Prezident Ayaz Mütəllibov vaxtı ilə deputat Tofiq Əzizovun namizədliyini müdafiə naziri vəzifəsinə vermək istərkən də belə hərəkət etdi. İ.Qəmbərov təklif verdi ki, başqa namizədi olan varsa, onu da bilməliyik, yoxsa Y.Məmmədov tribunaya çıxıb öz sözünü desin. İlk sözündə Y.Məmmədov göstərdi ki, mənə etimad göstərsə, başladığımız demokratik hərəkəti davam etdirməyə, ictimai-siyasi sabitliyə çalışaraq parlamentdə birliyə nail olacağıam. R.Qazıyev təklif etdi ki, səsvermə açıq şəkildə keçirilsin. Lakin Konstitusiyanın 114-cü maddəsinə və Ali Sovetin rəqlamentinin 45-ci maddəsinə əsasən bülletenlər çap edilib gizli səsvermə keçirildi və Y.Məmmədov Ali Sovetin sədri seçildi.

Deputatlardan biri məlumat verdi ki, Xocalı faciəsi haqda sənədli film çəkilib və mütləq deputatlara nümayiş etdirilməlidir. Deputat T.Bağirov söylədi ki, həqiqətən film dəhşətlidir, ona baxan adam dözüb tab gətirə bilməz, sonra ağıllı mühakimə yürüdə bilməz. Hər iki təklif səsə qoyuldu. Heç bir təklif keçmədiyi üçün Y.Məmmədovla İ.Qəmbərov arasında ciddi mübahisə başladı. Təkrar səsvermə aparıldıqda qərar qəbul

edildi ki, film nümayiş etdirilsin.

Filmə baxdıqdan sonra Prezident A.Mütəllibova söz verildi. O, referendum, kommunist partiyasının ləğvi, Xankəndində ermənilərlə aparılan işlər barədə danışdıqdan sonra ordunun yaradılması işinin çətinliyini bununla izah etdi ki, respublikamızda olan 11 minlik rus qoşununun içərisində vur-tut 362 azərbaycanlı zabit var ki, bu da azlıq təşkil edir. Bununla ordu qurmaq çətinidir. O, öz təqsirini hiss etdiyini və özünü bağışlaya bilmədiyini dedi. Bildirdi ki, gərək məsuliyyəti boynuna götürərək fevralın 14-də birləşmiş komandanlıq altında olan MDB ordusuna dair müqaviləyə qol çəkəydi. O, 1982-ci ildə Stepanakertdə 366-cı alayın təşkilinin zibilinə düşdüyünü və elə bu səbəbdən də xalqın qırıldığını bildirməklə Şuşanın müdafiəsində R.Qazıyevin işi nizama saldığını göstərdi, eyni zamanda bəzi məzəmmətlərini də bildirdi.

Onun ardınca bir saatdan artıq çıxış edən R.Qazıyev göstərdi ki, Şuşa ətrafındakı Kosalar və Qaracallı kəndlərindən başqa bütün kəndlərimiz əldən gedib, buna cavabdeh şəxslər isə məsuliyyətə cəlb edilməyiblər. O, Şuşadan Prezidentin adına yazdığı 28 dekabr 1991-ci il və 11 fevral 1992-ci il tarixli məktubları oxudu. Daşaltıda hələ də 70 cavanın meyitinin qaldığını bildirdi. Prezidentin kadr siyasətini pislədi. Lakin Goranboy rayonuna rəhbərlik edən İrşad Əliyevin qarşısında baş əydiyini elan etdi. Deputat İ.Həmidov göstərdi ki, 20 yanvar hadisələri A.Mütəllibovu hakimiyyətə gətirdi, indi onun yəhudi lobbisi var, indiyə kimi ondan istifadə edib. İ.Həmidov tələb etdi ki, Prezident bu gün mütləq istefa versin və bunu xalqa təcili bəyan etsin. Söz alıb danışan Hafizə xanım Nəzərli də A.Mütəllibovun prezidentlikdən istefa verməsini tələb etdi. Deputat T.Qasimov Konstitusiyanın 121-7-ci maddəsinə əsasən Prezidentin vəzifəsindən götürülməsi məsələsini qoydu və dedi ki, bu Prezident qaldıqca Azərbaycanın müstəqillik məsələsi və Qarabağ problemi həll olunmayacaq.

Deputat E.Məmmədov göstərdi ki, Prezident Moskvada aldığı tapşırığa əsasən Xocalını ermənilərə təhvil verib,

Prezident Azərbaycan xalqının Rusiyanın əlində oynucağa çevrilməsində vasitəçi rolunu oynayıb, Xocalı faciəsindən sonra dünya xalqlarına müraciət belə etmədi. O göstərdi ki, A.Mütəllibov 8 sentyabr 1991-ci ildə Prezident seçildikdən sonra Konstitusiyanın 121-3-cü maddəsini pozmuşdur, həm də Silahlı Qüvvələrin baş komandanı kimi millətə xəyanət etdiyi üçün istefa verməlidir. E.Məmmədov A.Mütəllibovun vəzifədən götürülməsi barədə hazırladığı qərar layihəsinin mətnini oxudu və onu deputatların müzakirəsinə verdi.

Çıxış edən Tahir Əliyev dedi ki, mən müdafiə naziri təyin olunmuşam, lakin nazirliyin adı var, özü yoxdur, sursat, silah, texnika yoxdur, ona görə də hamı nazirliyə kömək etməlidir.

Deputat A.Əlizadə Prezidenti qətiyyətsizlikdə günahlandırdı. Baş naziri qanunların həyata keçirilməməsində ittiham etdi, Milli Şuranın işinin iflic vəziyyətdə olduğunu göstərdi.

Tahir Kərimli dedi: "...Prezidentimiz sərbəst deyil, Moskvadan asılıdır. Sizin qarşınızda bir insan kimi diz çöküb yalvarıram, Prezident, gedin səhnədən, bu gün istefa verin".

Deputat Zemfira Verdiyeva 459 qadının imza atdığı məktubu oxuduqdan sonra onların fikrini çatdırdı ki, Prezident kreslosu uğrunda mübarizəni aradan qaldırmaq üçün müharibə qurtarana kimi siyasi partiyaların fəaliyyəti dayandırılmalıdır.

Fasilədən sonra çıxış edən deputatlar S.Seyranov, Y.Allahverdiyev, M.Abbasov, M.İsayev respublikadakı vəziyyəti normalaşdırmaq naminə təkliflər verdilər.

Ş.Hüseynov çıxışında göstərdi: "...Prezidentin çıxışını dinlədik. Prezident özü etiraf elədi ki, Moskvanın Prezidentidir. Azərbaycan xalqının Prezidenti deyil. Əgər xalqın Prezidentdirsə, xalq Ali Soveti blokada alıb, çıxışın Prezident kimi öz sözünü desin. ...Sizin Gəncədəki çıxışınız yadımdadır. Özü-nüz dediniz ki, erməniləri Gəncədən və Çaykənddən əsasən Qorbaçov çıxardı... Burada Milli Şura haqqında deyildi ki, o işləmir, onu bu günə salan Ali Sovetin Aparatı, onun rəhbərliyi və yerlərdə icra hakimiyyəti başçıları oldu. Milli Şura şikayət otağına döndərilib. Qərarlar hazırlanıb, qəbul olunub, ancaq

icrası təmin olunmayıb. Azərbaycan xalqının tarixində olmayıb ki, onun bir kəndi belə ermənilər tərəfindən zəbt edilsin. Yazıçı Bayram Bayramovun sözü hələ də qulağımda cingilləyir: "Qarabağ heç vaxt bu qədər bizə yaxın olmayıb". Əfsuslar olsun ki, Qarabağda birçə Şuşa qalıb, bu yaxında o da əldən gedəcək, onda görək Qarabağ kiminkidir?..".

Deputat Eldar Sultanov qeyd etdi ki, 3-4 aydır ki, Qarabağ zonasındayam və buraları faciə gözləyir. Camaat xahiş eləyib ki, deputatlara çatdıram: vəziyyət ağırdır. Mənim bloknotumdakı yazılar onların xahişləridir, bir bloknot dolub. Onun ardınca danışan R.Qaziyev elan etdi ki, Ali Sovetin binası qarşısındakı adamları dağıtmaq üçün itlə və dubinka ilə 500 əsgər gətirilib. R.Qaziyev ultimatum verdi ki, əgər 10 dəqiqəyə kimi onlar yığışdırılmazsa, Allaha and olsun, məsələ Tiflisdən də pis həll olunacaq. Mən bunu deyirəm, özü də and içirəm vicdanıma, eləyəcəyəm də. Bu sözlərdən sonra Y.Məmmədov əsgərlərin gəlməsindən xəbəri olmadığını bildirdi.

İ.Şıxlı isə əsgərləri geri göndərməyə, qan tökülməsinə yol verməməyə çağırırdı. Bu vaxt Y.Məmmədov əsgərləri gətirən kimdirsə, onların geri qaytarın dedi, əks təqdirdə istefa verəcəyini bildirdi və fasilə elan etdi.

Fasilədən sonra Y.Məmmədov qeyd etdi ki, mitinq edənlərin arasında çoxlu silahlı adamlar olduğu üçün əsgərlər gəlib, onlar geri çağırılacaq. Sonra AXC üzvləri adından çıxış edən Arif Hacıyev Prezident A.Mütəllibovun istefası tələbinə moratorium qoyulduğunu bildirməklə bərabər göstərdi: nə qədər ki, A.Mütəllibov Azərbaycanın rəhbəridir Azərbaycan fəlakətə düşməyə məhkumdur. O bildirdi ki, Azərbaycan hər il çağırışa 60 min əsgər verir, lakin indi çağırış keçirilmir. Vəziyyətin pisləşməsində bizim də müəyyən günahımız var, amma səlahiyyət kimdədir, məsuliyyəti də o daşıyır. O, AXC-nin demokratik yolla hakimiyyətə gəlmək üçün proqramı olduğunu bildirdi.

Çıxış edən Abbasqulu Fərzəliyev Laçın, Qubadlı və Zəngilan rayonlarını düşməne verməmək üçün bir neçə tədbirin həyata keçirilməsini təklif etdi. Deputat Rəşid Məmmədov

Qarabağın deputatların xeyli hissəsinin yadına düşməməsini, Xocalının 15 gün xarici aləmlə əlaqəsinin kəsilməsinə respublikadakıların məhəl qoymamasını, R.Qaziyevin Ağdam camaatını "qorxaq" adlandıraraq təhqir etməsini tənqid etdi və onun ağdamlılardan üzr istəməsini tələb etdi və beləliklə də, Qarabağdakı gərgin vəziyyətin daha da ağırlaşdırılmasını pislədi. O, vəziyyətdən çıxış yollarını da göstərdi.

Deputat Bəkir Əyubov da Qazax zonasında vəziyyətin ağırlığından danışmaqla bərabər narazılığını bildirdi ki, hərbi vəziyyətdə yaşadığımız bir vaxtda hər hansı məsələni tənzimləmək üçün respublikanın rəhbər təşkilatlarına zəng etdikdə heç kəsi tapmaq mümkün olmur, halbuki belə hallarda xüsusi qərargah olmalıdır. O, hərbi texnikanın mərkəzləşmiş qaydada təmiri və qaydaya salınması yollarının nizamlanmasını da təklif etdi və göstərdi ki, əlacımız özümüzü müdafiəyə qalıb. O, hərbi texnikadan və komanda heyətindən səmərəli istifadə etmək üçün vacib saydığı məsələlərə toxundu.

Bu vaxt Y.Məmmədovla İ.Həmidov arasında binadan kənarında çağırılmış əsgərlərlə mitinqə gələnlərin bir-birinə toxunmamaları barədə ciddi mübahisəsi başladı. Mübahisəni M.Rəfiyevin çıxışı zəiflətdi.

Deputat Səyyaf Verdiyev öz çıxışında müharibə aparmaq-dansa vəziyyəti siyasi yolla həll etməyə üstünlük verdi. Çıxış edən deputat Qüdrət Quliyev Xocalı hadisəsini ört-basdır etməklə günahkar olan məsul şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunmasını, Qarabağa, Naxçıvana humanitar yardımın göndərilməsini vacib saydı.

Deputat Məmməd Quliyev Qarabağın müdafiəsi üçün bir neçə maddədən ibarət təkliflərini oxudu.

Ali Sovetin binası qarşısında mitinqə toplaşanların "istefa, istefa..." səsləri və aramsız çıxışları getdikcə güclənirdi. Mitingin təşkilatçıları əsasən AXC-dən olan deputatlar tez-tez gah mitinqə, gah da sessiya gedən iclas zalına get-gəl etməklə Prezidentin istefasını tezləşdirmək üçün əllərindən gələni əsirgəmədilər. Elə gərgin vəziyyət yaranmışdı ki, Prezidentin

məsləhətçiləri, yaxın adamları, onunla çiyin-çiyinə işləyənlər, qolbəyləri və digərləri artıq ona yaxınlaşmağa belə cəsarət etmirdilər. Prezidentə "sədaqətli" adamların iclas zalının künc-bucağında, kabinetlərdə gizlənmələri, Prezidentin tək və ümitsiz qalması artıq tam hiss edilirdi. Hansı yolla isə mitinq iştirakçılarından xeyli vətəndaş iclas zalına girə bilmişdi və onlar da "demblok"dan olan deputatlara qoşulub tələb edirdilər ki, Prezident çıxış edib "öz sözünü desin", yəni istefa versin.

Sədrlik edənə təzyiq artdığından Y.Məmmədov Prezident A.Mütəllibova söz verməli oldu. Prezident çox həyəcanlı və əsəbi halda dedi: "...Əgər bu tədbirlərin hamısını səhnəcik kimi, ssenari şəklində mənə buradan götürmək üçün təşkil etməsənizsə, bu, kişilikdən deyil. Mənim əlimdə hamınızı məsuliyyətə cəlb etmək səlahiyyəti var... Nə bağırırsan Arif Hacıyev, qazını göstərmə, verin Ağdamı da qoy camaat qaçsın, Mütəllibovu aradan götürün məqsədinizə nail olun. Siz elə bilirsiniz ki, heç nə bilmirik, hər şeydən xəbərim var. Nə cür bu təxribat hazırlanıb, niyə sessiya çağırılıb, bəsdir... Açıq deyəcəyəm və deyərəm dəhşətə gələrsiniz... Siyasətbazlıqla məşğul olmaq olmaz. Mən bu vəzifədə bəlkə də qan qusuram. Əl çəkin. Olmaz axı qarşıdurmanı belə süni surətdə törətmək. Abır-həya olmalıdır, eyibdir, əynimizə şalvar geymişik... Mən özümə bəraət qazandırmaq istəmirəm, qüsurlar da var, nöqsanlar da. Mən humanist adamam... Bəli, Moskvanın əli var. Tutalım ki, mən buradan getdim, mənim əvəzimə alayı adam gəldi. Moskva ilə çox qəşəng danışacağıq, barışığa siyasi yolla gedəcəksiniz. Mənə macal vermirsiniz. Hələ sakit günlərdə uşaqlarımız hərbi xidmətdən imtina edib, rüsvətخورluq da hər yeri, hərbi komissarlığı da basıb. 4-cü ordu bizdə qalmalıdır, bu müvəqqəti bir şeydir. NATO kimi ordudur. İndi onu biz əlimizə alsaq texnikasız, kadrlarsız neyləyəcəik həmin ordu ilə? Axı niyə siz bunu anlamaq istəmirsiniz? Burada nə satqınlıq var? ...Müstəqillik nə deməkdir, müstəqilliyin rəmzi nədir, BMT-yə üzv olmaq, səfirliklər yaratmaq, diplomatik əlaqələr qurmaq, azad iqtisadiyyata getmək, bunların hamısı bizdə var. Hara

tələsirik? Burada çıxış eləyən yoldaşlar düz deyirlər ki, nə müharibə eləyə bilirik, nə səriştəmiz var, nə təcrübəmiz var, bunu etiraf eləməliyik. Xoruz kimi banlayanlar, Qarabağı görməyənlər Qarabağdan danışırlar. Olmuşam xanım. Qulaq asın, sakit olun. Burada açıq-aşkar Prezidenti xalq düşməni edirlər, demokratiyadan danışırlar. Bəli, tarixi fürsət gəlib çatdı. Bu gün hökmən Prezident burada istefasını elan etməlidir. Budur ən vacib məsələ, Qarabağ məsələsi deyil... Mənim heç yerdə pulum yoxdur. Bilmirəm İsgəndər bəy bunu haradan götürüb? Şəhər və kəndlərimizi qaytaracağıq. Özünümüdafiə dəstələri təşkil etmişik, ordumuz da olacaq... Mütləq gərək inqilabı Rumıniya və Tiflis variantı ilə eləyəək?...".

Prezidentin çıxışından sonra danışan İ.Qəmbərov iqtisadi islahatların ləngidilməsində, lazım olan vacib qanun və qərarların qəbulunun kecikdirilməsində, müdafiə işlərinin yarıtmaz təşkil edilməsində, torpaqların əldən getməsində, əhalinin qırılmasında iqtidarı günahlarıdır. O, Prezidentin vədlər verib yerinə yetirmədiyini, yalnız MDB-yə daxil olmaq arzusunda olduğunu, Moskvadan asılı olduğu üçün müstəqil siyasət yeridə bilmədiyini pislədi və E.Məmmədovun Prezidentə etimadsızlıq göstərərək, hakimiyyətdən getməsi təklifinə tərəfdar olduğunu bildirdi. Deputat T.Qasımov Prezidentin rus imperiyasına xidmət etməsini ciddi tənqid etdi və onun istefa verməsini təxirəsalınmaz və vacib saydı.

Artıq gecədən xeyli keçmişdi, deputatlar və Aparat işçiləri yorulub əldən düşmüşdü, iclas zalında adamların sayı azalmışdı. Odur ki, iclasın davamını sabahı günə keçirməli oldular. Deputatların xeyli hissəsi gecəni iclas zalında və yaxud deputat otaqlarında keçirməli oldu. AXC-nin parlamentdəki təşkilat qrupu deputatları Ali Sovetin binasından çıxmağa qoymurdu. Binanın hər bir qapısının ağzında onlarla adam toplaşaraq binaya daxil olan və oradan çıxanları ciddi surətdə "öz qaydalarına" uyğun cəzalandırırdılar. İcəzəsiz çıxan deputatlara qarşı zor işlədilir, təhqir və söyüşlər edilirdi. Axıra yaxın mitinq iştirakçıları binanı tam mühasirəyə almaqla

pəncərələrdən qışqırırdılar ki, Prezident istefa verməzsə, içəridəkilərə də divan tutacaqlar. Belə bir şərait yaranmasına baxmayaraq, hər hansı bir qərara gəlinməli və sessiyada başlanan məsələnin bir nəticəsi olmalı idi.

İclas artıq mart ayının 6-da davam etdirildi. Gecə ərzində AXC ilə iqtidar arasında heç bir kompromis variant tapılmadı. Çıxış edən deputatlar müxtəlif bərişdirci təkliflər versələr də, onlara qulaq asan olmadı. Təkrar tribunaya qalxan A.Mütəllibov dedi: "...Bu dövlət çevrilişi deyil məgər? Camaatı oraya yığmısınız, prezidentin istefasını tələb edirsiniz, mən də xalq tərəfindən seçilmiş Prezidentəm. Bax, bütün gecə bu camaatı saxlamısınız burada, ehtiyat eləyib göstəriş vermərəm, axı belə olmaz. Bu çevrilişdir, 3 ay möhlət lazımdır. Bu müddətdə Qarabağ böhranından da çıxacağıq, kadrları da... "Mayak" radiosu Azərbaycanda dövlət çevrilişi olduğunu elan edib, belə bəbirçilik kimə lazımdır?.. "İstefa" qışqıranlar 7 milyonluq xalq deyil axı, belə zorakılığa yol vermək olmaz. Bu, üsyandır, çevrilişdir, "QKÇP"-dir. Prezidentə təsirlə istefasını tələb etmək o deməkdir ki, sabah digər Prezident olanda da çevrilişlər ediləcək... Belə olmaz axı. Parlamenti saxlamışız burada, biz burada gecələmişik. İndi bir qrup adam gəlsin, dava düşsün, mən toqquşmanın tərəfdarı deyiləm. Ancaq mənim səlahiyyətim çatır. Mən istəməzdim ki, siz məni buna məcbur edəsiniz. Mən qoşunları buraya yığmaq istəmirəm, ancaq məcbur oləməyin".

Onun ardınca çıxış edən T.Qasımov Prezident istefa elan etməsə, zalı tərək edəcəkləri barədə ultimatum verdi. Bu vaxt Ali Sovetin sədri Y.Məmmədov istefa verdiyini və öz səlahiyyətini dayandırdığını elan edərək, sədr kürsüsünü tərək etdi. Artıq respublikada tam hakimiyyətsizlik və özbaşnalıq yarandı. Tribunaya çıxan Adil Hacıyev 12 saat bundan qabaq sədr seçilən Y.Məmmədovun bu hərəkətini tənqid etdi. Qarabağ məsələsinin müzakirəsi adı altında Prezidentin istefasını tələb etməyi pislədi.

Ali Sovetin sədrini əvəz edən Z.Səmədzadə Y.Məmmədovu sədrlik kürsüsünə dəvət etmək istərkən "demblokçu"lardan

biri çıxışa başladı və dedi" Prezident məsələləri ləngidir, süründürür ki, ordu yaranmasın, biz MDB-yə gedək. O, Qarabağ məsələsini həll edə bilməyi üçün çəkilsin dursun kənarda. Onun çıxışı bitdikdə Z.Səmədzadə yenə də Y.Məmmədovu sədrlik etməyə dəvət etdi. Lakin mikrofondan çıxış edənlər "Prezident Konstitusiyanı pozduğuna görə istefa verməlidir", "Siyasət meydanına gəlməyi bacardığın kimi o meydana getməyi də bacarmalısan", "Ali Soveti, Prezidenti, hökuməti, deputatları məhbus edirsən, düşmən sevinəcək", "Belə qarmaqarışlıq salınsa, xalq xilas edib, Qarabağı qoruya bilməyəcəyik", "Prezident bizi çevriliş etməkdə təqsirləndirdi, o, xalqa növbəti xəyanət etdi, əgər siz onu müdafiə edirsinizsə, mən E.Məmmədov öz deputat mandatımı təhvil verirəm", "Milli Şura istefaya getməlidir", "Naxçıvan məsələsi həll edilmir və böyüyür". "12 saatdır ki, çöldə camaat ayaq üstədi, dözə bilmirlər, deyirlər: pul veriblər ona görə dayanmalıdırlar, şəxsən buna dözmək olmur", "Prezidentin ətrafındakılar zəif adamlardır, Qarabağ probleminin həllinə kömək etmək istəmirlər", "xalq düşünün, vəzifə davasını kənara qoyun" və sairə fikirlər söylədilər. Deputat C.Hüseynov Heydər Əliyevi nəzərdə tutaraq dedi: "Biz bu binanı tikən oğlanı niyə özümüzdə düşmən eləmişik? Gəlsin otursun, iştirak eləsin, biz də ona baxaq, hamımızdan böyükdür, burada nöqsan olmaz".

T.Qasımov çıxışında bildirdi ki, biz Rusiya ilə birləşməyə, iqtisadi müqaviləyə qol çəkməyə, rusla eyni pul vahidimizin olması ilə, MDB-yə girməklə, rusla vahid ordumuzun olması ilə, sərhədlərimizi rusların qoruması ilə, xalqımızı ruslara tapşırmaqla razılaşmırıq. Belə siyasətlə müstəqil olmaq mümkün deyil, Prezident toxunulmazlıq hüququna malikdir, lakin o, Konstitusiyanı pozduğu halda yalnız Ali Sovet tərəfindən vəzifədən götürülə bilər, Qarabağın dağlıq hissəsi əlimizdən artıq gedib, indi aran hissəsi gedir.

Yenə də mikrofonlardan çıxış edən deputatlar fikir söyləməyə başladılar: "Prezident üsul-idarəsi ləğv edilsin", "Yaqub Məmmədovun öz postunu qoyub getməsi ona yaraşmır", "Ayaz

Mütəllibov deyir ki, mənim qazım sizinkindən çoxdur. Əgər elədirsə, onda niyə Qarabağda 54 yaşayış məntəqəsindən biri qalıb?", "Prezident getmirsə, onun komandası kişilik edib istefa versin" və sairə. Sonra deputatlardan biri təklif etdi ki, Y.Məmmədov sədr kürsüsünü tutsun və zaldakılar bu fikri alqışladılar. Y.Məmmədov qısa çıxış etdikdən sonra istefasını geri götürdü, iclas sədrlik etməyə başladı.

Dərhal 4-cü mikrofondan çıxış edən İ.Həmidov Prezidentin istefasının səsə qoyulmasını Y.Məmmədovdan tələb etdi. Y.Məmmədov ona bildirdi ki, R.Qaziyev bu dəqiqə istefa barədə qonşu otaqda A.Mütəllibovla danışıq aparır. Söhbətin nəticəsi bilinəndən sonra istefa məsələsi səsə qoyular.

Artıq fasilə idi. Bütün deputatlar Prezidentin qərarını səbirsizliklə gözləyirdilər. Məsələ uzandıqı üçün deputatların bir çoxu zaldan çıxsada, biz, bir neçə deputat zalda əyləşib qəzet oxuyurduq. Bu vaxt Prezident aparatı binasını mühafizə dəstəsindən bir serjant zala girib birgə dayanan R.Qaziyev, B.Vahabzadə, A.Paşazadə dedi: "...Şəhərin bir çox metro stansiyalarının giriş və çıxışlarında rusları öldürürlər". O xeyli rus qadın və uşaqlarının meyitini öz gözü ilə gördüyünü bildirdi. Bunu eşidən R.Qaziyev və digərləri həmin serjantu iclas zalının arxasındakı qonşu otağa, Prezidentin yanına apardılar ki, o, milisin dediyini öz qulağı ilə eşitsin.

Verilən bu "xəbərdən" az keçməmişdi ki, deputatları zala yığdılar, iclas davam etdi və Prezident A.Mütəllibov çıxışa başladı: "...İki gündür biz bir-birimizi incidirik, doğrusu, mən incidim, mənim istefamı tələb edirlər. Mən yaqın ki, razı olmalıyam, bu haqda Şeyxin özü də mənə müraciət etdi, burada tərribatçılığa da yol verilə bilər. Mən istefa verirəm və xahiş edirəm, onu qəbul edəsiniz. Bunu qeyrətsizlik kimi başa düşməyin. Təqsirim var, boynuma götürürəm, ətrafındakıların köməyi olmayıb, mən də tələbkarlıq etməmişəm. Mən şöhrət-pərəst, vəzifəpərəst olmamışam, hamınıza müvəffəqiyyətlər arzulayıram, çaxnaşma və ziddiyyətə yol verməyin, bir-birinizə dayaq olun. Mən bilmişəm nə eləyirəm, heç kimdən də incik-

liyim yoxdur, mən Azərbaycanda qalırım, Bakıda yaşayacağam. Heç yerə gedən deyiləm, siyasi fəaliyyətimi hələlik dayandırırım, çox yorulmuşam, siyasətlə məşğul olmayacağam. Kimə pis münasibət bəsləyib, kiminsə ürəyini sındırmışamsa, kimsə məndən inciyib, xahiş edirəm, bağışlayasınız. Ürəyimdə heç vaxt kin olmayıb. Xahiş edirəm, bu istefamı müzakirəsiz qəbul edəsiniz və bunun nəticəsində burda yığışan camaat sakitliklə evlərinə getsin".

Prezidentin ərizəsini Y.Məmmədov səse qoyarkən R.Qaziyev söz alıb çıxış etdi: "Bu gün respublikanın ilk Prezidenti istefa verdi. Mütəllibovun bu addımını kişi qeyrətli addım hesab edirəm. O, siyasi meydandan getməməlidir. Ayaz müəllimin topladığı təcrübə, buraxdığı səhvlər kadrlarını tanıtdı. Tale nəsim edib mübarizə və demokratiya yolu ilə Mütəllibovu vəzifəyə gətirərsə, mən hesab eləyirəm ki, Ayaz müəllim bəlkə də Azərbaycan üçün müəyyən xeyir verə bilər. Mən Sizinlə şəxsi münasibətimi həmişə davam etdirəcəm. Muxalifət tərəfdən Sizinlə ən çox görüşən adam mən olmuşam...Təəssüflər olsun ki, rəhbərliyə yaxın adamlar Sizə güc gəldilər. Bundan sonra respublikaya rəhbərlik edən adamlara bu acı təcrübədən düzgün istifadə etməyi arzulayıram. Xalqın apardığı siyasəti Sizə səhv çatdırıblar, vəzifəyə qoyduğunuz adamlar sizi yuxarı qaldırmaqdan aşağı endirdilər. Xahiş edirəm, özünüzdə qüvvə tapasınız, daha qətiyyətlə mübarizə aparasınız. Mən arzulayıram na vaxtsa, yaxın illərdə Siz yenə respublikada hər hansı işdə işləyə bilərsiniz..."

Digər çıxış edən deputatlar da R.Qaziyevin fikirlərini müdafiə etdilər. Deputat B.Vahabzadə bu addımı Prezidentin mərdliyi kimi qiymətləndirdi. Bundan sonra qisasçılıqdan əl çəkəməyi və mətbuatda onun adına nalayiq sözlərin deyilməməsini xahiş etdi.

Deputat A.Əlizadə göstərdi ki: "Prezident bu kiçik dəstəni dağda bilərdi, hakimiyyətini möhkəmləndirirdi... Dalbadal Azərbaycanın ən yüksək vəzifəsini tutan şəxs eyni qruplar tərəfindən kənar edilir... Dəmir əllə respublikanı idarə

edəcəklər... Sizinlə işləmək çox asan idi, yaxşı idi..."

Deputat Hacı Əbdül çıxışında dedi: "...Bir məsələ var: atamı öldürürəm ki, goruna and içəm... 10 dəqiqə qabaq Prezident haqqında nələr demirdiniz. İndi isə xoş sözlər deyirsiniz... Məlum olur ki, Ayaz müəllim kişiymiş, o, kişi addımı atdı. Ay deputatlar və muxalifət, gəlin siz də kişi olun, səs verməyin onun getməsinə. Qoy otursun prezidentliyində. Cəmləşək onu Prezident saxlayaq, siz də belə kişilik eləməyə qadir olun..."

Deputat Allahşükür Paşazadə dedi: "...Bu gün mübarək gündür. Mən də sizinlə birlikdə qaldım və oruc tutdum... Prezident sözüümü eşitdi, hörmət elədi, atılan addım xeyirlidir... Hamı danışib onu tərifi etmək istəyir, gəlin bununla da qurtaraq... Mən ona xeyir-dua verirəm... Prezidentlə münasibətim yaxşı olub. Mən ona dost və qardaş demişəm..."

Sonra Y.Məmmədov Prezidentin istefasını səse qoydu. Bir nəfər etiraz etməklə istefa yekdilliklə qəbul edildi. Sonra A.Mütəllibovun toxunulmazlığı haqqında qanun qəbul edildi (təqaüd, mülkiyyət toxunulmazlığı, təhlükəsizliyi, bağ evi və maşın barədə). Sonra Konstitusiyanın 121-7-ci maddəsinə əsasən yeni Prezident seçiləndək onun səlahiyyəti Ali Sovetin sədri Y.Məmmədova verildi.

MİLLİ ŞURANIN İCLASLARI

Milli Şuranın növbəti iclası 13 mart 1992-ci ildə keçirilmişdir. Yetərsayın olduğu bu iclasda sessiyadan sonra görülən işlər, hökumətin yaxın vaxtlar üçün planları, bəzi müdafiə məsələləri, MDB-yə münasibət və digər məsələlər barədə deputatlar arasında fikir mübadiləsi keçirildi. Sərhəd rayonlarında və Qarabağdakı vəziyyət barədə müdafiə naziri Tahir Əliyev məruzə etdi. O, çıxışında qeyd etdi: "Qubadlı, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında vəziyyət həddindən artıq ağırdır. Şur kəndinin yaxınlığında 17-yə qədər texnika yığılıb, Xocalıya polku Xankəndindən gedəndən sonra 41 ədəd BMP-2 qaldı, 20-si də ondan qabaq var idi. Bundan əlavə 9 tank, 17 BTR, 9 ədəd top, 4 şilka, 28 BRD, 1380 pulemyot və digər hərbi sursatı ruslar Xankəndində ermənilərə verdilər. Bizə ermənilərlə görüşmək təklif olunur. Patrikiyeviç məni Sarkisyanla telefonla birləşdirdi, nəhayət biz danışdıq. Erməni mənə deyir ki, "günah nə sizdədir, nə də bizdə, bizi bu işə itələyən "böyük qardaşımız"dır". Ordudakı hərə-mərcliyi, müharibədəki özbaşınalığı aradan götürməsək, biz uduzacağıq. Tovuz tərəfdən bizimkilər hücumə keçib, iki erməni kəndini tutublar, elə qızıışblar ki, gedib 7-ci ordu ilə üzbəüz dayanıblar. Bunlar planlı və məsləhətli edilmişdir. Axı yerlərdə batalyon deyilən şey yoxdur. İcra hakimiyyəti başçıları özləri üçün şilləvuranlar dəstəsi yaradıblar. Ağdamda Xudunun batalyonu üçün 480 avtomat silah alınmış, amma lazım olanda 13 nəfər çıxarıb sıraya qoya bilmir... O biri rayonlardan da hamı gəlib silah istəyir, biz də oradan-buradan oğurluq-doğurluq tapıb veririk. Lazım olanda bu silahlar ortaya çıxmır, biri də tapılmır, hamı aparıb evində gizlədib. Bu cür batalyonlar yaratmaq özünü doğrultmur. Xalqı, milləti bu cür müdafiə etmək, müharibə aparmaq olmaz. Mən hesab edirəm ki, ermənilərlə Tiflisdə görüşmək lazımdır. Hərbi komissarlıqda biabırçılıqdır. Qarabağa 3 həkim göndərmək lazım idi, çağırıldı, dədələri varlı olanları pul alıb buraxdılar".

Deputat F.Cəlilovun: "Camaatı orduya niyə yığmırlar?,-sualına T.Əliyev belə cavab verdi: "Mən sizə açığını deyirəm, altı ay ərzində heç kimin ordu yığmaq məqsədi olmayıb".

Söhbət getdikcə ciddiləşən zaman iclasın sədri Y.Məmmədov izahat verdi: "...Bütün cəhbə boyu atəş dayandırılıb. Bu gün saat 12-nin yarısında Türkiyənin Baş naziri Süleyman Dəmirəllə mən danışdım, Baş nazir H.Həsənov da danışdı, sonra Türkiyənin səfiri Altan Qaramanoğlu ilə 2 dəfə danışmış olub. Türkiyə dövləti bu günlərdə bəyanatla çıxış etməlidir. Dünən Ter-Petrosyanla telefonla danışdım. Onlar deyirlər Tiflis görüşü üçün məqbul deyil, görüşə başqa şəhər seçmək lazımdır".

Onun ardınca çıxış edən R.Qaziyev belə bir fikir söylədi: "...Dadaş Rzayev güllələnmişdir, ağına nə yerləşdi, onu da eləyir. ...Elə özümüzünkülər silahı satırlar və özü də ucuz qiymətə satırlar. Artıq Ağdam, Bərdə, Tərtər qaçır, biz ermənilərə zərbə vura bilmirik... Bizə 100 nəfər qüvvə tələb olunanda tapılmır. Millətimizi bu vəziyyətə salan adamlar cavab verməlidirlər... Biz ermənilərə yalvarırıq ki, mən ölüm atəş açma, orada adamlarımız qırılır. Rayonları şərfəsizcəsinə 5 yerə bölənlər gəlsinlər Şuraya. Mən onların hamısına açıq deyib bilərəm. Karyer Qasım da, Rəşid Məmmədov da gəlsin, onlara da deyim... Rayonlarda hərbi komissarlıq 500 nəfər çağırır, hamısından pul alır, heç 5 nəfər də göndərmir. Hərbi komissarlığı ləğv edib səlahiyyətlərini Müdafiə Nazirliyinə vermək lazımdır... Bilirəm ki, 65 dənə zenit topu Sərdarov zavodundadır. Hələ də turbaları kəsilməyib. Onları ruslar kəsib dollara satmaq istəyirlər. Bu gün Azərbaycanda kifayət qədər silah var, yerini də bilirəm. Almaq da olar. Gəlin biz MDB-yə getməyək, Rusiya onda bizimlə oynaya bilməyəcək. Onlar bilməlidirlər ki, ata-oğulla birgə yaşamaq istəmir... Bizim Şuşada vəziyyətimiz o qədər də acınacaqlı deyil. Ciddi nizam-intizam təşkil olunur, nə kəşfiyyatımız, nə rəbitəmiz var, az-çox nailiyyətlərimiz var. Qırğının olmaması ondan ibarətdir ki, haradan nə gəldiyini bilirlik".

Prezidentin Dağlıq Qarabağ üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi Musa Məmmədov çıxışında dedi: "Edilən yardımdan həm xəs-

təxanada yaralılara, həm həlak olanların ailələrinə pul və ərzaq şəklində müsəlman qaydasında verilir. Kənd təsərrüfatı, xalq təsərrüfatının digər sahələri, tikinti və sair məsələlərə gəldikdə, deyim ki, hərbi vəziyyətlə əlaqədar iqtisadiyyatla məşğul olan yoxdur. Xalqımızın bu barədə məlumatı azdır, amma tədbir görülmür. Burada ordu haqqında xeyli söhbət getdi. Bizim heç bir ordumuz yoxdur. Dediymiz 26 batalyonun hərəsində 500 nəfər əsgərimiz olmalıydı, onlar da yoxdur. Adı 500-dür, bəzində 300, bəzində 17, bəzində 5 əsgər var və sairə. Hücum vaxtı onların heç birini yığmaq mümkün olmur. Heç kim üçün məxfi olmasın, çoxlu böyük siyahılar var, pul almaq üçün də, ərzaq almaq üçün də, amma iş gələndə yoxdur.

İkinci acınacaqlı, ən faciəli cəhət də odur ki, texnikamız yoxdur. Ancaq 4-cü alaydan ermənilər 100-dən artıq texnika götürüb. Bizim aldığımız məlumatlara görə onların 140-160 texnikası var. Bu texnikanın qarşısında durmaq üçün bizim Ağdam rayonunda və regionun digər rayonlarında qüvvəmiz yoxdur. Ona görə fikrimcə, hansı yolla olur-olsun, haradansa mümkündürsə ordumuz üçün mütləq texnika əldə olunmalıdır. Düzdür paylanan avtomatlar və hərbi texnika haqqında söhbət getdi, onların sayı çox azdır. Digər tərəfdən, bunların əksəriyyəti təmir üçün dayanmışdır, hərbi hissələrdən silinmiş, sonra bərpa olunmuş texnikadır. Bizdə hərbi texnika, demək olar ki, yoxdur. Hər halda hərbcilər bunu yaxşı bilirlər, amma mən müşahidə etdiyimə görə hətta hücum gedən və müdafiə olunan vaxt yolda qırılıb qalan xeyli texnikamız olur. Mənə elə gəlir ki, birinci növbədə texnika məsələsi həll olunmalıdır.

Digər məsələ, az olan qüvvələrimiz barədədir. İstər milli dəstələrdə, istər batalyonlarda heç bir nizam-intizamdan danışmaq olmaz. Ümumi komandanlıq müəyyən olunsada, bunların hamısı komandanlığa, hazırlanmış taktikaya belə riayət etmir. Üçüncü, burada Dadaş Rzayev haqqında söhbət getdi, o, baş komandan təyin olunub. Onlar da çox tez-tez işin içinə girənə, regionu tanıyana qədər dəyişdirilirlər. Bu da işə mənfi təsir göstərir. Dadaş Rzayevin özünün də məşvəətçiləri

olmalıdır. Təkbaşına o, heç nə eləyə bilməz. Düzdür, orduda polkovnik, podpolkovnik, digər hərbi rütbəli yoldaşlar var, respublikamızda köhnə generallarımız da çoxdur, xaricdə işləmişləri də var. Onların da qüvvəsindən məşvəətçi kimi istifadə olunmalıdır. Biz yoldaşlarla bu gün səhər tezdən müharibədən gəlmişik. Ağdamın içərisinə çox dağıdıcı qüvvəyə malik olan mərmilər düşür. Mətbuatda bu barədə məlumat verilib, ölənlər də var. Şərait onu göstərir ki, hazırlaşmaq üçün və məsələləri başa çatdırmaq üçün müəyyən vaxt udulmalıdır, danışıqlar da aparılmalıdır. Təkcə dünən iki kəndimizi götürüblər, 40-a yaxın BMP gəlib, 5 tankla hücum eləyiblər. Ağdam tərəfdən elə bir qüvvəmiz olmadı ki, bunun qabağında dura bilsin. Sırxavənd və Məmirli kəndlərindən ikisindən də çox qısa müddətdə camaat çıxdı. Ermənilər 6 nəfər də əsir götürüblər. Bu işi hazırlıqsız davam eləsək, onda həlak olanların və tutulan kəndlərimizin sayını artırırıq. Düzdür, son iki kəndi saymaqla 21 kənd alınıb. Xocalı şəhəri də daxil olmaq şərtilə, əsasən, böyük kəndlər alınıb. Qalan kəndlərə də təminat verilməlidir ki, ordumuz möhkəmlənənə qədər qala bilsin, bunun üçün danışıq aparmaq lazımdır...".

Çıxışında Tofiq Mirzəyev göstərdi: "...Ermənilərin qüvvəsi kifayətdir ki, Ağdamı bir gündə alsınlar. Onların texnikası və canlı qüvvəsi də çoxdur, özü də onlar çox hazırlıqlıdırlar. Bunların arasında muzzdlu əsgər də çoxdur, bu möhkəm qüvvədir. Özümüzü aldatmayaq. Polkdan qalan silahları, sursatları kifayət qədərdir. Batalyon komandiri Aqayanın batalyonu bizə qarşı vuruşur. Bu batalyonun ancaq 34 dənə BMP-si var. Ağdamda 41 post var. Bundan biri də kifayət qədər müdafiə olunmayıb. Burada onlar 5-6 BMP-ni bir yerə toplayıb, bir posta göndərirlər, bizimkiləri dağıdırlar və camaatı qırırlar. Bizim cəmi 7-8 postda texnikamız var, qalan postlarda texnika yoxdur. İndi bizə nə texnika satan var, nə də yerini bilmirik ki, alaq. Xariclə də əlaqə saxlamışıq, bəzi imkanlardan da istifadə eləmişik. Ancaq bu günə kimi bir əlverişli şey olmayıb. Texnika sarıdan böyük çətinlik hiss eləyirik. Muzzdlu döyüşçülər məsələsindən biz

niyə qaçırıq? Dövlət başçısı niyə oturub fikirləşmir ki, haradan valyuta tapaq, bu adamları nə yolla gətirək, onlar nə ilə məşğul olmalıdırlar? Onlar yüksək səviyyəli mütəxəssislərdir, bizə böyük köməkləri dəyər. Niyə ermənilər Livandan, Suriyadan, Fransadan muhdullar gətirirlər, tökürlər Qarabağa. Biz bunu eləyə bilmirik? Nəyə görə?"

Sonra deputatlar DTK-da sənədlərin yandırılmasından, vergi məsələlərinin qaydaya salınmasından və digər məsələlərdən danışdılar. Növbəti çıxış edən deputat A.Paşazadə Xocalı faciəsinin bütün informasiya vasitələrinin köməyi ilə dünyaya yayılmasını vacib saydı və təkliflər verdi. Bununla da Milli Şura işini yekunlaşdırdı. Növbəti parlament iclası Milli Şurada yox, yenə də fəvqəladə sessiyada oldu.

MİLLİ ŞURA DÖVRÜ AXIRINCI FÖVQƏLADƏ SESSİYA

1992-ci il mart ayının 24-də Y.Məmmədovun sədrliyi ilə, 269 nəfər deputatın iştirakı ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyası açıldı. Sədr elan etdi ki, iclasda keçən sessiyadan qalan Qarabağdakı vəziyyət və Prezident seçkiləri ilə əlaqədar məsələ müzakirə ediləcəkdir.

Birinci olaraq bu kitabın müəllifi, yəni mən mikrofona yaxınlaşaraq təklif etdim ki, bütün məsələlər qalsın kənara, yalnız Qarabağın dağlıq hissəsindəki vəziyyət müzakirə edilsin. Bu təklif deputat G.Qəhrəmanov tərəfindən də müdafiə edildi. Bizə izahat verildi ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən Prezident istefa verəndən 3 ay sonra yeni seçki təyin olunmalı və prezident seçilməlidir. Deputatlar yerdən təkliflər verdilər ki, "...Prezident üsul-idarəsi barədə məsələ müharibə qurtarandan sonra müzakirə edilsin...", "...Prezident üsul-idarəsi, ümumiyyətlə, ləğv edilsin...", "...Qarabağda müharibə qurtarana kimi seçkilər keçirilməsin...", "...Prezident seçkilərinin vaxtı bu gün müəyyən edilməlidir..." və s. Gündəlik barədə təkliflərdə Milli Şuranın səlahiyyətlərinin artırılması, Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişikliklər haqqında, Yaş senzi üzrə məhdudiyyətin götürülməsi, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adının təsis edilməsi haqqında məsələlərin müzakirəyə verilməsindən danışıldı.

Deputat Ə.Həsənov (Sumqayıt) dedi: "Biz 10 günə yaxındır ki, Sumqayıtda qaçqınlarla məşğuluq. Xocalıdan gələn qaçqınlardan o qədər ağır sözlər eşitməmişik ki, heç bu gün buraya gəlmək istəmərdik. Hamısının yadındadır ki, keçən sessiyamız necə oldu. Bu gün də biz elə başlasaq, yaxşı olmaz. Gündəlikdə yalnız Qarabağdakı vəziyyətə dair məsələyə baxılsın, digərləri qalsın". Ə.Həsənova cavab verildi ki, Nazirlər Kabineti, Prezident aparatı, Milli Şura və onun tərkibi haqqında məsələ müzakirə edilməlidir. Ona görə ki, Nazirlər Kabinetinin sədri H.Həsənovun istefasını qəbul etmişik, Qarabağ məsələsini də

həll etmək üçün respublikaya rəhbərlik lazımdır.

Birinci mikrofondan çıxış edən deputat (onun adını xatırlaya bilməmişəm - müəllif) Sumqayıtdan olan deputat Ə.Həsənovu müdafiə etdiyini bildirdi və dedi: "...Şəxsən mən də bu sessiyaya gəlmək istəmərdim. Nəyə görə? Keçən dəfə sessiyanın əvvəlində Dağlıq Qarabağın vəziyyəti ilə əlaqədar söhbət başlandı, dedik ki, Xocalı faciəsinə baxmamış sessiyanı başlamalıyıq. Namusdan, qeyrətdən, xalqdan, vətəndən, torpaqdan danışıdıq. İki gün burada nələr çəkdiyimizi xalq gördü. Bilindi kim xalqın oğludur, doğrudan da kim xalqın taleyini fikirləşir və kim xalqın hesabına deputat olub. Hamısı göz qabağındadır. Artıq sirr olaraq heç şey qalmadı... Biz gələcək nəsil üçün nə qoyub gedirik? Qarabağ pərdəsi altında bəzi qüvvələr, bəzi şəxslər öz xoşbəxtliklərini axtarırlar. Amma mən bu gün bir qarabağlı kimi xəbərdarlıq etmək istəyirəm ki, heç vaxt bir xalqın bədbəxtliyində, heç kəs Qarabağın bədbəxtliyində öz xoşbəxtliyini tapa bilməz. Xahiş nədir? Bu gün Qarabağ məsələsini həll edək, sonra portfel davası eləyək".

İ.Qəmbərov çıxışında bu fikrə öz narazılığını bildirdi: "...Şər gecəsi keçirməyə gəlməmişik buraya... Mən başa düşə bilmirəm bu nə cür deputatlıqdır ki, Ali Sovetin sessiyasına gəlmək istəmərlər..." və təklif etdi ki, deyilən bütün məsələlər müzakirə edilsin. Beləliklə də, bu kitabın müəllifinin təklifi yox, İ.Qəmbərovun təklifi səsə qoyuldu və adları çəkilən məsələlər gündəliyə daxil edildi. Sədr elan etdi ki, Qarabağ məsələsindən başlayaraq müdafiə nazirini dinləməliyik. Bu vaxt zaldan sessiya iclasının qapalı keçirilməsi və hərbi sirlərin açıqlanmaması təklifləri söyləndi. Lakin sədr qapalı iclas keçirməyə nail ola bilmədi, hərbi sirlər açıqlanmalı oldu.

Sonra Y.Məmmədov dörd deputatın bəyanatını oxudu: "...Son vaxtlar Ali Sovetin sessiyası keçirilən zaman binanın ətrafına toplaşan adamlar deputatları təhqir edir, söyür, onlara əl qaldırır, şəxsiyyət və ləyaqətlərini alçaldan hərəkətlər edirlər... Əgər bugünkü iclasda da belə hallara yol verilərsə, sessiyanın işində iştirak etməkdən imtina edəcəyik...". Bunun ardınca

daxili işlər naziri Tahir Əliyevə söz verildi. O, göstərdi ki: "...Qarabağla əlaqədar bəziləri deyirlər ki, V.Polyaniçko orada olanda sakitlik olur. Xeyr, V.Polyaniçko nə ermənilərə, nə də azərbaycanlılara xidmət edir. O, Moskvaya xidmət edir... Sol gözünü qırpanda azərbaycanlılar, sağ gözünü qırpanda ermənilər atəş açırlar... 366-cı polk Stepanakertdən çıxanda orada 42 BMP, 9 tank, 1800 ədəd avtomat və pulemyot qalıb... Biz başa düşməliyik ki, bu tayfa davası, küçə davası deyil, müharibədir... Respublikanın Milli Ordusu yaranmalıdır, biz 6 ay bundan qabaq qərar qəbul eləmişik, ancaq iş getmir... Xocalıya axır vaxtlarda xaricdən 500-ə yaxın muzzdlu gəlib. Xalq bunu bilsin, bu müharibə uzun çəkəcək. Qarabağ məsələsində nizam-intizam yaratmasaq, onu həll edə bilməyəcəyik. Qarabağı nə cür vermişiksə, elə də götürmək lazımdır, hissə-hissə, kənd-kənd, qəsəbə-qəsəbə... İndiyə kimi bir-birimizi aldatmışıq, bəsdir. Respublikanın Milli Ordusu, Müdafiə Nazirliyi yaranmalıdır... 1988-ci ildən erməni yaraqlılarına və keçmiş sovet ordusuna qarşı yalnız Azərbaycan milisi vuruşub. Axı milis ictimai asayışı qorumaq üçündür, milis müharibə edə bilməz. Bir-birimizi niyə aldadırıq? ... Respublikada silahlı dəstələr var, siyasətbazların əlindədir, sərhəd rayonlarında silah ayrı-ayrı tayfalarda cəmləşib, bunlar bizi vətəndaş müharibəsinə aparır... Daxili sabitlik yaratmadan Prezident seçkiləri keçirmək olmaz. Daxili İşlər Nazirliyinin İdarə rəisi kooperasiya açıb, orada Xocalıdan yalan məlumat verir...".

Sonra sədr Qarabağdakı vəziyyət barədə danışmaq üçün sözü R.Qaziyevə verdi, lakin o, zalda olmadı. Odur ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Qarabağ üzrə müşaviri Musa Məmmədova söz verildi. O göstərdi ki: "...Dünənki məlumata görə Dağlıq Qarabağdan 43.454 nəfər, yəni 8.271 ailə zorla öz torpaqlarından və evlərindən köçürülmüşdür... Ümumən oradan çıxan qaçqınların sayı 110 min nəfəri keçib. Yanvarın 28-də Şuşa ətrafında vertolyotun vurulmasından sonra uçuş heyəti oralara uçmaqdan imtina edir... 10-12 gündən çoxdur ki, mühasirədə olan kəndlərlə əlaqə yoxdur... Sübut

olunub ki, 366-cı alayın həm canlı qüvvəsi, həm texnikası Xocalı faciəsində iştirak edib. Malibəyli hadisələrində də onlar iştirak ediblər. Bu barədə rəsmi məlumatımız vardır. Ağdamda yenə Abdal-Gülablıya və Şelliyyə mərmiləri atılır. Tədbirlər görülməsə, vəziyyət pis olacaq".

Bu ciddi məsələ müzakirə edilərkən deputatlardan bir çoxu zalı tərkdən foyədə siqaret çəkməklə məşğul oldu. Sessiyada iştirak edən və bir neçə deputatın ciddi tələbi ilə çıxış üçün söz verilən Xocalı şəhər icra hakimiyyətinin başçısı Elman Məmmədov laqeydlik göstərən deputatlar barədə narazılığını bildirdi. O, dedi: "Keçən ilin noyabr ayındakı sessiyaların birində çıxış elədim, dedim ki, respublikada elə adam olmaz ki, barmaqını Dağlıq Qarabağın xəritəsinin üzərinə qoysun desin ki, bax bu kəndin müdafiə qabiliyyəti bundan ibarətdir. Həqiqətən də sübut olundu ki, müdafiə işiylə heç kəs məşğul olmur". (Bu vaxt R.Qaziyev durdu ayağa və dedi: "Var elə adam!") Mən həmişə demişəm ki, 1988-ci ildən bu günə kimi Dağlıq Qarabağ məsələsinə barmaqarası baxılır. Bu gün də həmin vəziyyət davam eləyir. İndi Qarabağ məsələsini müzakirə edirik söz verilir Musa Məmmədova, deputatlar zalda, ya çöldə siqaret çəkməklə məşğuldurlar. Əgər bu məsələ bizi ürəkdən maraqlandırsa, bu məsələ bizim namus məsələmizdirsə, qeyrət məsələmizdirsə, niyə bu deputatlar burada oturmurlar? Bu deputatların hamısı bəlkə də öz platformalarında yazıblar ki, "Mən Qarabağ məsələləri ilə ciddi məşğul olacağam", yalan deyirlər. Bir gün xalq, onun seçiciləri ayağa qalxıb deputatı salacaq ayağının altına, deyəcək sən deputat deyilsən. Keçən dəfə də deyildi ki, fəvqəladə sessiya Qarabağ məsələlərinə həsr olunmuşdur. Mən bir az həmin sessiyada iştirak elədim, gördüm ki, bu sessiyada Qarabağ, Xocalı haqqında söhbət yoxdur, mən durub getdim. İndi də Qarabağ məsələsi sessiyanın gündəliyinə birinci məsələ kimi salınıb. Maraqlıdır, nəyə görə erməninin 4-5 nəfəri öləndə onu faciyyə çevirir, amma Xocalı soyqırımını, Xocalı faciəsi ayrıca bir məsələ kimi bugünkü gündəliyə salınmır. Niyə Qarabağda vəziyyət, respublikada siyasi

vəziyyət haqqında deyirik, amma Xocalı faciəsini ayrıca bir məsələ kimi gündəliyə salmırıq. Onun törənmə səbəbləri və ona verilən siyasi qiymət, belə məsələ barədə niyə gündəlikdə olmasın? Bu məsələ ayrıca qoyulmalıdır, sessiyanın qərarı ayrı-ayrı təşkilatlara, BMT-yə göndərilməlidir.

Belə bir sualla müraciət etmək istəyirəm: Prezident tərəfindən Qarabağın və ya Xocalının müdafiəsi kimə və ya kimlərə tapşırılıb? Ya Qarabağda olan azərbaycanlılar yaşayan kəndləri və şəhərləri kim müdafiə etməli idi? Kim olub bu adam, deyin, biz bunu bilmək istəyirik. Belə adam var axı, ola bilməz ki, olmasın. Xocalılar adından tələbim odur ki, Müdafiə, Daxili İşlər və Milli Təhlükəsizlik Nazirliklərində kim cavabdehlik daşıyıb, həmin adamlar haqqında hansı tədbirlər görülmüş və görülməyəcək, bilməliyik. Bu məsələyə cavab verilməlidir. Biz xocalılara və rayonun prokuroru, fabrikin direktoru, Aqropromun sədrinə məlumdur ki, fevralın 12-dən 25-nə qədər müxtəlif səlahiyyətli şəxslər tərəfindən Xocalıya yol açmaq və Xocalını müdafiə etmək üçün əməliyyat hazırlanıb. Əməliyyatlar kim tərəfindən pözüldü, məqsəd nə olub? Mən bu suala cavab istəyirəm. Məlumdur ki, o dövrdə kimlər gəlib, Ağdamda kimlər olub, onlar nə məqsədlə gəliblər, nə üçün əməliyyat dayandırılıb və vaxtı dəyişdirilib, kim belə komanda verir? ...Xocalı faciəsi fevralın 25-də axşam saat 11 radələrində başlanıb, indi isə 1992-ci ilin mart ayının 24-dür. Bir ay keçməsinə baxmayaraq, nə Ali Sovet, nə Nazirlər Kabineti, nə də Prezident Aparatı tərəfindən Xocalı qaçqınlarına aid olan, onların problemlərini minimum həll edə bilən rəsmi dövlət qərarı yoxdur... Xocalılara qayğıyı xalq, ictimaiyyət və ictimai təşkilatlar göstərir. Nəyə görə dövlət qərarı olmasın, axı biz o qaçqınlar kimi gəlməmişik? İndi baxırıq ki, Ağdamdan üzü bəri Kürə qədər bütün rayonlar, mən üzr istəyirəm hamıdan, itin yal qabına qədər götürüb gəlir. Axı, biz ayaqyalın, başıaçıq gəlmişik.

1991-ci il noyabrın 1-dən etibarən Xocalıya gediş-gəliş ancaq vertolyotla olub. Noyabr ayının 1-də səhər-səhər bizim Xocalıdan Əsgərana gedən UAZ maşınımızı Əsgəranda güllələ-

dilər. İki nəfər öldü, biri yaralandı, onunla da gediş-gəliş bağlandı, yol hörüldü, kəsildi. Başladıq vertolyotla gedib gəlməyə. Yanvarın 28-də axırcı mülki vertolyot da Xocalıdan getdi, bu əlaqə də kəsildi. Fevralda hərbi vertolyot cəmi 4-5 reys edib, yəni ayın 4-ü, 5-i, 9-u və 23-də. Bu müddətdə hərbi vertolyotlar Xocalıdan 300-ə qədər qadın, uşaq və xəstə çıxarıblar. Mən bu sualla müraciət ələyirəm ki, respublika bizi qoruya, bizim yolumuzu açmağa bilməyəcəkdisə, niyə ümid verib orada saxlayırdı? Nəyə görə demirdilər ki, başımıza çarə qılın?

Birincisi, başımıza çarə qılmağa imkan yox idi, istəsək də çıxmaq mümkün deyildi. Biz özbaşına çıxma bilməzdik. Göylə uçmayacaqdıq ki, nə də tunelimiz var idi, içindən keçib gedək. Bizi azad etmək və oradan çıxarmaq lazım idi. Ayın 10-u mən müdafiə naziri Dadaş Rzayevin yanında olmuşam, xəritənin üstündə qaralamışdıq (işləmişik), ermənilərin qüvvələrinin sayını da demişdim. Əsgəranda 3 və ya 4 BTR var, siz o tərəfdən hücum ələyin, mən də olan qüvvələmlə - 30-50 nəfər avtomatçı ilə bu tərəfdən qalaya hücum ələyərəm, vuraq yolu açaq. Əməliyyat hazırlanmadı da, çünki fevralın 13-də həmin Dadaş Rzayev Gəncədə hərbi aerodromda mənimlə görüşdü, dedi ki, bir-iki günə əməliyyatı başlayırıq. Sonradan Dadaş Rzayev əməliyyatdan uzaqlaşdırıldı, oraya Şahin Musayev göndərildi. Mən belə bilirəm, bəlkə də səhv ələyirəm. Niyə belə oldu, səbəb nə idi? Bilirsinizmi, mən ürəkdən deyirəm, bütün xocalılar adından deyirəm, özü də heç bir xocalılı məndən inciməz, biz Xocalıda həlak olan bütün şəhidlərimizi torpağımıza qurban deyirik. Razi olardıq ki, Xocalıdan heç sağ adam da çıxmasın, hamımız da qırılaq, ancaq bu şərtlə biləsən ki, bu mərd-mərdanə döyüşdür. Bu mərd-mərdanə şəhidlikdir, mərd-mərdanə həlak olmaqdır. Ancaq biz bilirik ki, biz ortaya alverə qoyulduq. Biz qumara qoyulduq, bizə xəyanət olundu, biz bunu bilirik, ona görə də bu dərd bizi hamısından çox ağrıdır. Nə olar, Azərbaycan xalqı mövcud olandan və Azərbaycan torpağı olandan bəlkə minlərlə şəhidlərimiz olub. Qoy Xocalı şəhidləri də onların sayını artırınsınlar. Respublikada

gedən hakimiyyət uğrunda mübarizəyə görə bilmirəm, kürsü müharibəsinə bilmirəm, dartışmaya görəmi bilmirəm, nəyə görə isə bütöv bir eli-obanı qurban vermək - namərdlikdən başqa bir şey deyil. Bax bunu biz heç kəsə bağışlaya bilmirik. Heç bir tərəfə bağışlaya bilmirik. Söhbət bundan gedir.

Bəzən məndən soruşurlar ki, kim edib, mən demirəm və deməyəcəyəm. Mən onda açıq deyəcəyəm ki, rəsmi istintaq orqanları, respublika prokurorluğu tərəfindən, deputat komissiyası, dövlət komissiyası yaradılıb rəsmi qaydada istintaq başlansın. Onda hər birimiz sözüümü dəyək ki, kim günahkardır? Yoxsa, dururuq burada, üzr istəyirəm, sessiyada başlayırıq dartışmağa, döyüşməyə. O deyir, bu ona cavab qaytarır, öcəşləşir, mənasız işlərlə məşğul oluruq. Sərtliklə, ciddiliklə, tələbkərliliklə nizam-intizam yaratmaq lazımdır, dövlətlər arasında gedən müharibəni biz ayrı-ayrı dəstələrin, kəndlərin, rayonların müharibəsinə çevirmişik. Olmaz axı belə. Vahid ordu, vahid ordunun vahid komandanı olmalıdır və həmin ordu o biri ordu ilə müharibə aparmalıdır. İndiyə qədər Dağlıq Qarabağda elə olmayıb ki, bir kəndə erməni rusla birlikdə hücum etməsin. Erməni heç yerə tək hücum etməyib, erməninin işi-peşəsi Xocalıyla dartışmaq idi, gəlirdi, burunlarını əzirdik, qaytarırdıq. Axırda gətirdi ordusunu, bizi qırdı, o orduya qarşı ordu çıxartmaq lazım idi. Orduya qarşı dəstə çıxartmaq olmaz. Mən uzunçuluq ələdiyim üçün üzr istəyirəm biz bunu rəsmiləşdirəcəyik, bütün xocalılılar adından rəsmi dövlət orqanları qarşısında məsələ qaldıracağıq. Başımız bu saat dəfnlərə qarışıqdı, bizim meyitlərimizi gətirirlər.

Yeri gəlmişkən, Ağdamda fəaliyyət göstərən dəstələrə bütün Xocalı camaatı adından böyük minnətdarlığımı bildirirəm. Onlar kömək ələyirlər ki, bir ay da keçsə, gedib meyitlərimizin heç olmasa qalıqlarını tapıb gətirib basdıraraq, dəfn ələyək. Çox sağ olsunlar. Axırda biz də öz sözüümü deyəcəyik. Biz də nə isə tələb edəcəyik. Mən ümid ələyirəm ki, bizim Ali Sovet daha məhsuldar işləyəcək. Bizim deputatlarımız öz işlərinə daha məsuliyyətlə yanaşacaqlar. "Qarabağ mə-

sələsinə baxılır" deyəndə, hamı zaldan durub siqaret çəkməyə getməyəcək. Bu vicdansızlıqdır, gedənlərə deyirəm mən, çox üzr istəyirəm..."

İclas zalına qayıdan R.Qaziyev öz çıxışında dedi: "...Xocalı hadisəsi 1988-ci ildən üzübəri başlanmış Qarabağ faciəsinin kulminasiya nöqtəsinə yaxın bir nöqtədir, amma hələ kulminasiya nöqtəsi olmaya bilər. Yəni prosesi biz tam məsuliyyəti ilə hiss etməsək, ondan da ağır faciə də baş verə bilər. Bunun səbəbləri respublika rəhbərlərinin və onların rayondakı qollarının etinasız, satqın münasibətidir. Ayrı heç bir şey deyil. Müdafiə Nazirliyi elə bir hala salımb ki, fəlakət də ondan baş açə bilər. Mən oraya gedəndən iki dəfə gecə həyəcan siqnalı ilə zabitləri - idarə rəislərini qaldırışam. Maşallah, orada bir ştat var ki, oradakı zabitlərin sayı qədər sərhəddə ordumuz olsaydı, biz çoxdan qələbə qazanmışdıq. Qaldırışam gecə saat 12-də, 1-də gəlirlər. Demişəm: sərhəddəki vəziyyət haqqında mənə əməliyyat məruzəsi eləyin. Hamısı üzümə baxır. Bir kişini durquzmuşam ki, bu dəqiqə otururuq maşına, mən sürürəm, sən Qarabağın yolunu mənə göstərirsən. Deyir ki, tanımıram. İcra hakimiyyəti başçıları, ümumiyyətlə müdafiə məsələsində icraçıya çevrilməlidirlər. Müdafiə Nazirliyi silahları bu icra başçılarının əli ilə paylayıb. Həmin silahlar bizə verilməli, silahın hamısı qaytarılmalıdır, icra başçıları qoçu dəstələrini təhvil verməlidirlər. Bizim ordumuz yoxdur, bu günə kimi 19-20 minə yaxın hərbi paltar paylanıb, yəni 20 minlik qoşunumuz olmalıdır, amma faktiki 5 min adam tapa bilmirik. Deyirlər ki, onlar siyahıya alınmayıb, onlara heç bir vəsiqə verilməyib. Biz kimi yoxlayaq, kimin paltarını soyunduraq? Bu günə qədər ölənlərin və yaralananların, döyüşənlərin siyahısı yoxdur, döyüşdə fərqlənənlərə "sağ ol" deyilməyib. Döyüşdə öz yoldaşını arxadan vurub avtomatını aparıb bazarda satanlar cəzalandırılmayıblar. Bəlkə bu gün onlar daha əlverişli şəraitdə yaşayırlar. Bu xəcalətdən heç birimiz yaxamızı qurtara bilmərik. Bu bizim parlamentin günahıdır.

Ordu qazanc dağırcığına çevrilib. Mən bilmirəm şirkətdir,

kampaniyadır, nədir? Dörd ayda 115-120 milyon pul alınıb, amma yeri bilinmir. Bu adamlar xalqın qarşısında güllələnməsə, bu gün biz fəlakətdən qurtara bilmərik. Cərhədlərdəki vəziyyətimiz qənaətbəxş deyil, yəni güclü müdafiə nöqtələrimiz yoxdur. Qarabağda - Ağdamda olanlara mən faciə deməzdim, nikbin faciə deyərdim. Ağdam niyə qoydu qaçdı? Bu günə kimi hələ də orada mühəndis kommunikasiyaları və müdafiə nöqtələri qurulmayıb.

İl yarımır seçilmiş burda deputat qardaşlarımızla isnişmişik, doğrudan da, mehribanlaşmışıq. Əvvəldən tanıdığım adamlar var, bir də baxırsan zəng edirlər ki, sənin qadan alım, Qazaxda vəziyyət ağırdır, o birisi deyir: qurban olum, gör Gədbəyə nə eləyirsən, digəri deyir: gör Kəlbəcər üçün nə edirsən? Bir adam demir ki, Azərbaycan haqqında fikirləş. Mənə zəng eləyən ağsaqqalların bu bir ayda bizə göstərdiyi kömək nədir? Onlar hazırlaşır və qələmlərinin ucunu itiləyirlər ki, bu hadisələr qurtarandan sonra Qarabağ salnaməsi yazacaqlar. Həmin adamlar gedib güllə səsi eşitsinlər. Şuşa həmin Şuşadır ki, həmin şairlər, həmin yazıçılar üçün heyvanlar kəsilib, kabablar bişiriləndir, heç olmasa o heyvanların qanı naminə getsinlər oraya. İndi birinin səsi oradan gəlir, amma səhər əsər yazacaqlar, özü də qiyabi, görmədən, eşitmədən. Vicdanım haqqı onlar ora getsələr döyüşən uşaqlar onları yaxşı saxlayacaqlar, onların canına bir xəter dəyməyə qoymayacaqlar.

Bu gün bizim təcrübəmiz azdır, rusdilli xalqlardan zabitlər, gözəl mütəxəssislər var, uşaqlarımızı hazırlaya bilərlər, çox sağ olsunlar gəlirlər. Hesab eləyirəm ki, inşallah, qələbəmizdən sonra bu adamlar Azərbaycanda yaşayacaqlar. Xoş günlərdə, toylarda bir yerdə olduğumuz kimi, yenə də olacağıq. Həmin adamların da Vətən qarşısında borcu var. Gəlsinlər bizimlə bir sırada dayansınlar, tərcübələrini bizə versinlər və biz də onlardan strukturumuzun formalaşmasında istifadə edək. Amma indi, qardaş, açıq demək lazımdır, biz hərbiçi ixtisasını sevməmişik, sevdirməyiblər. Bizim bəzi hörmətli ağsaqqallarımız hələ ömründə evdə arvad yığılanda da qolundan tutub

durğuzmayıbdır ki, mən kişiyəm, amma aparıb həmin zabitlərə pul verib. General Popova da müraciət eləmişəm, dınışmışam. Mənə təcrübə lazımdır, hər şey naziklikdən, insan isə qalınlıqdan qırılıb. Mən bu şeyi bilmirəmsə, öyrənməliyəm. Məsələhətdən mən xeyir görəcəm. Aqlımız yoxdursa, bundan da pis günə düşəcəyik...".

Deputat C.Nağıyev bildirdi: "Camaat açıq-açıqına hakimiyyətin iflic vəziyyətində olduğunu, xəyanəti, Xocalını görüb öz yurdlarından didərgin düşür. İndiyə qədər respublikadakı mövcud siyasi, iqtisadi, operativ şərait rəhbərlik tərəfindən təhlil olunmamışdır. Respublikada və Qarabağda laqeydlik hökm edir, özbaşınalıqdır. Bu günə qədər "ordumuz var" deyə çıxırmaqla, onun yerində zəif müdafiə dəstələri yaratmaqla, oradakı hərəc-mərcliyi gizlətməklə rəhbərliyimiz və biz, deputatlar xalqı aldatmışıq".

Deputat A.Qurbanov çıxışında göstərdi: əsas məsələ ondan ibarətdir ki, qonşu torpaq iddiası ilə üstümüzə hücumla keçib. Azərbaycan xalqı 4 ildir qırığına gedir, biz isə ifadə oyunbazlığı ilə məşğuluq. Ona görə qəti şəkildə demək lazımdır ki, biz vuruşdayıq, müharibədəyik. Bu gün natiqlər buradan odlu-alovlu xeyli informasiya verdilər. Parlament üzvlərinin heç biri belə çıxışlarla qane ola bilməz. Ona görə ki, bu saat Qarabağda erməninin qarşısını kəsmək üçün konkret tədbirlər görülməlidir. Bu barədə fikir deyilmədi. Ancaq hamımız ümumi danışırıq, parlament iclasını qurtarandan sonra da fikirləşirik ki, biz görəsən nəyə yığılmışdıq və hansı məsələləri həll etdik? O dövr artıq keçib, parlamentin iş üslubunda dəyişiklik olmalıdır.

Parlament üzvlərinin hər biri hərbin müxtəlif sahəsində formalaşmış, təhsil almış, hazırlıqlı yoldaşlardır. Biz parlament üzvlərinin hamısını cəbhəyə cəlb etməliyik. İmperiyanın ordusundan imtina etmişik, öz ordumuz yoxdur, müharibə edirik. Biz kimdən kömək gözləyirik? Belə görünür ki, yeni bir imperiya yaranacaq, həmin imperiyanın ordusu bizə kömək edəcək. Bizim birçə yolumuz var, biz ordumuzu yaratmalıyıq, gücləndirməliyik, hamımız orada iştirak etməliyik. Ordudan

tərxis olunmuş yoldaşların qüvvəsindən istifadə etməliyik. Bu dərəcədə özbaşınalıq olmaz, bu dərəcədə xalqı soymaq olmaz. Bu proses iki istiqamətdə gedir. Müəyyən qrup adamlar həddindən artıq varlanır, müəyyən qrup adamlar kasıblaşır, müflisləşir. Cəbhədə qan tökülür, arxada qan sorulur. Buna görə də biz xalqı arxamızca apara bilməyəcəyik. Bu yaxınlarda televiziya ilə süjet verirlər ki, biz əsgərlər Laçını qorumağa hazırıq, ölsək də geri qayıtmayacağıq. Lakin bunun arxasınca məlumat verildi ki, orada 30 əsgərin 8 avtomatı var. Yaxşı, bu, ermənilərə fakt vermək, düşməne həmin yeri göstərmək deyilmi?

Deputat İ.Həmidov dedi: "...Elman bəy, çəkişmələr ondan ötrü idi ki, Xocalıda qırğın olmasın. Xocalıda qırğın qəsdən törədilmişdir. Yəni prezident və onun ətrafı Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olmadan bu respublikanı, milləti həmin zəncirə keçirməkdən ötrü oranı zəif buraxdı. Prezidenti yıxmaq istəyən qüvvələr də oranı unudub milləti qırığına verdilər. Azərinformun verdiyi ilk məlumata görə guya iki nəfər ölüb. Ona görə də Prezident seçkilərində qutuları gətirməkdən ötrü vertolyot tapdılar, ən ucqar kəndlərə belə gedə bildilər. Amma Xocalıda qadınları, uşaqları, qocaları qıranda vertolyot tapılmadı ki, adamları Xocalıdan çıxarsınlar. Bu gün hərbi sənaye kompleksi yaranmamış bir neçə zavodun buraxdığı silahları gətirib yarmarka keçirib göstəririk. Sabir rəhmətlik düz deyibdir: "Çırmanıq keçməyə hələ çay gəlməmiş, başlayırıq qızmağa hələ yay gəlməmiş". Hələ buraxaq silahımızı, getsin işini görsün, sonra yarmarkasını keçirək. Məgər onu biz satmaqdan ötrü eləyirik? Bunun hamısı bir məqsədə qulluq edir. Bizim baş kəşfiyyat idarəsi, Moskvanın kəşfiyyat idarəsi və Azərbaycanın baş kəşfiyyat idarəsinin nöqərləri Moskvaya xəbər versin ki, filan yerdə filan şey buraxılmalıdır. Buraxılan silahların hamısı hərbi rejim üzrə olmalıdır. Bu gün nə buraxılır, harda buraxılır, hara gedir? Heç kəsin xəbəri yoxdur, özfəaliyyət konsertinə dönübdür.

Hərbi prokurorluq və hərbi məhkəmələr yaranmalıdır. Bu gün, dərhal Cənayət Məcəlləmizdə dəyişiklik etməliyik. Hərbi səfərbərlikdən boyun qaçıran adam 7 ildən 15 ilə qədər

məhkum olunmalıdır. Hərbi fərarilər, yəni döyüş meydanından qaçanlar dərhal güllələnməlidir. Bütün Dağlıq Qarabağ və sərhədyanı zonalarda müharibə vəziyyəti elan olunmalıdır. Azərbaycan torpaqlarının 12 faizi rus ordusunun əlindədir. Onların statusu müəyyən olunmalıdır. Bunlar kimin qoşunlarıdır, burada nə gəzirlər? Əgər bizim torpaqların 12 faizi onların əlindədirsə, onda torpaq kirayəsi versinlər bizə. Kirayəni də pulla istəmirik, əllərindəki silahla istəyirik. Dünyanın hər yerində adam ölürsə, rus silahı ilə öldürülür. Bu gün Qarabağda da həmin şeydir. Versinlər bizim haqqımızı..."

Deputat N.Həsənzadə çıxışına sualla başladı: "Günahkarlar kimdir? Elman bəy deyir ki, regionda səhv eləyənlər məlumdur. Deyir karta qoyuldu, xəyanət oldu. Bunları biz niyə çap eləməyə? Nə üçün bizim mətbuat orqanları verməsin bunu? Cəza mütləq verilməlidir. Azərbaycanda qətiyyətlə ölçü götürülmür. Uzun müddətdir hamı danışır, hamı tələb eləyir. Rəhbər vəzifə tutanlar da oturur zalda, güllülər, zarafata salıb gedirlər. Mən Rəhim bəyin iradəni özümə götürürəm. O yazıçılar ki, deyir gələcəkdə yazacaqlar, qoy getsin güllə səsi eşitsin. Rəhim bəy, güllə səsi eşitmişik, mən bir neçə regionda olmuşam, ancaq Şuşada olmamışam. Mən istərdim ki, bizim Milli Şura, yaxud Ali Sovet deputatları arasında vəzifə bölgüsünü aparsın, bir çox millət vəkilləri oyundan kənar vəziyyətdə qalıblar. Onlara xüsusi vəzifələr tapşırılsın. Millət ağlayır, millət yolboyu karvanlarla, traktorla, maşınla, lafetlə gəlir. Ancaq bir məsələ də var, əziz yoldaşlar, həmin gələnləri maşınlarda da soyurlar. Vaqonda bələdçilər də soyurlar. Bunları hamı danışır, ancaq heç bir ölçü götürmürlər. Mən görməmişəm, kimisə televiziya da buna görə rüsvay eləsinlər. Bundan əlavə dustaqxanalarda qalan mütəxəssislərimiz var. Mən ayyarım bundan qabaq Ali Məhkəməyə müraciət eləmişəm, düzdür, onlar deyirlər ki, biz ikisini buraxmışıq, erməni ilə dava-dalaşa görə tutulublar, 10-15 il iş verilib, ailələri ağır vəziyyətdədir. İndi Ermənistanda və Rusiyada bir dustaq belə qalmayıb. Silahlanıb hamısı bu saat gəlib

azərbaycanlılarla vuruşur. Bizim Azərbaycan oğlanları dustaqxanalarda çürüyürlər. Diversiyalar gedir. Londondan gələnlər Ceyms Qrin adlı türkoloq jurnalistin Xocalı faciəsini çəkdiyi videokamerasını və lentini əlindən alıblar. Çox gözəl dedi Elman bəy: "Biz cılpaq gəlmişik". Elə faktlar deyirlər ki, insan olan ona dözə bilməz. Bircə penceyini götürüb gəlib, hava soyuq, heç onlar müayinədən də keçmirlər, həkimlər də onlara baxmır. Ayırı-ayrı adamlar xocalılıqlara kömək edirlər. Elə bil bizim millət deyil, elə bil bu xalqın övladları deyil, elə bil bu dövləti yad əllər idarə eləyir. Mən dəhşətə gəlirəm, nə gücüm var, canım da qurbandır. Sonra prezident seçkiləri ilə əlaqədar deyim ki, mən də prezident seçkilərinin əleyhinəyəm".

Narazılıqla çıxışa başlayan Hacı Əbdül göstərdi: "...Kimin kimə gücü çatır, söz onundur, söhbət onundur. Qanun-qayda yoxdur məgər? Prezidentin istefa məsələsində, əvvəla, rəqləmənt pozulub. İkincisi, təzyiq olub. Üçüncüsü, Səfa Mirzəyev televiziya da çıxış eləsin ki, vəziyyət belədir. Prezident gedər də, gələrdə də, başqa da seçilər, amma əxlaqla. Etika da olmalıdır, söyüş söyməklə, qırğınla qiyamətlə Prezidenti yola salmazlar axı. Əgər günahı varsa, açılmalıdır. Elə Xocalı hadisəsinin özü böyük bir hadisədir.

Lap yerinə düşdü, Əbülfəz bəy də burada olduğu üçün danışırım, olmasaydı danışmayacaqdım. Əbülfəz bəy bir dəfə Qarabağla əlaqədar olan meydan hadisələrində mətləbə heç bir dəxli olmadan ermənilərdən söhbət saldı. Başladı ki, İmam Xomeyni orada azərbaycanlıları qırdırır, biz ona köstərerik, nə işə belə bir şey. Deməli, hardasa bizim İran tərəfi ilə olan əlaqələrimizi də... Biz məcbur olub, meydanı tərk elədik. Bu söhbətin yeri deyildi, bunun da vaxtı var. Əbülfəz bəy qəzətdə müsahibə verir ki, biz üç rəngli bayrağımızı Cənubi Azərbaycana sancağa çığdıq. Allah eləsin, dünyanın hər yerinə sancaq. Sözümdə onda deyil, həmin bayrağı, biz öz torpağımıza - Qarabağa sancaq bilirik. Gəlin əvvəlcə Qarabağ söhbətini qurtaraq. Sonra Zəngəzur var, Göyçə var, verdiyimiz torpaqlar var, oraya bayrağımızı sancaq, ondan sonra özümüzlə gələk. Bir görək nəfəs ala bilirik,

mümkündür, ya yox? Sonra deyək ki, bayrağı bura da sancıram.

İşkəndər Həmidovun sözü yadıma düşdü. Deyir ki, şeyx həzrətləri DTK-nın polpolkovnikidir. Bunu deməkdə məqsədim nədir? Canlı şahid kimi deyirəm, ikisi də burdadır, eşitsinlər. Yaxşı, çox gözəl, totalitar rejimin son dayağı aşırıldı. Bəs XVIII əsrdə II Yekaterinanın yaratmış olduğu Ruhanilər İdarəsi haradadır? İndi kişiliyin çatır gəl sən də çıx bura, de ki, qardaşlar, doğrudan da II Yekaterinanın XVIII əsrdən bəri yaratmış olduğu Ruhani İdarəsi bu gün Moskvaya qulluq eləyir. Mən də podpolkovnikiyəm. Bu gündən mən də istefa verirəm. "Kişinin dalınca kişi kimi istefa vermək lazımdır. Şeyx çıxdı ki, tez bağlayın bunun çənəsini, dəfn eləyin qurtarsın. A kişi, prezident gedir, camaatın sözü var, söhbəti var, qoy sözünü desin. Olmaz axı, qardaş, indi özünün cəsarətin olsun, kişi kimi camaat sənin çənəni bağlasın, tez-bazar. Əgər bu gün olmasa, söz yox ki, sabah-birgün lap dəhşətli vəziyyətdə olacaq..."

Deputat Ə.Ömərrov çıxışında Fövqəladə Dövlət Müdafiə Komitəsinin yaranması məsələsini vacib saydı. Komitəyə səlahiyyət verilməsini, onun tərkibinə təsadüfi adamların seçilməməsini bildirdi.

Çıxışında S.Rüstəmxanlı qeyd etdi ki, biz indi buna qısaca "hakimiyyət davası" deyirik. Bunun arxasında çoxlu anlayışlar yatır. O gəlib bizim müqəddəs saydığımız din sahəsinə də çıxıb. Təəssüf ki, Şeyxülislamın yerinə də göz dikənlər var. Yəni həmin yer də bu adam olmasın, bizim dəstənin adamı olsun, bu zonanın adamı olmasın, ayrı zonanın adamı olsun. Belə söhbətlər gedir. Ona görə də Şeyxülislam Allahşükür Paşazadəyə son vaxtlar mətbuat sahəsində müxtəlif ləkələr yaxılır. Layiq olmayan söhbətlər deyilir. Bədbəxtçilik onda başlayır ki, xalqın hacısı, Əbdül kimi adam din sahəsində öz qardaşına, öz şeyxinə rəsmi səhnədə, rəsmi auditoriyada bu cür ittihamlar irəli sürməyə başlayır. Bu, fəlakətdir.

Deputat Y.Məmmədov göstərdi ki, məğlubiyyətimiz kəndlərimizin boşaldılması, günahsız adamların qırılması, qanına qəltan edilməsi və nəhayət, Xocalı faciəsi ilə başlayıb.

Bayaq Xocalının nümayəndəsi Elman müəllim burada dedi. Xocalı faciəsini bəzi adamlar hələ də dərk etməyiblər, çünki bu zalda oturanların qohumu, qardaşı və yaxın adamları hələ orada həlak olmayıbdır. Belə çıxır ki, ən yaxın qohumumuz, nə bilim oğlumuz, qızımız, qardaşımız həlak olanda biz dərk etməliyik. Mən keçən dəfə də dedim, indi də deyirəm, Elman müəllim qışqıra-qışqıra qaldı, hava telefonunda hamını - Prezidenti də, bütün camaatı da, bizi də söydü, düz elədi. Deyirik ki, keçən dəfə kim isə günahkar idi. Burada isə hamı günahkardır, burada oturanların hamısı günahkardır. Ali Sovet, Ali Sovetin Milli Şurası günahkardır. Ali Sovetin Milli Şurası bildirdi ki, Xocalı mühasirədedir, 15-20 gün idi. Xocalının xarici aləmlə əlaqəsi tamamilə kəsilmişdi. Ali Sovetin Milli Şurası rəhbərliyi ayağa qaldırırdı ki, bizim orada 4-5 min nəfər adamımız qırılır, kömək əlinizi uzadın, xoşla da olmasa, zorla eləməliydi. Ona görə də bu, hamımızın günahıdır. Biz xalqımıza qarşı çox biganəlik göstəririk. Elə biganəlik də bizi gətirib bu vəziyyətə çıxarıb. Xocalı faciəsi axırıncı deyil, belə getsə, başqa faciələr də gözlənilir, çünki bu faciələrin qarşısı alınmadı.

Qarabağ probleminin bizim xeyrimizə həlli respublikada siyasi sabitlik yarada bilər. Bunu istəyənlər sözdə yox, işdə Qarabağın yarasına məlhəm qoymalıdırlar. Respublikada da Qarabağ faciəsi fonunda hakimiyyət uğrunda mübarizə etmək xalqa xəyanətdir. Xalqın qanı bahasına hakimiyyətə doğru addımlamaq isə mən deyirdim ki, cinayətdir. Bayağ Qarabağın dağlıq hissəsindən danışılırdı. İndi Qarabağın aran hissəsindən söhbət gedir. Əgər belə getsə, bir azdan Şirvandan söhbət gedəcək. Təşkilat Komitəsi Stepanakertdə otururdu, gəldi çıxdı Ağdama, belə getsə, gedib çıxacaq Bərdəyə. Biz hara gedirik? Olum və ya ölüm məsələsi qoyulmalıdır. Ağdamdan arvad-uşaq çıxarılıb. Xocalı faciəsi hamının gözü qabağındadır. İndi qadın-uşaqları orada qoymaq olmaz. Lakin bütün kişilər yerindədir. Qarabağın taleyini təkcə Qarabağın üstünə atmaq olmaz. Qarabağın taleyi Azərbaycanın taleyidir.

Kəlbəcərdən olan deputat S.Ələkbərov göstərdi ki, Tərtər-

Kəlbəcər avtomobil yolu ermənilər tərəfindən bağlanmış və rayon blokada alınmışdır. Erməni blokadasından çıxmaq üçün dəniz səviyyəsindən 3 min 500 metr yüksəklikdə olan Murov dağından müvəqqəti avtomobil yolu açılmalıdır. Üç aydır rayona gələn elektrik xətti erməni yaşayış məntəqələrinin ərazisində darmadağın edilmişdir. Rayon işıqsız qalmışdır. Fevral ayının 27-də erməni hərbi vertolyotları rayonun səmasına soxularaq, rus raketləri ilə radiorele stansiyasını sıradan çıxartmış, respublikanın şəhər və kəndləri ilə telefon əlaqəsi kəsilmişdir. 30 nəfərdən çox kəlbəcərli erməni gülləsi ilə qətlə yetirilmiş, yüzlərlə adam güllə yarası almışdır. Ermənistan Respublikası tərəfindən hava sərhədlərimiz hər gün pozulur, rayon ərazisi üzərində gündə 10-15 düşmən vertolyotu erməni separatçıları üçün döyüş sursatı, əsgəri qüvvə daşıyır. Lakin mən başa düşə bilmirəm, niyə bizim əlaqədar nazirliklərimiz, ilk növbədə, sərhədlərin mühafizəsi komitəsi, müdafiə naziri bunların qarşısının alınması üçün qəti tədbirlər görmürlər? Axı gözümüz qarşısında düşmən qüvvələrinin Qarabağda möhkəmlənməsinə, kəndlərimizin, şəhərlərimizin dağıdılmasına və minlərlə günahsız dinc adamın qanının tökülünə şərait yaradır.

Ali Sovet 1991-ci il 9 dekabrda Azərbaycan Respublikasının "Dövlət sərhədi haqqında" Qanununu qəbul etdi. Qanunun qəbul edildiyi vaxtdan xeyli müddət keçsə də, sərhəd hissələri və bölmələri təşkil olunmamışdır. Mən buraya gələrkən Ağdərə rayonunun Narıclar və Kələklər kəndlərinin camaatı ilə görüşdüm. Həqiqətən orada vəziyyət olduqca gərgindir. Narıclar kəndində arvad-uşaq çıxarılmış, orada ancaq kişilər qalmışlar. Həqiqətən, Narıclar kəndi və Kələklər kəndi demək olar ki, ağır vəziyyətdədir. Onlara təcili kömək olunmalıdır. Bu gün qeyrətdən, vətəndən dəm vuranlar əksəriyyəti, mən üzr istəyirəm bu ifadəyə görə, bəlkə də xəritədə Kəlbəcərin harada yerləşdiyini bilmir. Biz Kəlbəcəre kömək eləməliyik, sərhədlərin möhkəmləndirilməsi üçün vaxtında konkret tədbirlər görülməyə, cəsarətlə deyirəm, ikinci Xocalı hadisəsi orada da təkrar oluna bilər.

Deputat Allahşükür Paşazadə göstərdi ki, son dövrlərdə Qarabağda baş verən hadisələrin bir də səbəbini orada inamın az olmasında görürəm. Əgər burada yaxşı məscidlər açılısaydı, din xadimlərimiz olsaydı, xalqı milli ruhda tərbiyə eləyə bilsəydi, əlbəttə, biz bu müsibətləri görməzdik. Xocalı məsələsini bütün dünyaya yaymalıyıq. Erməni millətçiləri-ekstremistlərinin xalqımızın başına gətirdikləri ilə əlaqədar xüsusi qruplar yaratmalıyıq. Həmin qruplar vasitəsi ilə hadisələri bütün dünyaya çatdırmalıyıq. Bu dövrdə, Rəhim Qaziyev buradadırsa, bilir, Qarabağa Ruhani İdarəsi tərəfindən iki milyondan yuxarı köməklik göstərilib. Demək istəyirəm ki, bir xalqın rəhbəri, qanuni dini rəhbəri yoxdursa, xalqın özü də yoxdur. Bu gün nə rəhbərimiz yoxdur, dini rəhbər də hədəflərə məruz qalıb. Bu hədəflər hardan gəlir, bilmirəm, kimlər tərəfindən gəlir, bilmirəm? Son günlər daha çox şiddətlənib, bunu da bilirəm. Amma şeyx həqiqətin tərəfdarı olmalıdır. Məni heç bir şey, heç bir təzyiq fikrimdən, düz əqidəmdən döndərə bilməz. Bəli, ola bilər ki, DTK-nı da tanıyıram. Burada oturanlar mənə desinlər: bundan qabaq hansı qrup xaricə gedəndə onun içərisində DTK-nın nümayəndəsi yox idi? Bunlar bəyəm yenilikdir, hansı bir xaricə gedən adamı DTK yoxlayıb sonra göndərmirdi? O da olsun Ruhani İdarəsi. Mən işə gələndə Ruhani İdarəsini üç dövlət tanıyırdı, indi isə 107 dövlət tanıyır. Xaricə gedənlərin biri də Hacı Əbdül idi, gördü ki, hörmətimi necə saxlayırlar. İskəndər Həmidov deyir ki, şeyx DTK-nın polkovnikidir. Əgər belə bir şey varsa, əlbəttə, bunu sübut eləmək lazımdır. Mən Hacı Allahşükür üzümü sizə tutub deyirəm: necə Prezidentin müqəddəsliyi qorunursa, eləcə də şeyxülislam haqqında deyilən sözlərə senzura qoyulsun. Hacı Əbdül, mən də sənə haqqında çox şeyləri bilirəm və deyə də bilərəm, amma mən demirəm. Mən onları deyən deyiləm. Burda sən belə işlərinlə bakılı, rayonlu məsələsi qoyursan. Səni öyrətmişdilərse də, bunu deməməliydin. Şeyxin haqqında deyilən sözlərə senzura qoyularsa, gələcəkdə mən özüm şeyxlik edəcəyəm, davam edəcəyəm,

əgər olmazsa, mən istefamı tələb edəcəyəm.

Deputat F.Baxşəliyev qeyd etdi ki, Qarabağın məsələsi heç də sosial-məişət problemi deyil. Polyaniçkonun gördüyü işlər qənaətbəxş ola bilməz. Ağdamda bu saat kənd təsərrüfatı problemi həll olunmur, oraya kənd təsərrüfatı üzrə alim lazım deyil. Lakin Musa Məmmədovun Ağdama, 14 rayonun icra hakimiyyətinin başçısı kimi göndərilməsi Prezidentin tərəfindən atılan səhv addım idi. Pralament də bunu görməliydi ki, bu məsələni belə həll etmək olmaz. Beləliklə də biz Ağdamda gedən prosesin qabağını ala bilmədik. Musa Salamoviç kimi bir alimi də bitməz işə göndərib adını yarıtmaz qoyduq. Orada vəziyyət necə idi? İcra hakimiyyətinin başçısı bir göstəriş verir. Musa Salamoviç ikinci göstəriş verir, Tamerlan Qarayev də orada idi, o da bir göstəriş verir, Müdafiə Nazirliyinin nümayəndəsi də başqa göstərişi verir. Axı bu cür ola bilməz. Qarabağ problemi həll olunmayana qədər bizdə nə siyasi, nə iqtisadi, nə mənəvi reforma keçirmək mümkün olmayacaqdır, çünki bəziləri Qarabağdan siyasi vasitə kimi istifadə edərək məqsədlərinə çatmaq istəyirlər. Bu sözlər harada deyilir, parlamentdə. Biz də üstündən ötüb keçirik. Parlament burada tribunadan deyilən sözlərə fikir vermir, ya İskəndər Həmidov salınmalıdır dama, şantaj elədiyi üçün, ya da həmin adamlar.

Deputat B.Bayramov dedi: "...Xocalıdan, digər rayonlardan olan adamların siyahısını Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinə göndərməyi xahiş edirəm. Bilmək lazımdır ki, Xocalıdan nə qədər adam tələf olub. Bircə faktı sizə deyim. Deyirdilər ki, məhəti türklərinin hamısı qırılıb. O günü gəldilər mənim yanına, məlum oldu ki, 7 nəfər ölüb, 6-sı əsir düşüb. İnformasiya vasitələrindən bir xahişim var, Azərbaycanı, Qarabağı düzgün öyrənmək lazımdır. Ay yoldaş, Qarabağda bu saat 52 kəndimiz var. Hansı əsasla deyirlər ki, bircə Şuşa qalıb. Guya kəndlərimizin hamısı alınıb, elə deyil. Xahiş eləyirəm bir xəritə götürüb asın. Qarabağın kəndləri gözünüzün qabağında olsun. Bu saat Qarabağda düz 52 kəndimiz var döyüşən, boşalmayan, tabe olmayan. Bəzi məsələlərə biz düzgün qiymət vermirik. Yerdən

qışqırırsan ki, hansı kəndlərdir? Baş üstə, mənim gözüm üstə, madam ki, lazımdır, bu saat deyərəm. Hamını qərar layihəsinə qol çəkməyə, onu təsdiq etməyə çıxırıram, çünki bizim bir ağsaqqal kimi buna haqqımız var. Düşmənin qabağına ağ bayraqla gedərlər, mənim ağ saçım var, mən ağ saçımla sizin qarşınızda gedərəm və əylərəm, bir-birinizin hörmətini saxlayın".

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasının növbəti iclası 25 mart 1992-ci ildə Y.Məmmədovun sədrliyi ilə başladı. Deputat Bəhrəm Zahidov Qarabağın dağlıq hissəsində vəziyyət və respublikada ictimai-siyasi şərait haqqında qərar layihəsini oxudu:

"Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün miqyasının genişlənməsi ilə xalqın hiddət və qəzəbini ifadə edərək qeyd edilsin ki, respublikanın ərazisinə silahlı basqın, zorla ərazinin zəbt edilməsi Azərbaycana təcavüz əməli kimi qiymətləndirilsin".

B.Zahidovun oxuduğu layihə xeyli müzakirələrə səbəb oldu və Ermənistandan zorla çıxarılan qaçqınların miqdarı barədə bu kitabın müəllifi söz alıb danışmalı oldu. Dedim: "...Biz Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti sədrinin müavini Musa Məmmədovla 1988-ci ildə Ermənistan Respublikasında olduğum və orada yaşayan azərbaycanlıların 207 min nəfər olduğunu sənədlərlə təsdiq etdik. Hər ikimiz həmin sənədə imza atdıq. Lakin sonradan Ə.Vəzirov Moskvadan zəng vurub həmin rəqəmin azaldılmasına tapşırıq vermişdi. Ona görə də qaçqınların sayı 207 min yox, indi 165 min nəfər göstərilir. Faktiki Ermənistan qaçqınlarının bu günə olan sayı 207 min nəfərdir. Mənim sözlərimi bu zalda əyləşən Azərbaycandan Ermənistana göndərilən hökumət komissiyasının sədri kimi Musa Məmmədov təsdiq edə bilər".

Bu vaxt birinci mikrofondan söz alıb danışan Musa Məmmədov mənim sözlərimi təsdiq etdi: "... Maksim müəllim çox düzgün deyir. Həqiqətən, 1988-ci ilə qədər Ermənistanda 207.258 nəfər azərbaycanlı yaşayıb, hamısı qovulub. Onlardan 198 mini Azərbaycana gəlib. Lakin bədbəxtlik ondadır ki, hadisələrdən 4 il keçməsinə baxmayaraq, qeydiyyat düzgün

aparılmayıb, müəyyən siyasətdənmi və ya məsuliyyətsizlikdənmi rəqəmlər düz yazılmayıb".

Sonra müzakirə edilən məsələ barədə qərar qəbul olundu.

Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə Dağlıq Qarabağda, o cümlədən Xocalıda soyqırımı hadisələrinin təfəsilatını aydınlaşdırmaq üçün səlahiyyətli deputat istintaq komissiyası yaradıldı.

Ayrı-ayrı təkliflər ətrafında deputatlardan T.Bağirov, M.Mütəllibov, M.Məmmədov, T.Qasimov, C.Hüseynov, B.Bayramov, T.Qarayev, İ.Həmidov, M.Cəfərquliyev, H.Əzimov, S.Əkbərov, Ş.Hüseynov və digərləri bir neçə dəfə çıxış etdilər.

1992-ci il mart ayının 25-də "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adının müəyyən edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı qəbul olundu. Qərar iki maddədən ibarət idi:

"1. Azərbaycan Respublikasının ən yüksək fərqlənmə dərəcəsi - "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adı müəyyən olunsun.

2. "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adı döyüş və əmək hünərləri göstərən, Azərbaycan Respublikasının azadlığı, müstəqilliyi və tərəqqisi naminə xalq qarşısında xüsusi xidmətləri olan şəxslərə verilsin".

Gündəliyin 6-cı məsələsi qərar layihəsi şəklində deputatlara paylandığından çox müzakirə edilmədi. Yerdən təklif edildi ki, açıq səsvermə keçirilsin. Təklif əsasən qərar qəbul olundu. Lakin deputat Arif Hacıyev adbaad səs verilməsini tələb etdi. Təkrarən adbaad səsvermədə də eyni qərar qəbul olundu. Bu qərar H.Əliyevin Ali Sovet sədrinin müavini olmasına aid idi. Beləliklə, 25 mart 1992-ci ildə Konstitusiyanın 112-ci maddəsində dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin qərarı qəbul olundu.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 112-ci maddəsinin 2-ci hissəsi aşağıdakı redaksiyada verildi: "Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Rəyasət Heyətinin tərkibinə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin birinci müavini, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin iki müavini, Azərbaycan

Respublikası Ali Soveti daimi komissiyalarının sədrləri daxil dirlər, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri vəzifəsinə görə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini".

Bu Konstitusiya Qanununa bir neçə il əvvəl deputat Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyində əsas və həlledici vəzifə tuta bilməməsi məqsədilə "düzəliş" edilmiş və bilərəkdən məhdudiyət qoyulmuşdu. Həmin mətnlə h.Əliyevə görə edilən qadağa rəsmi olaraq götürüldü.

Beləliklə, çox uzun, siyasi eniş və yoxuşları keçən 112-ci maddə çox qısa vaxtda öz həllini tapdı. Sonra iclasa sədrlik edən Türkiyədə Azərbaycan kultur mərkəzinin rəhbərlərindən biri olan Cəmil Unal bəyə söz verdi. Çıxışdan sonra Azərbaycan Respublikasında Prezident üsul-idarəsi haqqında məsələnin müzakirəsinə başlandı. "Müstəqil Azərbaycan" deputat bloku təklif etdi ki, respublikada, Konstitusiyada dəyişiklik edilsin və Prezident üsul-idarəsi ləğv olunsun. Belə bir fikir də səsləndi ki, Konstitusiyaya əsasən Prezident istefa verəndən sonra üç aydan gec olmayaraq Prezident seçkiləri təyin edilməli və Prezident seçilməlidir. Ona görə də bu məsələ gündəliyə daxil edildi. Məsələnin müzakirəsində xeyli deputat iştirak etdi.

M.Məmmədov göstərdi ki, mən indiki şəraitdə prezident seçkilərinin keçirilməsinin əleyhinəyəm.

Ş.Əliyev çıxışında Prezident üsul-idarəsinin ləğvini pislədi, təklif etdi ki, Konstitusiyaya uyğun olaraq göstərilən müddət ərzində Prezident seçkiləri keçirilsin. İ.Həmidov qeyd etdi ki, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin üzvü olduğuma görə Prezident institutunun tamamilə ləğv olunmasını istəyirəm. Beş dəstə var ki, Prezident seçkilərində işləyəcək. Bu, iri addımlarla bu gün Azərbaycana Prezident kimi seçilməyə gələn Heydər Əliyevdir. Bu, gizli surətdə müxtəlif təbəqələrlə birləşmiş Həsən Həsənovdur. Bu, təzə Ali Sovetin yeni seçilmiş sədri Yaqub Məmmədovdur. Fuad Musayevgilin dəstəsi də gizli surətdə birləşib iş görənlərdirlər.

İclasə sədrlik edən Y.Məmmədov qəzəblə: "...Onda isti-isti

mən sizin cavabınızı verirəm, İskəndər bəy. Mən onu bəlkə də deməzdim, ancaq Sizin mənim ünvanıma dediyiniz iraddan sonra deyəcəyəm. Mənim heç bir məqsədım yoxdur, Prezident olmaq da istəmirəm. Heç sessiyada iştirak da eləmək istəmirəm. Məni köhnə klanlara qoşmayım. İki həftə yoxdur Ali Sovetə sədr seçilmişəm, artıq başlayıbsınız ki, mən də hansı klanın üzvüyəm. Mən heç kəsin dediyi ilə durub-oturan deyiləm. Mənim öz həyat yolum var, öz prinsipim var, dünyagörüşüm, konsepsiyam, platformam var..."

Həmişə özünəməxsus girişlə sözüünə başlayan T.Qasımov bildirdi: "Hər vaxtınız xeyir olsun, hörmətli deputatlar. Heç narahat olmayın, hər şey öz yerini tapacaq. Mən sizi dəvət eləyirəm ki, bu gün Azərbaycanda Prezident idarə-üsulunun ləğvinə səs verəsiniz. Bu məsələni ləğv eləməsək, şəxsən biz, müxalifət bu dəfə bütün hakimiyyəti sizə verəcəyik. İndiki Milli Şuramızdan da əl çəkəcəyik".

Deputat A.Əlizadə göstərdi ki, bu gün respublikada hakimiyyətsizlik hökm sürür. Heç kəsdə hakimiyyət yoxdur. Prezident istefaya getmədi, devirdilər. Amerikanın Prezidenti Buş da bəyanat verib ki, Azərbaycanda hakimiyyətin dəyişdirilməsini dövlət çevrilişi kimi qiymətləndirir. Baş nazirimiz yoxdur. Hələ heç kəs heç kəsi təsdiq etməyib. Məsələ qalxıb ki, bütün səlahiyyət verilsin Milli Şuraya. Ali Sovet qalsın bir pərdə kimi, yəni Konstitusiyanı ancaq təsdiq etmək hüququ ilə. Milli Şura koalision hökumət yaratsın. Milli Şuranın koalision hökumət yaratması nə deməkdir? Bu o deməkdir ki, artıq faktik surətdə kabineti təşkil etmək tapşırılan adamlardan səlahiyyəti indidən alırlar. Söhbət gəzir ki, respublikanın belə bir gərgin vəziyyətində Prezident seçkiləri keçirmək tayfa davasına, yerlibazlığa gətirəcək. Bunlar hamısı Prezidentin istefasından əvvəl olan söhbətlərin davamıdır. Dedilər ki, Milli Şura yaranmasa respublika üsyan qarşısındadır, vətəndaş müharibəsi ola bilər. Milli Şura yaransa, hər şey sahmana düşəcək. Sonra gördük ki, bu da kömək eləmədi. Milli Şura da, əfsus ki, işləmədi və işləyə də bilməzdi bu cür heyətdə. Sonra

dedilər ki, Prezident istefa versin, yoxsa vətəndaş müharibəsi başlayacaq, ikinci Tiflis olacaq, qardaş qırğını başlanacaq. O da qəbul edildi. İndi də bizi qorxudurlar ki, Prezident vəzifəsi ləğv edilməsə, yenə də vətəndaş müharibəsi, Tiflis variantı, nə bilim nə olacaq. Onu bilirəm ki, bu da növbəti oyundur.

Burada reytingdən danışdılar. Bizdə çoxlu sosioloji sorğu apararı idarələr mövcuddur. Lakin üç-dördünün son məlumatlarına görə ki, ən böyük reytingi bu gün respublikada Xalq Cəbhəsi deyil, Heydər Əliyev qazanmışdır. Heydər Əliyev Prezident ola bilməz, çünki 65 yaşınadək şəxs Prezident seçilə bilər. Bu gün onu nahaqdan prezidentlik iddiasında ittiham etdilər. Mən, Araz Əlizadə - Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyasının sədriyəm. Hər bir partiya siyasi təşkilatdır. Ona görə ki, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparır. AXC də siyasi təşkilatdır, onun da hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaq hüququ var. Lakin bunu ancaq seçki yolu ilə eləmək olar. Bəsdir bir-birimizə hər bə-zorba gəldik, bir-birimizi parçaladıq. Mənə elə gəlir ki, bu gün əgər doğrudan da respublikada hərc-mərcliyə, qoçuluğa, lotuluğa, siyasətbazlığa son qoymaq istəyiriksə, Prezident seçkilərinin gününü təyin etməliyik və Prezident seçkiləri keçirməliyik. İstəyir 10 namizəd olsun.

Deputat A.Hacıyev göstərdi ki, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin Ali Məclisi Prezident institutunun ləğvi barədə qərar qəbul eləyib. Parlamentdə olan nümayəndələrinə müraciət eləyib ki, həmin qərarı müdafiə eləsinlər. Mən fikirləri bir daha təkrar etmək istəmirəm, yalnız bir məsələni demək istəyirəm ki, Azərbaycanın Şevardnadzesi də var, heç kəsə sirt deyil, Azərbaycanın Kitovanisi də var, lazım gəlsə, İoselyanisi də tapılacaq. Azərbaycanda hakimiyyət məsələsini həll etməyi iki ay təxirə salsaq, Azərbaycanın Şevardnadzesi iki ayı göz-ləmədən hər şeyi ələ alacaq. Bizim proqnozumuz belədir.

Deputat T.Köçərli qeyd etdi ki, Prezidentlik institutunu ləğv etmək üçün referendum keçirilməlidir, çünki prezidentlik institutu referendum tərəfindən bəyənilmiş, Konstitusiyaya aktında təsbit edilmişdir. Əgər Ali Sovet qərara gəlsə ki, prezi-

dent institutu ləğv edilməlidir, onda Ali Sovet qərar çıxartmalıdır. Referendumun günü, referendum qoyulan sual müəyyənləşdirilməlidir və yalnız ondan sonra Prezident üsul-idarəsinin ləğvi haqqında söhbət gedə bilər. İclaslardakı çıxışlara diqqətlə qulaq asanda, mətbuatı oxuyanda, televiziya baxanda bəzən belə təsəvvür yaranır ki, Dağlıq Qarabağ problemi arxa plana keçib, belə bir problem, ümumiyyətlə yoxdur. Hərbi məğlubiyyətimizin başlıca səbəbi daxili vəziyyətdir. Çoxdan deyilib, bütün insani ehtirlərdən hakimiyyət hərisliyi qədər bəşəriyyətə qan və əzab gətirən heç bir şey yoxdur. Nə qədər ki, müxtəlif ictimai-siyasi qüvvələr, ayrı-ayrı siyasi xadimlər əsas məqsədlərinə, ali dövlət icra hakimiyyəti aləminə yüksəlməkdə bəxtlərini demokratik seçki yolu ilə sınaqlayıblar, bir o qədər də dinclik olmayacaq, gərginlik qalacaq və daha da artacaq. Nazirlər Kabinetinin simasızlaşdırılması və hakimiyyətsizləşdirilməsi Prezidentlik institutunun fəaliyyəti dövründə daha da dərinləşmişdir. Təklif edirəm Prezident seçkiləri Konstitusiyaya müəyyən edilmiş müddətdə keçirilsin.

Deputat Ş.Hüseynov göstərdi ki, mən də Milli Şuranın və "Müstəqil Azərbaycan" deputat blokunun üzvüyəm. Bununla yanaşı, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyasını təmsil edirəm. Partiyanın həm təsisçilərindən, həm də təşkilat komitəsinin üzvlərindən biriyəm. Ona görə mən fikrimi həmin partiyanın mövqeyindən çatdırmaq istəyirəm ki, Prezident seçkiləri keçirilməlidir. Söhbət hakimiyyətin Milli Şuraya verilməsindən gedir. Milli Şuranın üzvü kimi mən sizə açıq deyim ki, bizim hal-hazırkı Milli Şurada o səviyyə yoxdur ki, respublikanı idarə eləyə bilsin. Ayrı-ayrı şəxslərin hakimiyyətə gəlməsi heç kimi qorxutmasın.

Bu başdan da xalqımızı qarşıdurma ilə qorxutmaq... nə bilim Ketavanini, Şevardnadzeni Arif bəy xatırladı. Bu Azərbaycan xalqıdır, biz öz xalqımızı başqa bir xalqla müqayisə etməməliyik, həmin adları burada çəkməməliyik. Mən onun əleyhinəyəm ki, burda hər hansı bir şəxsin adı çəkilsin.

Deputat R.Məmmədov sözünə belə başladı ki, heç kim

hədə-qorxu gəlməsin. İndi hədə-qorxu gəlmək üçün yaxşı meydan var. Prezident institutu ləğv olunmasın və Konstitusiyada qəbul edilmiş qaydada həmin müddətdə Prezident seçkiləri keçirilsin.

Deputat M.Mütəllibov bildirdi ki, əvvəlcə Qarabağ problemini həll eləyək və qüvvələrimizi birinci növbədə ona sərf edək. Bu məsələ səsə qoyulanda adbaad səsə qoyulsun və qoy, camaat görsün ki, kimlər vəzifə davasına gedirlər, kimlər sabitliyə can atırlar?

Deputat Hacı Əbdül çıxışında dedi: "... Prezidentin gəlməsini Konstitusiyaya ilə düz saymıram və mənəm üçün bu iş qaranlıqdır. Bir icra hakimiyyəti başçısını misal çəkim. Misal üçün götürək bizim Xızı rayon icra hakimiyyətinin başçısını (bu kitabın müəllifini nəzərdə tutur, müəllif həmin dövrdə Xızıda icra başçısı işləyib). Bu yaxınlarda eşitdik ki, həmin rayonda şəhər soveti seçəcəklər. Uşaqlarla, cəmləşdik getdik, görək necə seçiləcək. Rayon mərkəzində heç kəs yox idi. Oradan geri qayıdanda yolda icra başçısı ilə rastlaşdıq. Soruşdum ki, eşitməmişik rayon soveti seçiləcək. Dedi ki, var elə söhbət, olmalı idi, ancaq olmadı. Dedi ki, mən heç kəsdən qorxmuram, kimi istəsəm, onu da qoyacağam. Mən ona cavab vermədim. Əlbəttə, belə icra başçıları çoxdur. Mən bunu ürəyimdə saxlaya bilmədim, gəldim Ağayev Rüşət müəllimə dedim ki, bəs mənimlə belə söhbət oldu...

Sözüm ondadır ki, qardaşlar, siz Prezidenti bu yolla, bu qayda ilə yola saldınız. Narahat olmayın, heç danıxmayın. Bir göldə qurbağalar həmişə quruldayardı. Deyərdilər: özümüzə bir padşah seçək. Özlərinə bir padşah seçirlər. Üç gündən sonra yenə quruldaşma başlanır. Deyirlər: nədir, nə olub yenə? Dedilər: bu padşah laldır, dinməzdir, elə oturub baxır. Başçasını seçməliyik. Yenə də başçasını seçirlər. Yenə də quruldaşma başlanır. Allah-Təala tərəfindən bir hacı ilə birlikdə göndərilir, o da olur padşah. Hansı qurbağa başını qaldırıb qur eləyən kimi tutur yaxasından. İndi qardaşlar, nəzərinizə çatdırıram ki, bu gün Prezidentin iki yolu var: ya gərək biz hamımız Prezidentimizi

götürək gələk oturmaq, ya da ki, Prezident seçkilərinə getməliyə ki, quruldayanı götürüb udsun. Vəssəlamun əleyküm rəhmətullah və bərəkətullah".

Deputat S.Rüstəmxanlı göstərdi ki, Prezident seçkisindən söhbət gədir. Azərbaycanı bugünkü girdəbdən çıxarmaq üçün mən çox arzulayırdım ki, vahid bir liderimiz olsun. Həmin lideri hamımız qəbul ələyək. Razılığa gələk ki, biz bu adama inanırıq və bu adamın arxasınca gedəcəyik və o, respublikada tarazlıq yarada biləcək. Bunu, əlbəttə, hamı arzulayırdı. Bu illərdə xalqa xəyanət ələməmiş, xalqına namusla xidmət ələmiş adamlar, təəəssüf ki, yoxdur. Bütün qüvvələri öz ətrafına toplaya bilən, təmənnəsiz, siyasi və şəxsi ambisiyaları bir kənara qoyub başına and içəcəyimiz bir adamımız yoxdur, yoxdur.

Ə.Ömərov Prezident seçkilərinin keçirilməsini arzuladı. Xalq fəlakətdən qurtarmağa qadir olan tarixi şəxsiyyətin, Azərbaycan oğlunun hakimiyyətə gəlmək istəyini bildirdi.

Deputat C.Müslümzadə yazdığı çıxışını oxumağa başladı: Parlament qarşısında birinci dəfədir ki, çıxış edirəm. Bu o demək deyil ki, mənim deməyə sözüüm yox idi. Sadəcə olaraq, oyunbazlıqda iştirak etmək istəmərdim və yenə də istəmərim. Lakin hal-hazırda görürəm ki, siyasi oyunbazlıq axır nöqtəsinə çatır, bəzi deputatlar qruplar yaradır və onları genişləndirməyə çalışır, xalqı qurban vermək əsasında öz mənafeyini güdərək vəzifə davasını gücləndirirlər. Qeyd etmək istərdim ki, axır illərdə bəziləri siyasi avantüranın incəliklərini yaxşı duyaraq, onu istismar edərək, hamımızı uçuruma aparırlar. Biz başa düşməliyik ki, siyasət üzrə mütəxəssislər hər hansı mütəxəssislər kimi nə bir ildə, nə də beş ildə əmələ gələ bilmir. Bunu dərk etməsək, gələcəkdə daha yeni itkilərə məruz qalacağıq və vəziyyət daha da çətinləşəcək. Siyasət böyük elm və təcrübədir. Buna malik olmayan adam məsələləri ayrı-ayrılıqda həll etməyə səy göstərir, yaxud bir-birinə aid olmayan hadisələri məntiq əsasında yox, siyasi təcrübəsizlik əsasında uyğunlaşdırmaqla işləri qurmağa çalışır. İşlər də pozulanda kimi isə qurban verməyə səy göstərir. O da baş tutmayanda

xalqa müraciət edərək xalqı qurban verməyə məcbur olur. Bunun təsdiqini heç də uzaqlarda axtarmaq lazım deyil.

1986-1987-ci illərdən bəri hadisələrə tamaşa etməyi təklif edirəm. Bizim birinci qurbanımız Heydər Əliyev oldu. Mərkəz bizi zəiflətmək istədi. Liqəçov öz gücünü Kamran Bağırovun çiyinə qoydu. Bağırov da bu ağır yükü daşıya bilmədiyinə görə Heydər Əliyevi qurban verdi və siyasi oyunbazlığa girdi. Pambıq işini, üzüm işini, yadımıza salın, Xalq Təsərrüfatı İnstitutu bağlandı və s. Bütün bu məsələlərə Siyasi Büro səviyyəsində baxıldı. Respublikadan, xalqımızdan, siyasi orbitdən böyük H.Əliyev uzaqlaşdırıldı. Həmin ərəfədə Qarabağ hadisələri genişlənməyə başladı. Yadınıza salın, artıq yol açıq idi. Onun dalınca Sumqayıt təşkil olundu. Sumqayıt hadisələri üstündə mən heç dayanmaq istəmərim, amma bu qurban da bizi ayıltmadı. Yüz nəfərdən çox adam həbs olundu, məhkəmədə ölüm kəsildi. Keçmişə daş atmaq yaramaz, biz hamımız keçmiş rəhbərliyin əməllərinə bələdik. Yaxşı bilirik, lakin nə yeni parlament, nə Milli Şura, nə müxalifət bir dəfə də olsun Sumqayıt hadisələrinə öz münasibətini bildirdi. Sual verirəm: niyə? (Bu vaxt zaldan qışqırtılar eşidildi. Qışqırtı 4-cü mikrofonu yaxın sıralardan idi.) Mən xahiş edirəm, yerinizdən banlamayın. Səhər açılanda xoruz banlayar, sizi yerinizdə oturdaram.

Çıxışımı davam etdiririrəm. Sumqayıtdan sonra əvvəlcədən söylədiyim açılan yol daha da genişləndi. "Sumqayıt təcrübəsi" respublikanın bütün rayonlarında tətbiq edilməyə başladı. Rəhbərliyin zəifliyi və qorxaqlığı, yeni yaranmış müxalifətin siyasi savadsızlığı buna yaxşı zəmin idi. Vəzifə davası genişlənməkdə davam etdi. Vəzirovun və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Vaqif Hüseynovun kartı oyuna salındı. Bakıda Yanvar faciəsi təşkil olundu. Vəzirov da öz siyasi avamlığının qurbanı oldu, Qarabağ problemi çətinləşməyə başladı, Mütəllibov estafeti qəbul etdi (zalda yenə qışqırtı başladı).

Xahiş ələyirəm, bir balaca özünü zəifləndirməyin. Mən yenə də deyirəm, heç kəsdən qorxmuram, qorxmamışam və həmişə sözüümü açıq demişəm. Sözüümü davam etdirirəm. Mütəllibov

estafeti qəbul etdi. Mənim təkliflərim var. Bəzi səhvləri nəzərə alaraq, müxalifətlə mərkəz hesablaşmağa başladı. Bir balaca sabitliyə qədəm qoyuldu. Demə sabitlik heç kəsi qane etmirdi. Ələlxüsus, vəzifə davası aparan daxili qüvvələri. Xocalı faciəsi baş verdi. Mütəllibov da növbəti qurban oldu. Bəziləri elə hesab eləyirlər ki, nə olar biri gələr, o biri gedər. Mən bunu siyasi məşədidadçılıq hesab edirəm, o olmasın, bu olsun, tək bulanıq su olsun. Siyasətdə belə yaramaz.

Sessiyanın gedişi də göstərir ki, yeni tələblər hazırdır. Görək növbəti qurbanlar kimlərdir? Hörmətli millət vəkilləri, şübhəsiz ki, buradakı çıxışlar, o cümlədən mənim bugünkü çıxışım dava-dərman ola bilməz. Gələcəkdə olan proseslərə bir baxış kimi, xahiş eləyirəm qəbul edəsiniz. Mən qəti əminəm ki, bizə indiki halda başkəsənliklə ifadə olunan inqilabi dəyişikliklərdən, çox sadəcə olaraq, sabitlik zəruridir. Mən heç kəsi birliyə çağırıram, heç kəsi. Birlik hamımızın marağı əsasında ola bilər. Hal-hazırda isə maraq bunlardır: Qarabağ məsələsi, respublikanın müstəqilliyi, iqtisadi böhrandan çıxmaq məsələləri. Bunlara nail olmaq üçün bugünkü sessiyada elə qərarlar qəbul olunmalıdır ki, vəzifə davasını bizdən uzaqlaşdırsın. Bununla bağlı bir neçə təklifim var: birinci, Prezident seçkilərinə getməliyik; ikinci, Milli Şura buraxılmalıdır. Onun fəal imkanları, səlahiyyəti, hesab eləyirəm, Dövlət Müdafiə Komitəsinə verilməlidir. Ali Sovet lazım olsa gəlib yığılar, qısa müddətdə sözünü deyər, çıxıb gedər. Dövlət Müdafiə Komitəsinin tərkibi də bu sessiyada təyin olunmalıdır.

Sabitliyi qazandıqdan, Qarabağı təmizləyəndə, yaraqlıların əlindən qurtarılandıqdan sonra, mənə elə gəlir ki, biz parlament seçkisini də keçirə bilərik. Mən bir şeyə təəccüb eləyirəm, deməli mənə qarşı buradan qışqıranda bu adi şey sayılır. Mən buradan cavab verəndə, hamınız niyə ayaq üstə durursunuz, niyə?

CiMüslümlərdə çıxışını yekunlaşdırarkən arxada əyləşən deputatlar ayaq üstə qalxıb hay-küy salmağa başladılar. Bu vaxt sədrlik edən Y.Məmmədov dedi: Mən üzümü tuturam bütün deputat yoldaşlara. Bir dəqiqə oturun yerinizdə, əyləşin, xahiş

eləyirəm, hamı öz yerində əyləşsin. Mən xahiş və tələb eləyirəm, hamı əyləşsin. Tahir bəy, mən bütün deputatlara müraciət eləyirəm. Əgər siz özünüzdü bir də belə aparsanız, mən parlamentdən gedəcəyəm. Bu parlamentin də taleyini özünüzdü həll eləyin. Əgər xalqın da taleyini belə həll eləyəcəksinizsə, onda vay xalqın halına. Bir-birinizə hörmət eləyin.

CiMüslümlərə cavab qaytarmaq və hadisələrə qiymət vermək üçün deputat R.Qazıyev sözünə belə başladı: Çox rahat oturublar burada. Mən, təbii, deputat Müslümlərə onu demək istəməzdim. Amma deyirdim ki, millətin bu ağır günündə qapısında üç-dörd xarici məşin saxlayıb, millətin taleyindən danışan adamları görmüşük. Bu gün respublikanın həyatı, fəaliyyəti, işləri yenə qumara qoyulubdur. Mənim konkret sxemim var və mən əminəm ki, bundan da ağıllı sxemlər var.

Bir qrup deputatın xahişi ilə sessiya iclasına dəvət almış və vəziyyəti istədiyi məcaraya yönəltmək arzusu ilə Əbülfəz Əliyev çıxış etdi. O dedi: Mən iclasda qonaq kimi iştirak edirəm. Hər halda mənim sözlərim təbii olaraq əsas deyil, hüququm yoxdur. Mən, birinci, istəməzdim gileydən başlayım, ancaq belə oldu. Görünür mənim payıma həmişə uduzmaq düşüb. Mən bir şeydən çox təəssüflənirəm. Baş nazir Həsən Həsənov və Ali Sovetin sədri Xalq Cəbhəsinə müraciət elədi ki, koalision hökumətdə iştirak etmək üçün təkliflərinizi hazırlayın və gəlin. Biz deyiləni etdik, amma... Bu mənim üçün çox təhqiramizdir. Mən Xalq Cəbhəsi qarşısında cavab verə bilməyəcəyəm və gördünüz mənə adlatdılar. Bu mənim birinci aldanışımıdır. Millətin qolu, ürəyi Qarabağdadırsa, beyni buradadır. Hər ikisi bir-birindən ayrı deyil. Kimsə deyir: hakimiyət davası gedir, burada hakimiyət davası getmir.

İndi prezident seçməyə tələsirsiniz, eybi yoxdur, seçin. Seçdiyiniz Prezidenti üç aydan, bir ildən sonra yıxacaqsınız. Mən onu görürəm. Mümkün deyil. Bunun axı qaydası var, düsturu var. Prezident o ölkədə seçilir ki, həmin Prezidenti əldə saxlaya bilsinlər, onu yıxılmağa da qoymasınlar. Xalq Cəbhəsi onu yıxmasın. Onu əldə saxlaya bilmək üçün əsaslar olmalıdır,

boşluğun üstündə dayanmaq olmaz. Kim buna zəmanət verəcək? Qumbaraları kimlər atacaq, uşaqlar atacaq? Gərək əvvəldən güclü hakimiyyət yaradasan, tərksilah eləyəsən, evləri yoxlatdırasan və s. Başda cəbhəçi olmur, kim olursa olsun, əgər başqa cəmiyyətdən olana qanunu pozduğu üçün bir il iş verilirsə, qoy Xalq Cəbhəsindən olana iki il versinlər. Rayonlarda icra başçıları Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin adından istifadə edirlərsə, daha ağır cəza almalıdırlar.

Burada oturanların çoxu bağlıslar bizi. O bayrağın üstündə azı üç-dörd dəfə döyülmüşəm. Döyülmədən azadlıq almayacaqsan, azadlığı özün alırsan. Biz də həmin yolla gedirik. Amma Xocalı faciəsi Moskva Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin işidir. Bizim əlimizdə fakt var ki, Stepanakertdə birinci tətili, birinci mitinqi Moskvanın Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin müavini təşkil eləyib. Oradan başlanıbdır bu oyun. Yerevanda da onlar təşkil eləyiblər. Bakıda da bir-iki mitinqi onlar təşkil eləyiblər, bizim heç xəbərimiz olmayıb, biz də iştirak eləyib nitq demişik. Bircə qorxusu var ki, Moskva kəşfiyyatının əli yəqin ki, hələ buradan çəkilməyəcək. Yeltsindən soruşsan: Qarabağ hardadır? Deyəcək ki, Qarabağı heç tanımıram.

Onun ardınca tribunaya çıxan İ.Qəmbərov bunları dedi: Belə təsəvvür yaratmaq istəyənlər oldu ki, guya Azərbaycanda hakimiyyətsizlik hökm sürür, hökumət yoxdur. Mən müəyyən mənada deyilənlərlə razıyam. Prezident xalqın təzyiqi altında istefa verib. Onun səlahiyyətləri qanun üzrə Ali Sovetin sədrinə keçib. Baş nazirə koalision hökumət yaratmaq səlahiyyəti verilməsi də səsə qoyulub, keçib.

Hamınız gözəl bilirsiniz ki, Ali Sovetin sədri də, Baş nazir də Xalq Cəbhəsinə rəsmi müraciət edərək koalision dövlətdə iştirak etməyə dəvət ediblər. Ali Sovetin sədri ilə əsasən strateji istiqamətdə, Baş nazirlə isə həm ümumi, həm də konkret məsələlər barədə danışıqlar olub. Hətta koalision hökumətin yaradılması haqqında Həsən Həsənov və Əbülfəz Elçibəy arasında razılışma protokolu da imzalanıb. Orada elə bir ciddi

mübarizə olmayıb. Nə Xalq Cəbhəsi həddən artıq acgözlük göstərib, nə də ki... Söhbət vəzifədən yox, Azərbaycanı böhranlı vəziyyətdən çıxartmaq üçün hakimiyyət strukturlarının düzgün qurulmasından getdiyi üçün siyasi şərtlər irəli sürmüşük. Əgər siz Prezident seçkiləri təyin etsəniz Xalq Cəbhəsinin verdiyi namizəd qalib gələcək. Sabah, Allah eləməmiş, Qarabağda müharibə meydanlarında növbəti məğlubiyyətə düşər olsaq, Rəhim Qaziyev buna cavab verməli olacaq.

Hər iki çıxışdan sonra sədrlik edən Y.Məmmədov danışmalı oldu: Mən bir sədr kimi öz fikrimi demək istəyirəm. Birincisi, çox hörmət etdiyim Əbülfəz Elçibəy və İsa bəy dedilər ki, biz koalision hökumət yaradılması haqqında müraciət eləmişik, onlarla razılığa gəlmişik. Biz bunu inkar etmirik. Bu gün də biz həmin fikirdəyik. Koalision hökumət demək olar ki, artıq var. İndi mövcud olan hökumətin tərkibində üç nazir demokratik blokandır.

İkincisi, mənə heç bir seçki, heç bir vəzifə davası Qarabağ probleminin həlli məsələsindən bir saniyə belə ayıra bilməz. Mən sizin hamınıza söz verirəm. Prezident kim olacaq, prezident seçiləcək-seçilməyəcək, necə olacaq? Bunlardan asılı olmayaraq yaranmış vəziyyət tələb edir ki, biz prezident seçək. Prezident seçilməsə, nə Nazirlər Kabineti fəaliyyət göstərəcək, nə Ali Sovet, nə Milli Şura işləyə biləcək, nə də mən mənə tapşırılan Prezident vəzifəsini yerinə yetirə biləcəyəm, nə Qarabağ problemi həll olunacaq, nə də respublikadakı hərəmərcliyə son qoyulacaq.

Yerindən durub mikrofona yaxınlaşan və söz verilmədən danışan İ.Həmidov dedi: Sizin prezidentliyiniz Ayaz Mütəllibovun Prezidentliyi kimi başlanır. Namizədliliyinizin verilməsi də, seçkilər də, elə onunku kimi keçəcək. Siz də, Həsən bəy də deputatları bu gün aldadırsınız. Siz fərdi surətdə çağırılıb vəzifə təklif eləmisiniz. Ancaq bizimlə koalision hökumət qurmaq haqqında bir dəfə də olsun söhbət aparmamısınız. Deyirsiniz ki, müstəqil blokun üç nümayəndəsi vəzifə alıb. Onun bir nəfəri bizimlə razılışdırılıb, o da R.Qaziyevdir. Qalan nazirlərin təyin

olunmasından bizim xəbərimiz yoxdur.

Keyli təklif, müzakirə, təkrar səsvermələrdən sonra prezident seçkiləri iyun ayının 7-sinə, bazar gününə təyin edildi.

Fasilə elan etməklə bərabər sədrlik edən Y.Məmmədov bəyanatla çıxış etdi: Mən bütün deputat yoldaşlardan çox xahiş edirəm getməyin, tələsməyin, bu İskəndər bəy bir neçə dəfə mənim ünvanıma təhqir söylədi. Mən onun xətrini çox istəyirəm. İkinci, mən belə bir vəziyyətdə nə Prezident səlahiyyətini, nə Ali Sovetin sədri səlahiyyətini davam etdirmək iqtidarında deyiləm. Xahiş edirəm, özünüze Prezident də seçin. Mən öz xalqıma müraciət edib çıxıb gedəcəyəm. Mənə vəzifə lazım deyil.

Y.Məmmədov istefa verib zalı tərk etdi. Beləliklə də, təbii olaraq fasilə başladı. Yaranmış vəziyyət bir çox deputatlar üçün ağırlı olsa da, bəzi deputatlar üçün çox əlverişli idi. Artıq parlament başsız qalmışdı. Sədərət kürsüsü tribuna və mikrofonlar da boş idi. Sahibsiz parlament tribunasından özfəaliyyət qaydasında çıxışlar başladı. Kim necə, haradan və nə qədər istəsə çıxış edə bilirdi. Hər bir çıxış edən öz ürək ağrılarını və katastrofik vəziyyəti izah edir, vəziyyəti tənzimləmək üçün təklifini verirdi. Həmin günkü sahsiz qalmış parlamentin boş tribunasından çıxış edən deputatlardan biri də bu kitabın müəllifi olmuşdur.

Fasilə zamanı Y.Məmmədovla ağsaqqal deputatların danışıqları oldu və belə xəbər yayıldı ki, Y.Məmmədov yerinə qayıdacaq. Odur ki, T.Bağırov deputatlar qarşısında çıxış etdi və dedi: "Mən deputatlardan xahiş edirəm, hamı yerinə otursun. Çox pis vəziyyətə düşmüşük, özünüz görürsünüz, çıxılmaz vəziyyət yaranıb burada hər kəs məsuliyyət hiss etməlidir. (Çıxış zamanı zalda hərəkət dayanmırdı, qalmaqallı söhbətlər gedirdi, heç kəs heç kəsi eşitmək belə istəmirdi.) Xahiş edirəm, hamı yerində otursun ki, sessiyamıza davam eləyə bilək. Əgər yerimizdə sakit otursaq, mən sizə söz verirəm ki, hər şeyi öz yerinə qoymaq olar. Əgər balaca bir ehtiyatsızlıq, əsəbi əhvalruhiyyə yaransa, mən bilmirəm nəticəsi nə ola bilər".

Xeyli sonra öz yerinə qayıdan Y.Məmmədov xahiş etdi ki, deputatlardan başqa kənar şəxslər zaldan çıxsınlar.

Gecə yarısına az qalmış vəziyyəti belə gören "demblok"çu öz təklifini verdi. Z.Səmədzadə isə Bakı şəhərinin statusu barədə qərar layihəsini oxudu.

"Demblok"çu deputat dedi: Hamımız dərk eləyirik ki, çox gərgin vəziyyət yaranıb və respublika üçün ölüm vəziyyətinə yaxın bir vəziyyətdir. Gəlin, bir şeyi nəzərə alaq, mənim sözümdən inciməyin, bilirsiniz biz mübahisə etməyi də bacarıyıq, öz mövqeyimizi əsaslandırmağı da. Ola bilər ki, biz tamamilə səhv eləyirik. Mənim təklifim ondan ibarətdir ki, sessiyanın işini sabaha kimi dayandıraq.

Deputat Z.Səmədzadə isə sessiyanın işinin davam etdirildiyini dedi və seçkilərin keçirilməsi ilə əlaqədar qərar layihəsinin ikinci maddəsini oxudu. Sonra göstərdi ki, Bakı şəhərinin rəhbərliyi xahiş eləyir və deputatların təklifləri var ki, Bakı şəhərinin statusu barədə qanunvericilik aktlarının layihələrinin hazırlanması haqqında qərar layihəsi təsdiq edilsin və layihəni oxumağa başladı:

"1. Milli Şuranın daimi komissiyalarına tapşırılsın ki, Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərinin statusu haqqında Qanun layihəsini Bakı şəhəri Xalq Deputatları Soveti ilə bir ay müddətində hazırlasınlar.

2. Bakı şəhər icra hakimiyyətinin başçısına tapşırılsın ki, Bakı şəhər icra hakimiyyəti orqanları haqqında, Bakı şəhər bələdiyyə rəisinin seçilməsi qaydası haqqında əsasnamələrin layihələrini 10 gün müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin Milli Şurasının müvafiq komissiyasına təqdim etsinlər.

3. Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərinin statusu haqqında qanun qəbul edildikdən, Bakı şəhər icra hakimiyyəti orqanlarının strukturu və Əsasnaməsi, Bakı şəhər bələdiyyə rəisinin seçilməsi qaydası haqqında Əsasnamə təsdiq edildikdən sonra iki ay müddətində Bakı şəhəri bələdiyyə rəisinin seçkilərini keçirsinlər".

"Qərar layihəsi ilə razısınızsa, münasibətini bildirin, səs verin" deyən Z.Səmədzadənin sözü yarımçıq qaldı. Zaldan çıxış etmək istəyənlərin səsləri eşidildi. Bu vaxt həmişə söz almaqda irəlidə gedən T.Qasimov dedi: "Ziyad bəy, bir vaxt Sentro-Kaspi dövləti düzəldib Bakı Azərbaycanı ayırmaq istəyirdilər. Onu eləyənlər Azərbaycanın düşmənləri ermənilər idilər, amma indi... Bakı şəhərini Azərbaycandan ayırırsınız? O tərəfdən Naxçıvanı ayırmışıq, bu tərəfdən Qarabağı, burada da Bakı ayırırsanız, onda gəlin Azərbaycanın birdəfəlik fatihəsini oxuyaq. Belə şey olmaz axı, özü də bunu gecə saat 11-də əsəb gərginliyindən sonra nə məqsədlə oxuyursunuz? Çox xahiş eləyirəm, onu saxlayın".

Onun fikrinin əksinə olaraq deputat R.İsmayılov təklif verdi ki, Bakı icra hakimiyyətinin başçısının hüquqları məhduddur, merlik onun bəzi hüquqlarını artırır. Verilən təklif qəbul olunsun. Vəziyyət gərginləşən zaman Bakı şəhəri rəhbərliyindən danışmaq istəyənlər oldu, lakin onların çıxışı alınmadı.

Yeni mübahisə mövzusunun yaranacağından ehtiyat edən Z.Səmədzadə məsələnin Milli Şurada baxılmasını təklif etməklə, fəvqəladə sessiyanın öz işini qurtardığını bildirdi.

MİLLİ ŞURA İCLASLARININ DAVAMI

Milli Şuranın 3 aprel 1992-ci il iclasına sədrlik edən Z.Səmədzadə elan etdi ki, yetərsay yoxdur. Xeyli müzakirələrdən sonra məlum olur ki, Milli Şuranın indiyə kimi keçirilən 30 iclasından F.Axundov-12, V.Əhmədov - 12, Y.Vəkilov - 14, A.Hacıyev -9, R.Qazıyev -15, F.Zeynalov -17, İ.İbrahimov - 15, H.Kərimli - 12, X.Məmmədov - 25, E.Məmmədov - 18, N.Mehdiyev - 18, C.Nuriyev - 12, S.Rüstəmcanlı - 14, R.Fətəliyev - 27-sində, B.Vahabzadə isə əksərində iştirak etməyib. Deputat M.Mütəllibov Konstitusiyaya qanununun pozulduğunu bildirdi və göstərdi ki, Milli Şuranın üzvləri qanuna görə heç bir yerdə işləyə bilməzlər, Milli Şura biabır olur. Mənim də seçicilərim elə bilirlər ki, biz burada işlə məşğuluq. Birdəfəlik belə fikrə gələk ki, biz bu işi bacarmırıq. Bu çıxışdan sonra nizam-intizam və səlahiyyətlər ətrafında uzun-uzadı və əsəbi çıxışlar edildi. R.Fətəliyev xahiş edir ki, bu faktlar heç harada açıqlanmasın, əgər mətbuatda işıqlandırılırsa, mən tam biabır ola bilərəm. Şura üzvləri rotasiya məsələsini ortaya atsalar da, heç bir nəticə əldə etmədilər. Sonra C.Nuriyev kömrük sahəsində olan neqativ hallar haqqında danışdı. Çıxış o qədər həyəcana səbəb oldu ki, A.Hacıyev və İ.Qəmbərov təklif etdi ki, C.Nuriyevin ailəsinin və özünün təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qərar qəbul edilsin. Həmin qərar qəbul edildi və iclas başa çatdı.

Milli Şuranın 7 aprel 1992-ci il tarixli iclasında Y.Məmmədov sədrlik edirdi. Əsas məsələlərdən biri Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu nəzdində hərbi prokurorluğun yaradılması və Ali Məhkəmənin nəzdində hərbi tribunalın yaradılması məsələsi idi. İkinci məsələ - müstəqil dövlətlərin ərazisində olan azərbaycanlı hərbi qulluqçulara aid idi. Milli Şuraya bu barədə Latviya Ali Sovetinin sədri Qorbunovun məktubu və Estoniya Ali Sovetinin müraciətləri göndərilmiş və bunların hər ikisində xahiş edilirdi ki, onların ərazisində olan azərbaycanlı hərbi qulluqçuların geri çağırılması məsələsinə baxılsın, azərbaycanlıların vətənlərinə qayıtması təşkil edilsin. Azərbaycan

Respublikasının vətəndaşı olub Litva, Latviya və Estoniya respublikalarının ərazisində xidmət edən və ya müqavilə əsasında işləyən bütün zabıt, praporşik, əsgər, matros və hərbi qulluqçuların Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində xidmət üçün geri çağırılması məsələsinə də baxılsın. Bildirildi ki, Pri-baltikada bizim təxminən 400-ə yaxın zabitimiz var, onların qayıtması ancaq zabıtların evlə təmin olunması məsələsi ilə əlaqədardır.

Bundan başqa deputat Ə.Ömərrov məlumat verdi ki, Xocalı hadisələri üzrə istintaq komissiyasının sədri Yılmaz Axundzadə məlumat göndərüb ki, xəstədir, xəstəliyi ilə əlaqədar komissiyaya sədrlik eləyə bilməz. Ona görə də biz komissiya üzvləri öz aramızda müzakirə keçirmiş və qərara gəlmişik ki, Ramiz Fətəliyev yoldaşı İstintaq komissiyasının sədri seçək. Ona görə də sizdən xahiş eləyirik ki, bizim vəsatətimizə baxasınız.

Deputat M.Mütəllimov dedi ki, mən elə bildirdim bu komissiyanın aqibəti belə, hələ bundan da pis olacaq. Komissiyanın tərkibində elə yoldaşlar var ki, onların orada fəaliyyəti indidən şübhə doğurur. Mən Fətəliyevi çox gözəl tanıyıram, amma hüquqşünas deyil.

Ə.Ömərrov təklif etdi ki, M.Mütəllimovun özü komissiya sədrliyinə təsdiq edilsin. Bizimlə prokurorluq arasında narazılıq yarana bilər.

Sədr Y.Məmmədov Yılmaz Axundzadənin Xocalı istintaq komissiyasının sədri vəzifəsindən azad olunması məsələsinə səsə qoyarkən T.Qasimov bildirdi ki, komissiyanın sədri peşəkar hüquqşünas, özü də məhz cinayət işi ilə bağlı yüksək təcrübəyə malik olmalıdır.

Y.Məmmədov məlumat verdi ki, Xocalıdan çox adamları qəbul eləmişəm, çox adamlarla söhbət eləmişəm, orada böyük cinayət törədilib, həmin cinayət aşkar olunmalıdır. Onu xalqa çatdırmaq lazımdır.

R.Fətəliyev çıxışında göstərdi ki, dünən bizim komissiyanın iclası oldu, hamısı razılaşırdılar, mən də etiraz etmədim. İndi də susuram, ona görə ki, bu toy-bayram deyil, tamada seçmək

deyil, çətindir, xalqın faciəsidir.

T.Qarayev qeyd etdi ki, biz bəri başdan bu çətinlikləri görürük, bu komissiyanın işinin obyektiv getməsində, həqiqətin üzə çıxarılmasında xüsusi marağım var, özü də bilirsiniz nə səbəbə görə. Mən təklif eləyərdim ki, Mətləb bəy öz namizədliyini geri götürməsin, bu komissiyanın tərkibində qalsın. Bu komissiyanın statusu barəsində qərar verilməlidir. Ona xüsusi səlahiyyətlər verilib. Komissiya üçün instintaq yolu ilə material toplaya bilərlər. Adamları dindirə, üzlədirə bilərlər, lazım gəlsə kimi işə müvəqqəti azadlıqdan məhrum edə bilərlər. Yəni həmin şəxs haqqında belə bir qərar qəbul eləyə bilərlər, həbs edə bilərlər. Bunlarsız komissiyanın işi "Yanvar" komissiyasının işində olan çətinliklərlə üzbəüz gələcək. Bəli, çoxlu tələblər var idi ki, niyə konkret şəxslər məsuliyyət daşımır. Ona görə ki, həmin komissiyanın elə səlahiyyəti yox idi. İndi bu komissiyaya da elə səlahiyyətlər verməsək, həmin çətinliklərlə üzleşəcəyik, bunların da işi həmin komissiyanın işi kimi çətin vəziyyətə düşəcək.

Sədr Y.Məmmədov göstərdi ki, camaatla görüşəndə onlar deyirlər: "artıq 40 gün keçir, hələ ortada bir şey yoxdur". Bütün səlahiyyəti bu komissiyaya vermək lazımdır. Ona görə də operativ olaraq hüquqşünasları çağırub komissiyanın statusu məsələsinə işləyin, növbəti iclasımızda onu təsdiq eləyək. Dünən selekt müşavirəsi keçirmişəm, istəyirəm Milli Şuranın üzvləri bilsinlər. Qəti surətdə göstəriş vermişəm ki, yerlərdə aşağıdan tutmuş yuxarıyadək bütün seçki məntəqələrində, seçki dairələrində Xalq Cəbhəsinin, seçkilərdə iştirak eləyən ictimai-siyasi qurumların nümayəndələri seçki komissiyalarının tərkibinə daxil edilsinlər.

Şuraya belə məlumat da verildi ki, Kəndli təsərrüfatı haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun layihəsi üzərində beş aydan çoxdur ki, iş aparılır. Ali Sovetin 1991-ci il sessiyasında bu layihə müzakirə olunmuşdu. Tapşırıq verilmişdi ki, Nazirlər Kabineti bu layihəni qəbul olunmuş Torpaq Məcəlləsinə uyğunlaşdırsın.

Prezident seçkiləri ilə əlaqədar məsələyə baxılarkən Y. Məmmədov bildirdi: Ali Sovetin Rəyasət Heyəti təklif edir ki, Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədri vəzifəsinə Vəliyev Cəfər Cəbrayıl oğlu təyin olunsun. İ.Qəmbərov isə Yusif Hacıyevin namizədliyini verir. Səsvermədə birinci təklif qəbul olundu.

Şuraya müraciət edildi ki, son zamanlar, axırıncı bir ayda respublikada demokratiya adı altında qanunsuz hərəketlər edilir. Bir sıra təsərrüfat rəhbərləri, icra başçıları, zavod direktorları və fabriklərin rəhbərləri mitinq, piket yolu ilə işdən kənar edirlər.

Deputat İ.Qəmbərov müraciətə cavab verdi ki, bu, əsaslı narahatlıqdır. Doğrudan da hadisələr ardıcıl istiqmətdə davam eləyə bilər. Ancaq piket vasitəsilə vəzifədən çıxarılanları geri qaytarmağa başlasaq, onda gərək Ayaz Mütəllibov da qayıtsın. Həsən Həsənovu da qaytararaq. Gərginliyin qarşısını almaq üçün piketləri qadağan etmək yol deyil, onları qadağan etmək mümkün deyil. Mən də o fikirdəyəm ki, camaat rayonlarda icra hakimiyyəti başçılarından narazıdır. Ancaq onu da bilirəm ki, bəzi rayonlarda doğrudan da camaatın müəyyən hissəsi mübarizəyə qalxır, bəzi rayonlarda isə vəzifə uğrunda mübarizə gedir. Məsələ ondan ibarətdir ki, Ayaz Mütəllibov getdi, Ayaz Mütəllibovun təyin elədiyi adamlar da getdilər. İndi yeni rəhbərlik öz adamlarını bir-bir gətirib icra başçısı qoyacaq və bunun haqqında da artıq müxtəlif şəhiyələr gəlir.

Sədr Y.Məmmədov bildirdi ki, onları camaat özü təyin eləyir? Bunu qarışdırmayın, Baş nazirin çıxması piket məsələsi ilə əlaqədar məsələ deyil. Ümumiyyətlə, piket məsələsinə gəlin son qoyaq. Biz buna yol verməyəcəyik. Siz də, İskəndər bəy də gedib rayonlarda mitinqləri keçirirsiniz. Hər şeyin qaydası var, televiziya axşama kimi sizin əlinizdədir. Maşallah, mətbuat vasitələri də nə qədər istəyirsiniz. Təbliğatınızı aparın, televiziya var, qəzet var, radio var, görüşlər keçirin, namizədinizi verin. Mitinq nədir, piket nədir? Nəyə lazımdır axı bunlar? İndi elə şərait yaranıb ki, televiziya hansınız istəyirsiniz, nə istəyirsiniz deyirsiniz. Bundan böyük təbliğat vasitəsi olmaz axı, qəzet də nə qədər istəyirsiniz var, burada da nə istəyirsiniz, haq-

na haq yazırsınız. Yazın, bunu qadağan eləyən, söz deyən yoxdur. Ancaq piketə, mitinqə, küçə yürüşlərinə son qoymaq lazımdır.

Belə narazılıq notunda Milli Şuranın bu iclası da öz işini tamamladı.

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının 8 aprel 1992-ci il iclasına Z.Səmədzadə sədrlik edirdi. Gündəlik təsdiq edilməmiş T.Köçərli söz alıb dedi ki, qarşıdan Dağlıq Qarabağla bağlı beynəlxalq təşkilat vasitəsilə çox məsuliyyətli görüşlər gözlənilir. Deyək ki, Minskə görüş keçirilə bilər. Mənə belə gəlir Azərbaycanın bu günə qədər Dağlıq Qarabağ məsələsinə dair düşünülmüş, əsaslandırılmış proqramı yoxdur. Deyə bilərsiniz ki, Milli Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən bəyənilmiş Dağlıq Qarabağa dair proqramımız var. Fikrimcə, Milli Təhlükəsizlik Şurasında bəyənən, təsdiq olunan həmin proqram çox qüsurludur.

Dağlıq Qarabağda muxtar vilayət yalnız ermənilər yaşayan ərazidən ibarət olmamalıdır. Belə bir planı, bağışlayın, mən sərsəm plan adlandırardım. Orada deyilir ki, Dağlıq Qarabağda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qüvvələrindən istifadə edilməsinin mümkünüyü nəzərdə tutulur. Yadıңызdadırsa, bu fikrin müəllifi istifadə olan Şevardnadze idi. Keçən ilin may ayında bu fikri Parisdə irəli sürdü.

Əgər həmin plan - Dağlıq Qarabağda BMT-nin qoşunlarının yerləşdirilməsi planı reallaşdırlarsa, bizim Dağlıq Qarabağı itirməyimiz də reallaşar. Biz özümüz Azərbaycanın bütövlüyünə qəsd etmiş olarıq.

Bu gün dünya siyasətinin mərkəzi ABŞ-a keçibdir. Bizim diplomatiyamızın ağırlıq mərkəzi BMT-yə keçməlidir. Orada gərək gecə-gündüz iş getsin. BMT-yə nümayəndə təyin olunmasını, səfirliyin açılmasını sürətləndirmək lazımdır. Biz diplomatik kadrlarsız qalmışıq. Hərbi sahədə olduğu kimi, diplomatiya sahəsində də bizim kadrlarımız azdır. Kənarından diplomatik kadrlar dəvət etməliyik. Səriştəsizlikdən hərbi cəhətdən də, diplomatiyada da uduzuruq. Əgər biz hər hansı bir

şəkildə Dağlıq Qarabağın nümayəndələri ilə bir stol arxasında əyləşmiş olsaq, Dağlıq Qarabağ Respublikasını tanımış oluruq. Qəti surətdə buna yol vermək olmaz.

T.Köçərlinin çıxışına o qədər də əhəmiyyət verməyən Z.Səmədzadə birbaşa əsas məqsədə keçdi və dedi ki, Azərbaycan Respublikasında müdafiə işinin təşkili sahəsində əlavə tədbirlər haqqında qanun layihəsi verilmişdi. Burada nəzərdə tutulur ki, respublika müdafiə sənayesinə aid istehsal sahələri və Sərhəd Mühafizə Komitəsi Müdafiə Nazirliyinin təbəçiliyinə verilsin. Eyni zamanda layihədə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu sistemində hərbi prokurorluq Azərbaycan Respublikası məhkəmə orqanları sistemində hərbi tribunallar təsis edilsin. Növbəti təklif belə idi ki, Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin hesabında olan bütün maliyyə vəsaitindən istifadə etmək və onun üzərində sərəncam vermək hüququ bütövlükdə Müdafiə Nazirliyinə verilsin.

Hərbçilərin təklifini nəzərə alaraq həmin gün sənədləri təsdiq etmək təklifi irəli sürüldü. Lakin ayrı fikirlər də deyildi.

Deputat C.Nuriyev söz alaraq dedi ki, srağagün və dünən Astara gömrükxanasına basqın olub. Orada bizim işçiləri döyüblər, qumbara atıblar, təhqir ələyiblər. Əsas səbəb ondan ibarətdir ki, biz onları Milli Şurada tənqid etməmişik. Rəsmi olaraq bu gündən biz Astara gömrükxanasının fəaliyyətini dayandırmışıq. Bilirik ki, bu, respublikada gərginliyə səbəb olacaq. Hüquq-mühafizə orqanları oranın mühafizəsini təmin etməlidirlər, əks təqdirdə bizim hərbcilərə gücümüz çatmır.

Müdafiə naziri R.Qazıyev göstərdi ki, nazirlik 7 aydır fəaliyyət göstərir. Ordunun nə Nizamnaməsi var, nə hüquqi statusu var. Silahları hər tərəfdə, kim necə istəyib elə də verib. Bu günə kimi nazirliyin Silahlanma İdarəsi verilən silahların siyahısını mənə təqdim edə bilmir. Onlar da bilmirlər silahlar kimdədir. Gedən gündən silahların siyahısı barədə göstəriş vermişəm, fırlada-fırlada dururlar. Vəziyyətin ağırlığı rayonlarda komendantlıqların yaradılmasını, oraya komendant göndərilməsini tələb ələyir. İndidən yenə bəzi icra başçıları və hörmətli

rayon rəhbərləri zəng ələyirlər ki, biz özümüz, filankəsi seçmişik bizə komendant olsun. Heç vaxt rayonun özündən komendant ola bilməz. İstefada olan generallarımızın içərisində savadlı adamlar da var. Strukturun qurulmasında, yənidən təşkil olunmasında, istər milli kadrlarımız, istər rus generalları içərisində bizə səmimiyyətlə kömək ələmək istəyən adamlar var. Müdafiə Nazirliyinin aparatı bilmirəm bu saat kimə xidmət ələyir? Amma Azərbaycana xidmət ələmir. Bu belədir, mən sizə şikayət ələyib, vəziyyətin ağırlığından qaçmaq və hay-küy salmaqdan ötrü gəlməmişəm, sadəcə, vəziyyəti sizə çatdırıram.

İkincisi, hərbi sənaye kompleksi adlanan bir şey hökmən ilk bir ildə, il yarımında olmalıdır, özü də Müdafiə Nazirliyinin nəzdində. Sizə sadəcə bir detal deyim. Bir vərəqdən ibarət çox məxfi bir sənədi Nazirlər Kabinetinə göndərmişik ki, bu barədə fikrinizi bildirin. Onun heç üzünü də çıxartmaq olmazdı. Ancaq o qədər özlərini itiriblər ki, əslini yox, surətini bizə göndəriblər. Bilirsiniz, bu, informasiyanın yayılmasına və kağızlarımızın dünyanın hər yerinə gedib çıxmasına səbəb olur. Bizdə normadan 5 dəfə artıq sursat istifadə olunmasına baxmayaraq, lazımi nəticə əldə olunmamışdır.

Müdafiə qüdrətimizi heç olmasa minimum səviyyədə saxlamalıyıq ki, camaat hay-küyə düşüb ora-bura qaçmasın. Bir də xahiş edirəm statusu da müəyyən ələyin. Ön cəbhədən köçürülən körpə, uşaq, qadınların statusu dövlət sənədi ilə müəyyən olunsun. Adamların kütləvi köçürülməsi Müdafiə Nazirliyinin bilavasitə iştirakı ilə olsun, özbaşına gəlib buralarda fırlanan adamların heç birinə o qaçqın statusu verilməsin. Sərhəd qoşunları haqqında qərar qəbul edirsinizsə, sərhəd qoşunları hələlik hökmən Müdafiə Nazirliyinin sərəncamında olmalıdır, çünki əsas konfliktli məsələlər sərhəddə baş verir. Əgər Komitə sərhədin müdafiəsini boynuna götürərsə, daha yaxşı olar.

Deputat M.Fəttayev tamam başqa məsələ barədə danışdı. Milli Şuranın qərarı olmadan bəzi binaların, müəssisələrin bir hissəsi, torpaqlar icarəyə verilir. Tanıdığımız "Moskva", "Abşeron", "Azərbaycan" mehmanxanaları 20-30 illik müddətinə

Türkiyə və İran vətəndaşlarına icarəyə verilib. Heç bir qanun olmadan, Nazirlər Kabinetinin sərəncamı və Prezidentin fərmanı ilə bu işlər görüldü, amma bunun hüquqi əsası yoxdur.

Bir çox məsələlər ətrafında danışıqlar getdikdən sonra yenə də xarici siyasət sahəsində milli konsepsiyamızın olmamasından bəhs olundu.

Deputat F.Cəlilov və digərləri Xocalı soyqırımının Bakı şəhərində əbədiləşdirilməsi məsələsindən danışmaqla bərabər abidənin İliç bağında, Şıxov çimərliyində, 26-lar memorialında qoyulmasını təklif etdilər. Bakıda simvolik abidənin qoyulmasından sonra isə Xocalıda böyük abidə tikilməsini də lazım bilənlər oldu. İclasın sonunda qərar çıxarıldı ki, həmin məsələnin həlli Bakı şəhəri icra hakimiyyətinə tapşırılsın. Bununla da iclas işini yekunlaşdırdı.

Milli Şuranın növbəti iclası 21 aprel 1992-ci ildə T.Qarayevin sədrliyi ilə başlayarkən məlum olur ki, 50 üzvdən yalnız 23 nəfəri iştirak edir. Aydınlıq yaratmaq istərkən T.Əzimovun İjevskdə, R.Qaziyevin Moskvada, C.Nuriyevin İranda, K.Rəhimov, İ.Şirinov, S.Rüstəmxanlının Türkiyədə, İ.İbrahimoğlunun Naxçıvanda, X.Məmmədovun Laçında, Ş.Hacıkerimovun Naxçıvanda olduqları, bir neçə nəfərin xəstə olduğu, bir neçəsinin isə gəlməməsinin səbəbi bilinmədiyi göstərildi. Beləliklə də, iclasda bəzi məsələlər barədə söhbət və fikir mübadiləsi aparmalı olurlar. Söhbət qəzetlərdə Şura üzvlərini qane etməyən məqalələrdən, maaşların artırılmasından, Daxili İşlər Nazirliyi üçün 80 min qış və yay geyim formalarının tikilməsindən gedir. Müxtəlif söhbətlərdən sonra Şura üzvləri yenə özlərinin intizam məsələsindən danışırlar və xeyli mübahisələrdən sonra dağılışırlar.

Beləliklə də, Milli Şuranın iclası heç bir gündəlik təsdiq etmədən, müzakirə keçirib qərar qəbul etmədən, açılıb bağlanmadan vaxtını tamamlayır.

Milli Şuranın 29 aprel 1992-ci il iclasına Z.Səmədzadə sədrlik edirdi. O, iclası açmamışdan söhbətə belə başlayır: Biz K.Rəhimovla Türkiyədən təzə qayıtmışıq. Orada Böyük Millət

Məclisinin yubileyi idi. Dünyanın bir çox ölkələrinin parlament başçıları gəlmişdilər. Süleyman Dəmirəllə görüşdük, Türkiyədə olan siyasi partiyaların rəhbərləri ilə görüşlərimiz oldu. Ən yaxın vaxtlarda Süleyman Dəmirəl buraya gələcək. O, Azərbaycan Televiziyası üçün müsahibə verdi. Türkiyə bütün istiqamətlərdə Azərbaycan torpağına, Azərbaycan xalqına, Azərbaycan dövlətinə yardım etmək istəyir. Bizim görüşlərdə Naxçıvanla əlaqədar məsələlər də açıldı. Heydər Əliyev oraya səfər edib, onlar həmin səfəri çox uğurlu sayırlar.

Deputat İ.Nadirov sözüünə narazılıqla başlayıb dedi ki, Milli Şura üzvlərinin xarici ezamiyyətlərə göndərilməsində qaydalanacaq gözlənilmir. Milli Şura üzvlərinin arasında ayrı-seçkiliyə yol verilir. Elə adamlar var ki, dəfələrlə xaricə gediblər, elələri də var ki, heç getməyiblər. Artıq üçüncü həftədir ki, Milli Şuranın iclası keçirilmir. Beş aydır ki, işləyirik hələ iş qaydamızı öyrənmə bilməmişik. "Aydınlıq", "İki Sahil" qəzetlərində Azərbaycanın 78 elm və yaradıcı ziyalısının müraciəti vardır. Orada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 121-ci maddəsinin 2-ci bəndində "yaşı 65-dən yuxarı olan adamların Prezident seçkilərində iştirak etmək ixtiyarı yoxdur" yazılması düzgün deyil. Mən hesab eləyirəm ki, Konstitusiyanın bu maddəsi Ayaz Mütəllibovun təkidi ilə qəbul olunubdur. Bu antidemokratik qərardır, hüquqi dövlət üçün düzgün deyil. Ona görə də təklif eləyirəm ki, bu məsələyə baxılsın.

İ.Qəmbərov dedi ki, bir neçə gün əvvəl Ali Sovetin Rəyasət Heyəti iclas keçirdi. Orada bu məsələ müzakirə olundu, Prezident seçkiləri ilə əlaqədar, yaş həddinin dəyişdirilməsi məsələsinə baxılması və Ali Sovetin sessiyasının çağırılması barədə qərar qəbul edildi. Deyildi ki, Ali Sovetin sessiyasını çağırmağa ehtiyac yoxdur. Bunu Milli Şurada müzakirə etmək olar. Ona görə əvvəlki natiqlərin fikrinə mən də qoşuluram ki, həmin məsələ gündəliyə salınmalıdır.

Uzun müddətdir vəziyyətlə əlaqədar Milli Şuranın yığıncaqlarına gələ bilməmişəm, - deyən X.Məmmədov gündəlikdə Qarabağın sərhəd məsələsinin olmamasını irad tutdu. Sərhəd

haqqında qanun qəbul olunub, amma qanun yerinə yetirilmir. Sərhəddə hələ heç bir iş görülmür. İran sərhədi möhkəm-möhkəm bağlıdır, amma düşmən sərhədi başdan-başa açıqdır. Suveren respublikanın dövlət sərhədi açıqdır. Ona görə də bu bələlər ara vermir. Camaatın başına od ələyirlər, çünki sərhəd bağlı deyil. Xocalı faciəsi geniş miqyasda Laçında, Qubadlıda və Kəlbəcərdə təkrar olunmayacaq ki? Bu suala camaat cavab istəyir, çünki real təhlükə mövcuddur. Ona görə də hesab edirəm ki, Milli Şura bu məsələni hökmən nəzərdən keçirtməlidir. Başqa məsələlər gözləyə də bilər. Amma bu ölümdür. Respublikanın yarısı bu saat yas içindədir, həyəcan içindədir, camaat gecə-gündüz yatmır. Bakıda ola bilsin bunlar hiss olunmur, çünki 500 kilometr sərhəddən aralıdayıq. Orada hər gün müharibədir, hər gün atəşdir, hər gün ölümdür. Hər gün də böyük fəlakət gözlənilir. Mən çox xahiş edirəm, bu məsələ mütləq Milli Şurada nəzərdən keçirilsin.

M.Məmmədov bildirdi ki, Milli Şura üzvünün adı tamaşaçı qədər informasiyası yoxdur. İkincisi, mən buraya gələrkən Şəhidlər Xiyabanının müdiri mənə müraciət elədi ki, son vaxtlar oraya meyitlər gətirilir. Meyitlərin bəzən kimliyi bilinmir, adını qoyurlar ki, filan yerdə həlak olub və gətirib basdırırlar. Odur ki, Şəhidlər Xiyabanında dəfn mərasimi zamanı mütləq Müdafiə Nazirliyinin nümayəndəsi olmalıdır.

M.Mütəllibov təklif edir ki, gündəliyə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının işinin yarıtmaz təşkil edilməsi haqqında məsələ salınsın.

Əgər biz işimizə bu tərzdə yanaşsaq, 5 aydan bəri gərgin əməyimizi heçə endirərik, - deyə Z.Səmədzadə ona cavab verdi. Lakin Milli Şuranın işinin təşkili haqqında məsələ səsə qoyulur. Sonra, 121-ci maddə, yəni Azərbaycan Respublikası Prezidenti üçün müəyyən olunmuş yaş məhdudiyətinin götürülməsi ilə əlaqədar məsələnin gündəliyə daxil edilməsi təklif olundu.

Yerdən kimsə qışqırır: "Nə ilə əlaqədar olaraq biz bunu gündəliyə salırıq? O deyilən yoldaşlar bunu əsaslandırırlar.

Səçki gedir, proses gedir. Bilmirəm buna mənfi təsir olacaq, olmayacaq? Gəlin bunu ağıllı-başlı müzakirə edək".

Bu vaxt Z.Səmədzadə xahiş edir ki, İsa bəy təklif verib və onu əsaslandırсын.

İ.Qəmbərov: Biz istənilən məsələ barədə öz mövqeyimizi müdafiə etməyi bacarmalıyıq. Konkret olaraq sizə məlumat verdim ki, 4 gün əvvəl Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin iclası keçirilibdir. Orada təklif edilib ki, Ali Sovetin sessiyası çağırılsın və yaş senzi məsələsinə baxılsın. Belə bir qərar qəbul olunubdur və bu qərara münasibətimizi bildirməliyik.

Z.Səmədzadə təklif verdi ki, gündəliyə salaq və müzakirə edək. Səsvərmə zamanı bu təklif qəbul olunmadı.

Milli Şuranın növbəti iclası 30 aprel 1992-ci ildə olmuşdur. Sədrlik edən Z.Səmədzadə iclası açarkən dedi ki, beş il ərzində Qazax rayonunun iki kəndi getmişdi, son beş gündə 7 kənd gedib, evlər hamısı dağılıb, qəbristanlığı da yerlə-yeksan eləyirlər. Zəngilan, Qubadlı, Laçın rayonlarında vəziyyət bəllidir, Kəlbəcərin özü də hələ dəmir həlqənin arasındadır. Ermənilər Mardakert tərəfdən və Basarkeçərdən keçəsi olsalar, qabaqları bağlı, arxası bağlıdır. Oradakı 45 minlik əhalinin taleyi Xocalıdan bətər olacaq.

M.Mütəllibov bildirdi ki, bütöv kəndlər əldən gedir, onlar haqqında nəinki həyəcan təbili çalınır, heç bir cümlə də deyilmir.

V.Əhmədov məsələlərə aydınlıq gətirmək məqsədilə bildirdi: Prezidentin fərmanı ilə mən və R.Qaziyev üç gün idi ki, Ağdam şəhərində Rusiyanın müdafiə nazirinin birinci müavini, general-polkovnik Qraçovla görüşdə iştirak etmişik. Dünən axşam qayıtmışıq. Ayın 14-də, bildiyiniz kimi, Daşkənddə Müstəqil Dövlətlər Birliyinə girməklə əlaqədar olaraq müşavirə keçiriləcək. Əsas məqsəd bu müşavirəyə qədər Azərbaycanın ərazisində olan hərbi hissələrin vəziyyətini müəyyən etməkdən ibarət olmuşdur. Getməmişdən qabaq biz R.Qaziyevlə görüşmüşdük, bu barədə qəti mövqeyimiz məlum idi. Biz fikirləşdik ki, görüşü Gəncə şəhərində yox, Şəki

şəhərində, qapalı şəkildə keçirdək, çünki Qraçov təyyarədən düşən kimi bizə məlumat verdi ki, Yeltsin bütün ixtiyarı mənə verib, bütün məsələləri həll etmək ixtiyarım vardır. Onda R.Qaziyev qeyd elədi ki, bizim də Prezident bütün məsələlərin həllini Vahid Əhmədova tapşırıb. Ona görə də xahiş eləyib ki, bu məsələdə artıq adamlar iştirak etməsin. Onlar tərəfdən təxminən 50-yə yaxın adam var idi, hamısı da generallar, polkovniklər. Biz isə üç nəfər idik - mən, R.Qaziyev, bir də dövlət müşaviri Abbas Abbasov, ondan başqa, Rəhimin müavinləri - Şahin Musayev, Vahid Musayev və polkovnik Sadıqov da iştirak edirdilər.

Stol arxasına oturub rəsmi danışığa başlayanda əsas məqsəd kimi onu qoyduq ki, Rusiya bu gün öz xoşuna hansı hərbi hissələri Azərbaycana vermək istəyir? Belə bir siyahı bizdə var idi, Vahid Musayev və Rəhim Qaziyevin iştirakı ilə hazırlanmışdı. Birinci bu siyahının müzakirəsi ilə məşğul olduq. Orada bəzi diviziyaların, bəzi polkların Azərbaycana təcili verilməsi barədə çoxlu mübahisələr oldu. İndi mən burada hamısını açıb-ağartmıram. Qaziyevin və Qraçovun qolu ilə protokol imzalandı və təxminən 1993-cü ilin axırına kimi bütün hissələr Azərbaycanın ixtiyarına veriləcək. Amma bu gün birinci növbədə, Azərbaycana nə lazım olduğu, demək olar ki, razılaşdırıldı. Qeyd olundu ki, avqust ayında müəyyən hissələr, o cümlədən bizi maraqlandıran bir diviziya Azərbaycanın ixtiyarına verilsin. Orada Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə əlaqədar söhbət getdi. Mən və R. Qaziyev qəti dedik ki, parlamentin bu barədə qərarı var. Müstəqil Dövlətlər Birliyinə dair heç bir söhbət ola bilməz - Azərbaycan Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olmayacaq. Bu bizim qəti fikrimizdir. Onlar bizə çıxartdılar sənəd göstərdilər ki, vaxtı ilə Mütəllibov ona qol çəkmişdir. Biz dedik ki, bu sənəd parlamentdə ratifikasiya olunmayıb. Deməli, biz Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olmayacağıq. Amma Rusiya ilə əlaqələri kəsmək fikrində deyilik. İqtisadiyyat barəsində, hərbi sahədə və digər sahələrdə birbaşa əlaqələr yaratmağa, müqavilələr bağlamağa hazırıq. Sonra, general-

polkovnik Qraçov Burbulislə danışdı. Mən demək istəyirəm ki, əsas məsələlərdə biz Qraçovla ümumi razılığa gəldik.

Düənən axşam saat 2-də o, bizim prezidentlə - Yaqub Məmmədovla görüşdü. Bütün məlumatları biz orada verdik və saat 4-də Qraçov Tiflisə uçdu. Açıqlığı deyim, Qraçov özü də gözləmirdi ki, biz belə sət bir mövqedə dayanaq. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə əlaqədar biz öz mövqeyimizi bildirdik. O, Yeltsin tərəfindən göstəriş alır, bilirsiniz ki, ali komandan Yeltsindir, amma Yeltsin faktik işləmir, işlərin hamısını Qraçov aparır. O, gələn ayın 4-də Tiflisdə və 5-də Yerevanda bu məsələ ilə əlaqədar görüşlər keçirməlidir. Biz may ayının 13-də Daşkənddə Rusiya hərbiçiləri ilə görüşməliyik. Qol çəkdiyimiz sənədlə əlaqədar Qraçov söz verdi ki, yaxın müddətdə direktiv sənədlər göndərəcək. General Papov da bizimlə idi, yanımızda ona göstəriş verdi ki, çox şeyləri sənədlərə salmaq lazım deyildir. Azərbaycanın nə tələbi varsa, müdafiə naziri Qaziyevlə oturub, aydınlaşdırın bəzi hissələri heç sənədə salmadan, Azərbaycanın ixtiyarına vermək lazımdır.

Qraçovla əsas mübahisəmiz Xəzər donanması və hava hücumundan müdafiə qüvvələri ilə əlaqədar oldu. Burada da ümumi razılığa gəldik. Sual oluna bilər ki, niyə Azərbaycan bu gün Rusiyanın ixtiyarında olan bütün hərbi qüvvələri öz üzərinə götürmək istəmir? Orada da təklif oldu ki, biz bir il müddətində həmin qüvvələrin hamısını özümüzə götürək. Amma mən və Qaziyev razılaşdıq ki, bizdə hərbi mütəxəssislərin əksəriyyəti yoxdur, bunların hamısını götürüb qorumaq, işlətmək çox ağır vəziyyətə gətirib çıxara bilər. Ümumi razılığa gəldik ki, tərtib etdiyimiz cədvəl əsasında hissələr bir-bir Azərbaycanın ixtiyarına verilsin. Bu barədə Qraçov hazır müqavilə gətirmişdi. O müqaviləyə biz qol çəkməliydik. Müqavilə bizi təmin etməirdi. Ona görə belə qərara gəldik ki, özümüz müqavilə hazırlayaq. May ayının 13-nə qədər hərbi hissələrin Azərbaycana verilməsi barədə bizim müqaviləni görsünlər.

Qraçov boynuna aldı ki, 366-cı diviziya ilə əlaqədar müəyyən hissələr Stepanakertdə qalıb, onlardan istifadə eləyiblər.

Biz bildirdik ki, Rusiya qüvvələri də hərbi əməliyyatlarda iştirak eləyir. Biz onların üzlərinə deyirdik. Ermənistan nə lazımdırsa, hamısını götürüb, hamısı onda var. Əsas söhbət bizdən gedir, çünki bizim əlimizdə heç nə yoxdur, bizim əlimiz boşdur. Onlar bildirdilər: biz istərdik Azərbaycanda xidmət eləyən rus hərbcilərinə təminat verilsin ki, onlara heç bir şey olmayacaq. Bu barədə biz rəsmi təminat verdik. Azərbaycanın Konstitusiyasına uyğun hərəkət edəcəklərsə, Azərbaycan Konstitusiyasını qəbul edib, ondan kənara çıxmayaqlarsa, biz belə təminat verməyə hazırıq. Getmək istəyən hərbcilərə icazə veririk ki, evlərini də dəyişsələr. Əgər Azərbaycanda qalmaq istəməzlərsə, onlara icazə veririk ki, evlərini də satsınlar.

Sədr V.Əhmədovun sözünü kəsir və bildirdi ki, vacib bir informasiya verməlidir. İsa Qəmbərov bizim nümayəndəmiz kimi təcili olaraq bir saatdan sonra Moskva, oradan da Helsinkiyə uçuşdur. Sözü ona verirəm. İ.Qəmbərov çıxışında qeyd etdi ki, biz istəsək də, istəməsək də, Qarabağ məsələsi beynəlxalq miqyasda çıxıbdir. Azərbaycanın rəhbərliyi və Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən Minsk konfransında iştirak etmək üçün razılıq verilibdir. İndi Helsinkidə müşavirə var, bu gün başlayıb. Bizim xahişimizə görə bir qədər ləngidiblər, çünki biz nümayəndə heyətini vaxtında oraya göndərə bilməmişik.

Minsk konfransının iştirakçıları müəyyənləşdirilibdir: Azərbaycan, Ermənistan, Türkiyə, Rusiya, Fransa, Almaniya, İtaliya, İsveç və görək ki, bir neçə xarici dövlət də buraya daxildir.

İran tərəfi təklif eləyib ki, orada Dağlıq Qarabağın erməni nümayəndələri bərabər hüquqla iştirak etsinlər. Bizim isə təklifimiz belə olub ki, Qarabağın nümayəndələri orada iştirak edə bilərlər. Ancaq orada iki icma var - erməni icması və azərbaycanlıların icması. Bu icmaların nümayəndələri bərabər hüquqlu, münaqişəyə cəlb olunmuş tərəf kimi konfransa dəvət olunma bilərlər.

Bu müşavirədə Minsk konfransının məqsədləri və vəzifələri müəyyənləşdiriləcək. İlk razılışmalarda yazılıb ki, konfransın məqsədi bu münaqişəni bütövlükdə həll etmək və geniş sülhə

nail olmaqdır. Ümumiyyətlə, bu problemin bütün tərəflərini həll etməkdir. Ancaq çox geniş açıqlanmayıb ki, nələr nəzərdə tutulub. İndi biz Qarabağdakı qanunsuz hərbi dəstələrin tərksilah edilməsinə nail olmalıyıq. Ermənistan Qarabağa silah göndərir. Bu məsələ və qaçqınlar məsələsi də müzakirə olunmalıdır. Mən bir müddət xarici səfərlərdən imtina eləmişəm. Məsələ burasındadır ki, Ermənistan tərəfi müşavirədə kifayət qədər yüksək səviyyədə təmsil olunmuşdur. Ona görə bizdən də heç olmasa komissiya sədrlərinin getməsi məqsəduyğundur. Biz müharibənin bütün sahələrində olduğu kimi bu diplomatik mübarizədə də bu mərhələni uduzmuşuq. Konkret nə təklif eləyirsiniz? Bu müşavirədə Azərbaycan nümayəndə heyətinin hansı mövqedən çıxış etməsini təklif eləyirsiniz. Onu deyir, doğrusu, mən də bu sahədə təcrübəm yoxdur.

Bizim nümayəndə heyəti nail olmalıdır ki, icmaların nümayəndələri Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkib hissəsi kimi qəbul olunsun. Yəni Azərbaycandan vahid nümayəndə heyəti olsun.

Mən bu gün Danimarkada olmalıydım. Hər şey həll olunmuşdu, biletlər də alınmışdı. Bu vəziyyəti görüb mən respublikadan çıxmaq istəmirəm. Lap bir günlük də olsa çıxma bilmirəm.

Yenə də Milli Şurada yetərsay olmadığından narazılıqlar başladı. Z.Səmədzadə deputatları sakitləşdirərək dedi ki, Milli Şurada işin təşkili ilə əlaqədar fikir mübadiləsi eləyək, bu barədə sizə qərar layihəsi verilibdir.

Müzakirədə iştirak edən deputat İ.Şirinov göstərdi ki, Milli Şuranın işinin pozulmasına səbəb Şura üzvlərinin vəzifələrə təyin olunması və onların Şuranın fəaliyyətində iştirak etməmələridir. Ona görə də birinci olaraq rotasiya məsələsi həll edilməlidir. İkincisi, Şura üzvlərinin bir hissəsinin Bakıda qalmağa yerinin olmamasıdır.

M.Mütəllibov dedi ki, hələ də Şuranın 15 üzvü əvvəlki iş yerində işləyir, heç buraya əmək kitabçası gətirməyiblər.

S.Məmmədov bildirdi ki, Milli Şura artıq vaxtın aparılma-

sına səbəb olur. Vaxt isə hər şeydir. Suvorovun belə bir sözü var: "Pul qiymətlidir, həyat ondan da qiymətlidir, lakin vaxt bunların hər ikisindən qiymətlidir". Çox təəssüf ki, biz vaxtı qiymətləndirmirik. Bu vaxt bizim deyil, xalqın, respublikanın vaxtıdır, biz onu alırıq.

Çoxları iclasda fasiləsiz olaraq papiros çəkir. Bura tiryəxana deyil, iclasdır, parlamentdir axı. Bundan ötrü otaq ayırın, kim istəyirsə getsin orada çəksin gəlsin buraya. Mən bir söz də demək istərdim, bir şəər var:

**Milli Şura öz işini bitirib,
Xalq içində hörmətini itirib.
Buraxılmaq məqamını yetirib,
Buraxılsın bu şessiyada şuramız.**

Təklif də oldu ki, siqaret çəkməklə yanaşı parlamentin zalında qəzet oxumağa da son qoyulmalıdır.

Xocalı hadisələrinin təhqiqi ilə əlaqədar istintaq komissiyası yaratdıq və mən də həmin komissiyanın üzvüyəm - deyən Ə.Ömərov bildirdi ki, komissiyada vəzifə bölgüsü var. Bir məsələ barədə məruzə eləmək istəyirəm. Komissiya bu hadisələri təhqiq eləyərkən bir sıra şəxslərin Xocalı hadisəsində bilavasitə təqsirkar olduğu qənaətinə gəlib. Biz belə qərara gəlmişik ki, vəzifəli şəxslərdən bəzilərinin, o cümlədən Azərbaycan müdafiə nazirinin birinci müavini Şahin Musayevin səlahiyyəti dondurulsun. Bu komissiyanın gəldiyi ən qəti, ən inandırıcı bir qərardır.

Ş.Musayevin təqsirinin gələcəkdə Cinayət Məcəlləsinin hansı maddəsi ilə tövsiyə edilməsindən asılı olmayaraq onun vəzifəsi qəti surətdə dayandırılmalıdır. Bununla əlaqədar biz bu gün Şahin Musayevi komissiyaya dəvət elədik. O, telefonla bildirdi ki, mən Ali Sovetə də, sizin istintaq komissiyasına da təcürdüm. Bu sözlər maqnitofona yazılırdı. Bir daha dedi, mən bir daha təkrar eləyirəm: "İstintaq komissiyasına da, sizin yazdığınız maqnitofon lentinə də təcürdüm. Mən gələn deyiləm". Belə olan təqdirdə dedik ki, əgər gəlməsəniz, biz sizi

vəzifədən kənarlaşdırmaq barədə vəsatət qaldırırıq. Dedi ki, heç kim mənə vəzifədən kənarlaşdırma bilməz.

V.Əhmədov: Komissiyanın verdiyi rəyə əsasən tələb edirəm ki, Şahin Musayev müvəqqəti olaraq tutduğu vəzifədən kənarlaşdırılsın. Ümumiyyətlə, onun haqqında çoxlu sözsöhbət gəzir. Gizlətmək də lazım deyil, xalq bunları bilməlidir. Ona görə də komissiyanın verdiyi rəylə razılaşmaq və qərara gələk ki, o, müvəqqəti olaraq həmin vəzifədən azad edilsin.

Digər çıxış edən M.Məmmədov dedi: Ş.Musayevin komissiyaya qarşı hörmətsizliyi Milli Şura tərəfindən qiymətləndirilməlidir.

M.Mütəllibov göstərdi ki, o, vəzifəsindən asılı olmayaraq vətəndaşdır, özü də ki, generaldır. Hər bir şəxsin həyatı, taleyi var, ona bir az diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Milli Şuranın həmin günahın nədən ibarət olduğunu bilmədən onun səlahiyyətini dayandırması qanuna ziddir.

Hüquqşünas A.Atakişiyev izahat verdi ki, 2 aprel 1992-ci il tarixli qanunla təsdiq olunmuş Xüsusi hallarda yaradılan deputat-istintaq komissiyası haqqında Əsasnaməyə görə orada müəyyən hallarda deputat-istintaq komissiyası ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərin vəzifədən kənarlaşdırılması məsələsini qoya bilər.

Milli Şurada yenə də yetərsay olmadı. Deputatlar narazılıq etməyə başladılar. Çıxış edən Ş.Hüseynov sualla sədrə müraciət etdi: Bu intizamsızlıq nə qədər davam eləyəcək? Respublikada hakimiyyət böhranı ən yüksək nöqtəsinə çatıb, bununla da bağlı heç bir səviyyədə intizam yoxdur. Bəs Milli Şurada niyə intizam yoxdur? Niyə təşkil eləmirsiniz ki, biz burada normal şəraitdə işləyək? Bunu siz təşkil eləməlisiniz, gəlməyənləri siz cəzalandırmalıyıq. Üç həftədir ki, mən və Mürşüd bəy Bakıda avara qalmışıq. Bizim evimiz-əşiyimiz, ailəmiz, uşağımız, işimiz də var. Həqiqəti deyirəm, burada avaraçılıq eləyirik. Heç kimin də vecinə deyil. İndi bir rəsmi bəyanat verək özümüz-özümüzü biabır eləyək? Gedək televiziya ilə xahiş eləyək ki, söz versinlər, bu Milli Şuranın işindən imtina eləyək? Deyək: Şuranın heç bir işi yoxdur. Biz

xalq arasında biabır olmuşuq. Bundan sizin xəbəriniz var? Görüşürsünüzmü, heç irad tuturlarmı ki, Milli Şura niyə işləmir? Altı aydır ki, Şura yaranıb, altı ayda hələ işimizi təşkil eləyə bilmirik. Biz hər şeyi buraxmışıq başı-başına.

Bu vaxt Ədalət Rəhimov bir qərar layihəsi oxudu: "SSRİ Müdafiə Nazirliyi Qəbələ radiolokasiya stansiyası haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının qərarı:

1. Qəbələ radiolokasiya stansiyasının fəaliyyəti nəticəsində respublikanın iqtisadiyyatına və təbiətinə vurulan ziyanın dərəcəsini və həcmi müəyyənəşdirmək üçün Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının komissiyası yaradılsın.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təklif olunsun ki, 10 gün ərzində komissiyanın fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi məsələsini həll etsin. Bir ay ərzində keçmiş SSRİ Müdafiə Nazirliyi Qəbələ radiolokasiya stansiyasının taleyi haqqında Milli Şuraya təklif təqdim etsin".

Yətərsay olmadığından bu layihə də öz həllini tapa bilmədi. Heç bir qərar qəbul edilmədən deputatlar iclas zalını tərk etdilər.

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının növbəti iclası 5 may 1991-ci ildə oldu.

Gündəlik sizə paylanıb, gündəliyə dair nə kimi təkliflər var? - deyən sədr T.Qarayev ilk sözü deputat Hacı Əbdülə verdi. O, isə bildirdi: Təklif ondan ibarətdir ki, Milli Şuranın gündəliyinə fəvqəladə sessiyanın çağırılması və martın 5-6-da Prezidentin istefaya göndərilməsinin nə dərəcədə qanunauyğun yaxud qanunsuz olduğu Konstitusiyanın nə dərəcədə pozulması haqda məsələlər daxil edilsin.

Deputat A.Rəhimzadə isə Prezidentliyə namizədin yuxarı yaş həddi haqqında məsələnin daha vacib olduğunu söylədi. Bu məsələyə baxaq. Mən də ona tərəfdaram ki, sessiya keçirilsin. Fəvqəladə sessiya məsələsi gündəliyə salınsın.

Başqa bir deputat siyasi partiyalar haqqında qanuna baxılmasını təklif etdi.

Azərbaycan Respublikası dövlət mülkiyyətinin bir hissəsi-

nin bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi haqqında məsələyə baxılmasını da T.Qarayev təklif etdi. Sonra hər deputat özü vacib saydığı məsələdən danışdı. Axırda T.Qarayev bildirdi ki, xocalılıqlarla yataqxanadakı söhbətlər filmə çəkilib, operatora dəyək həmin filmi göstərsin. Deputatlar bildirdilər ki, çox qarışıq çəkilişdir, arayıb verilsin. T.Qarayev: Deməli belə olub: dünənləri xocalılıqlar qalan yataqxanaya gəlib onları təhqir eləyiblər, pul təklif edib, onları müəyyən siyasi işlərdə istifadə etmək istəyiblər. Oraya çəkiliş qrupu gedib. Pul təklif edən adamı milisə aparıblar və bu çəkiliş qrupu da milisdən başlayıb. Sonra da Xocalı xalalarla beş dəqiqəlik söhbəti yazıblar ki, Şura üzvlərinə göstərsinlər.

Filmi hazırlayana qədər Hacı Əbdül söz alıb deyir: Bakı Kəndlər Birliyinin məclisi keçirilib. Bütün kəndlərdən camaat axışıb gəlmişdi. Adam çox idi. Özü də məclisi mən aparırdım. Bir qadın gəlib dedi ki, mən Südəbə Şəfayam, Şairəyəm, dünya məni tanıyır. Dedi ki, Xocalıdan arvadlar var, hadisənin gedişi ilə əlaqədar çıxış etmək istəyirlər. Bu maraqlı oldu, dedik gəlsinlər. Dörd-beş nəfər gəlib Xocalıda baş verən hadisələrdən danışdı. Gedəndə müraciət elədilər ki, onlara kömək lazımdır. Kimin nəyə gücü çatırsa, biri əlli, biri yüz, yığdıq ki, aparıb orada paylasınlar. Bu pul məsələsi, qardaş, belə olub.

Çıxışın ardınca iclasə sədrlik edən Z.Səmədzadə Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələrinin yaradılması barədə danışmaq üçün müdafiə naziri Rəhim Qaziyevə söz verir. O dedi: ötən müddət ərzində respublika silahlı qüvvələrinin əsas strukturları yaradılmışdır. 4 motoataçı və bir tank briqadalarının qərargahları yaradılıb. Hər briqadada iki batalyon təşkil edilib. Briqadalar zabitlərlə birlikdə 7 faiz, şəxsi heyətlə 15 faiz komplektləşdirilib. Briqadaların tam komplektləşdirilməsinə maneçilik törədən kazarmada zabit kadrlarının çatışmamasıdır. Ötən müddət ərzində təsdiq olunmuş ştat cədvəlinə müvafiq olaraq Müdafiə Nazirliyinin idarə və şöbələri yaradılıb, lakin əməliyyat, kəşfəyyat, rabitə idarələri və artilleriya qərargahı zabit kadrları ilə tam komplektləşdirilməmişdir. Səbəbi yüksək

ixtisas hazırlıqlı zabıtlərin çatışmamasıdır. Keçmiş Sovet ordusunda 4 min azərbaycanlı zabıtın qulluq etdiyi bir zamanda ordumuz üçün zabıt kadrlarının çatışmaması çox acınacaqlıdır. İndiki mərhələdə azərbaycanlı zabıtərin yalnız 10 faizi respublikaya qayıdıb, daha çox zabıtın respublikaya qayıtmasının ləngiməsinin əsas səbəbi mənzillərin yoxluğu və möhkəm sosial təminatların olmamasıdır.

Ötən müddət ərzində MDB-nin aşağıdakı hissələri Azərbaycanın hüquqi ixtiyarına keçirilmişdir: Bakı Ali ümumi qoşun komandanlığı məktəbi, Cənub istiqamətdə qoşunlar qərargahının rabitə briqadası, Dairə tabeli Ağdam mühəndis-istehkamçı batalyonu, Xəzər donanmasının kimya mühafizə batalyonu, Biləcəridə yerləşən ərzaq və əşya əmlak anbarları, neft bazaları, mənzil-istismar hissələri, Hospitalların hamısı, tibb anbarları, Uzunərdədə yerləşən hərbi sursat anbarı, Qaraheybət təlim mərkəzi. Yeni yaradılan aşağıdakılardır: Qoşun tipli 4 avtokalon, Ağdam və Şuşa hərbi qospitalları, Horadiz və Yevlaxda mərkəzi arxa bazasının şöbələri.

Müdafiə Nazirliyinin təlim mərkəzində 3 min könüllü hazırlıq keçmiş və hazırda 1580-i də təlim keçir. Briqada qərargahları Dağlıq Qarabağ zonasında irəli çəkiliblər. Azərbaycan ordusunun bütün bölmələri, özünümüdafiə batalyonları bu qərargahlara tabe edilib. Komandirlərinə əmr verilib ki, onlar Qarabağı həm qurudan, həm də havadan tam blokadaya alsınlar. İndiki vaxta qədər zenit qurğuları ilə düşmənin 10 vertolyotunu, üç təyyarəsini vurublar. Nəticədə Ermənistandan uçub gələn təyyarə və vertolyotların miqdarı xeyli azalıb. Lakin bununla belə hərbi intizamın zəif olması, ərazi özünümüdafiə batalyonlarının aşağı hazırlığı, həmçinin artilleriya və tankların azlığı hücum əməliyyatını başlamağa imkan vermir.

Könüllü batalyonların təminatına gəldikdə deyim ki, onlar uzun müddət özləri tapıb, özləri düzəldiblər. Onların əksəriyyəti adi xəritədən istifadə etməyi bacarmırlar. Vahid əməliyyatın keçirilməsini qəbul etməyi bilmirlər. Torpağımızın xeyli hissəsi, bunu gizlətmək lazım deyil, işğal olunub.

Hal-hazırda beş yüzə yaxın, yəni son məlumatlara görə 497 yaralı var, müalicə olunurlar. Ölənlərin sayı hələ dəqiq müəyyənləşdirilməyib. Ümumiyyətlə, əvvəldən indiyə qədər orduya çağırılan adamlar və onlara verilən silahların miqdarı məlum deyil.

Köhnə Konstitusiyaya ilə yeni dövlət qurmaq olmaz. Yeni Konstitusiyaya işlənilib hazırlanmamış hər hansı bir adamı seçkiyə buraxırıqsa, onu məhv etməyəcəyik. Üç aydan sonra istefaya çıxacaq. İndi də yeni qüvvələr başlayıb, biri Heydər Əliyevi hakimiyyətə gətirmək istəyir, biri yenidən Ayaz Mütəllibovu. Onun üçün imza yığan adamlar keçən il Heydər Əliyev burada tənqid olunanda niyə demədilər ki, bu kişi yaxşı adamdır, belə olməyən.

Naxçıvanın özündə parçalanmış qüvvələr var, elə burdakı kimi. Adamların dalınca yox, əqiddə dalınca getmək lazımdır. Bir dəstə Əbülfəz bəyin dalınca gedir, bir dəstə Etibarın. Amma hələ heç birinin dəqiq proqramı ortaya çıxmayıb. Bunlar milləti hansı proqramla, hansı mexanizmlə azadlığa çıxaraçaqlar? Köhnə havaları yenidən çaldırmaq lazım deyil. Vəziyyətimiz çox ağırdır.

Mən Rusiya Federasiyasına getmişdim. Orda Şapoşnikovla və Qraçovla danışmışıq oldu.

Torpağımızın təxminən 9-11 faizində onların hərbi hissələri yerləşir. Həddindən artıq güclü və özü də həddindən artıq böyük bazalar var. Aprelin 24-də Gəncədən aşağıdakı Zazalı bazası partladılmalı idi. Təkcə orada 1800 vaqon aviobomba var. Onlar partladılsaydı, 150 km radiusunda bir şey salamat qalmayacaqdı.

Hazırda Şuşa, Laçın, Qubadlı, Füzuli, Ağdam və Goranboy, Xanlar istiqamətində briqada rəisləri təyin olunub, Qazax və Tovuz rayonları müəyyən qüvvələrlə möhkəmləndirilib. Amma hələ kafi deyil. Sualınız varsa cavab verim, yoxsa gedim.

Ona Ş.Musayev haqqında, ordunun Xankəndinə hücumu, hərbi prokurorluq və hərbi tribunal barədə suallar verildi. R.Qazıyevin cavabı belə oldu ki, Ş.Musayev mənə qədər Baş qərargahın rəisi təyin olunub. Oraya gələndə ona general

rutbəsi verilib, savadlı hərbcidir. Xasiyyəti çox kəskindir, yəni xoşagəlməzdir. Təşkilatçı kimi çox yaxşıdır. Onun müsbət işləri var. İndi orduda boş söhbətlər çox gedir. Guya ordu var, komandir var, ortada bir şey yoxdur. İndi prezident qvardiyasının komandanı, Daxili İşlər Nazirliyi, bizim nazirlik var, amma əsgər yoxdur. Dəllək müştəridən çoxdur, qardaş. Bizdə indi nə dövlət, nə nizam-İntizam, nə əqidə var. Siyasi sabitlik yaranmasa, mən sizə deyirəm, heç nəyə ümid eləmək mümkün deyil. Ümumi səfərbərlik yoxdur, çağırışlar gedir. Rayon hərbi komissarlıqlarının da strukturu hələ müəyyənəlməyib.

Hərbi tribunal və hərbi prokurorluq məsələsi lazımı səviyyədə həll edilmir. Prokurorluq öz şərtini, Ali Məhkəmə isə öz şərtini diqtə etmək istəyir.

- Rəhim bəy, siz işin içindəsiniz, dəqiq bilirsiniz, Ş.Musayevin şəxsiyyəti dəqiqləşdirilməlidir. Bu kimdir və necə gəlib buraya çıxıb? - deyən Ş.Hüseynova onun cavabı belə oldu: Ş.Musayevi apardım Ramiz Fətəliyevin yanına. Aydın oldu ki, onlar bir-birini başa düşməyiblər. Xahiş edirəm, bir həftə tələsməyəsiz.

Digər sual: - Gəncədən xəbər verirlər ki, zabitlər evlərindən köçürlər, ailələrini aparırlar. Həmin mənzillər bəzi şəxslər tərəfindən mənimsənilir, səhər Pribaltikadan, Belorusiyadan gələn zabitlərimizə mənzil lazım olacaq, onlar harada yaşayacaqlar? Bunları tənzimləmək üçün axı sizə hər cür səlahiyyət verilib. Cavab belə oldu ki, bir rəsmi sənəd belə gəlib çatmayıbdır, mən deyirəm, bir həftəyə gözlənilir. Evlər satılanda niyə qıraqdan baxırlar? Salyanda evin plitkasını söküb aparırlar, Kürdəmirdə aeroportu. Mən, Rəhim Qarabağa qüvvə göndərim, yoxsa...

Daha bir ciddi sualla R.Qaziyevə müraciət edildi: Laçında çətinlik hər yerdəkindən çoxdur. Bunu yaxşı bilirsiniz. Laçında 60 minə yaxın əhali var. Qonşu rayonlardan fərqli olaraq bir nəfər də rayonu tərk eləməyib. Onun 40 minə yaxını qadın və uşaqlardır. O boyda rayonda nə bir hərbi vertolyot, nə bir BMP var. Sərhədlərimiz isə açıq vəziyyətdədir. Halbuki 7 ay əvvəl

sərhəd haqqında qanun qəbul etmişik.

R.Qaziyevin cavabı: Laçında olan qüvvə Azərbaycanın heç yerində yoxdur. Təəssüf ki, indiyə kimi onun yaranmasına da siz əngəl törətmisiniz. Mən cibimdən çıxarıb oraya BMP göndərməliyəm? Məndə ehtiyatda BMP varmı? Sərhəd qoşunları üzrə komitə var, onlar mənə tabe deyil.

Bu məsələ stenoqramada olduğu kimi verilir:

Xanlar: Rəhim bəy, Sizdən başqa kimə sual vermək olar. İkinci bir adam varmı?

Rəhim: Xeyr, siz yaxşı bilirsiniz, bizim nə gücümüz varsa və bütün imkanların ən yaxşısı Laçındadır.

Xanlar: Çox xahiş edirəm, mənə vaxt ayırın nazirlikdə sizinlə söhbət edim.

Rəhim: Mənim ona ehtiyacım yoxdur, çünki mən Laçının vəziyyətini heç də sizdən pis bilmirəm, sizinlə oturub hərbi məsələdən danışmağa mənim ehtiyacım yoxdur.

Xanlar: Orada 40 min nəfər qadın-uşaq var, onları qorumaq lazımdır.

Rəhim: Dörd il hakimiyyət sizdə olubdur, qoruyadınız.

Xanlar: Çox şey eləmişik, gələk söhbət eləyək.

Rəhim: Mən icra başçıları ilə hərbi məsələ haqqında danışmayacağam.

Xanlar: Laçındakından güclü batalyon harda var? İkinci bir rayon göstərin mənə.

Rəhim: Nə təhər yaradılıbdır, üstünüzə götürməyin.

A.Rəhimzadə: Həmin tanklar Bakıya and içməyə gəlmişdi? Mən o günləri burdaydım. Sabahı gün top, təyyarə - bunların hamısı buraya gəlməlidir? Belə təəssürat yarandı ki, onlar buraya hədə-qorxu üçün gəliblər. Bir neçə hərbcı hətta Ali Sovetin binasına gəldi. Həmin tanklar buraya haradan gətirilibdir? Hansı məsafədən? Belə bir vaxtda yaxşı olmadımı ki, bu tanklar gedib sərhəddə erməniyə qarşı dursun.

Rəhim: Allah qoysa, raketimiz olsa, onunla da gələcəyik.

A.Rəhimzadə: Madam Milli Şura qərar qəbul eləyib ki, Ş.Musayev orada qalmasın, yerinə yetirilməlidir. Gərək Milli

Şura bu gün də qərar qəbul eləsin ki, onun orada qalması qanunsuzdur.

Rəhim: Onda mən xahiş edirəm gəlin nazirliyi götürün. Siz bilmirsiniz ki, qərargah müharibə dövründə nə olan şeydir və qərargahı bir dəqiqə başsız qoymaq nə olan şeydir.

Hacıkərimov: Rəhim bəy, mən şəxsən ayın 1-dən 20-dək Qazaxda olmuşam. Keçən ayın 16-dan 21-dək də orada olmuşdum. Milli Şuranın üzvü kimi, rəhbərliyin göstərişi ilə, yerli xalqın xahişi ilə, sizin birinizi əvəz eləmək üçün, getmişdim oraya. Qazax, Ağstafa, Tovuz zonasındakı biabırçılıqlardan heç kəsin xəbəri yoxdur. Sizi qərargaha yollayanda ürəyim yana-yana sizə yaxınlaşmış dedim ki, Rəhim bəy, başını baltanın altına qoyursan. Dedin zərər yoxdur. Amma hər gün 2-3 kəndimiz gədir. Qəbristanlığımız yox olub. Son iki həftə ərzində 12 kənd gedib.

Rəhim: O saydığınızın yarısında atışma olubdur.

Hacıkərimov: Bərxudarlı, Sofulu artıq bizim deyil, Musaköy kəndində batalyonun yerləşdiyi yerə ketmişik. O tərəfdə bir adam da qalmayıb. Batalyon da çox pis vəziyyətdədir. Silah da var, sursat da var. Ondan düzgün istifadə eləmirlər. İşdən başı çıxan adamların bir neçəsini ezam eləyin oraya, orada otursunlar. Əməliyyata savadsız komandirlər başçılıq edir.

Rəhim: Ay qardaş, mənə barmağımı yelləmə! Sən mənə məcbur edirsən ki, mən əməliyyatı açım? Gəl oturaq söhbət eləyək..."

Yerdən icazəsiz çıxışlar olduğundan hay-küy qopur və fasilə elan etməli olurlar.

Fasilədən sonra Mərkəzi Seçki Komissiyası, ona verilən səlahiyyətlərə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin təşkili və keçirilməsi barədə məruzə edildi. Sonra fəvqəladə sessiya çağırılması barədə məsələ səsə qoyularaq adbaad səsvermə keçirilir və onun məqsədə uyğun olmadığı aydınlaşır. Lakin müzakirələr davam edir. Belə fikirlər deyilir ki, sessiyanın çağırılması respublikada daha çox gərginliyə səbəb olacaqdır.

Deputat A.Hacıyev qeyd edir ki, sessiya çağırılsa ancaq bir məsələ əsasən orada müzakirə olunacaqdır, bəzi adamlar kənardan hakimiyyətə gətirilsinlər.

A.Rəhimzadə göstərir ki, Milli Şura məsələləri həll eləyə bilmir, həftədə iki dəfə iclası olur, bir gün yetərsay təşkil eləyirik, ikinci gün yox... Güman eləyirdik ki, müdafiə naziri işə başlayın kimi sabit vəziyyət yaranacaq. O isə deyir: mənəm işimə qarışmayın, hər şey yaxşı olacaq. Bir aya filan yeri götürəcəyik. Ş.Musayev qərargahın beynidir, qərargah nazirliyin beynidir. Amma Musayevin özünün beyninin olub-olmamasına mən şübhə eləyirəm. O, tərbiyəsiz bir adamdır, hamı ilə pis tərzdə danışıq. Milli Şura qərar çıxarıbdır ki, işdən uzaqlaşdırılsın, amma öz vəzifəsində işləyir. Nazir də onun müdafiəçisi kimi deyir ki, yox mən onu çıxarmayacağam, işində qalacaqdır. Belə bir şəraitdə biz nəyi gözləyirik, biz nədən qorxuruq? Mən hesab eləyirəm ki, sessiya mütləq çağırılmalıdır. Bu binanın qabağında yığılan adamlar təsdiq eləyirlər ki, mütləq sessiya çağırılmalıdır.

İclasda Z.Səmədzadə məlumat verdi ki, Baş nazir vəzifəsini ifa edən Feyruz Mustafayev, müdafiə naziri R.Qaziyev, Baş nazirin müavini V.Əhmədov, R.Fətəliyev, İ.Qəmbərov, İ.Həmidov, Ə.Elçibəy, E.Məmmədov, R.Quliyev, F.Muradverdiyev, A.Abbasov, A.Cəlilov R.Qaziyevin təşəbbüsü ilə Yaqub Məmmədovun yanına çağırılmışdılar. Rəhim bəy təkid etdi ki, seçkilər dayandırılmalı. Yoldaşlar fikir mübadiləsi etdilər, amma bir qərara gələ bilmədik. Sabah Yaqub müəllim bir neçə yoldaşla danışıqlar aparmaq üçün İrana yola düşür.

Deputatlardan bəzilərinin fikrincə seçkilərdə namizədlər verilməyəcək, əvvəlki prezident seçkilərində olduğu kimi indiki Ali Sovet sədri Prezident seçiləcək. Artıq qüvvələr nisbəti də dəyişib. Heydər Əliyev hərəkəti başlayıb, bundan sonra daha da mütəşəkkil olacaq. İkinci mərhələdə Ayaz Mütəllibovun məsələsi durur. Bunun ardınca üçüncü variant da var, Yaqub Məmmədovdur.

AMİP üzvü Ş.Hüseynov bəyan etdi ki, bizim namizədimiz

Etibar Məmmədovdur. Biz seçkilərə getməyə razılıq vermişik. Namizədlərin adamları da yerlərdə böyük işlər aparırlar. Yaqub Məmmədovun kampaniyası bizim hamımızdan daha güclü işləyir. Əhali arasında kimə səs vermək söhbəti gələndə, onu da etiraf eləyirəm ki, birinci yerdə Əbülfəz Elçibəy gedir, ikinci yerdə Etibar Məmmədov. Buna baxmayaraq mən bir daha deyirəm ki, sessiya çağırılmalıdır. Respublikada hakimiyyət böhranıdır. Prezidentin səlahiyyətlərini icra eləyən Yaqub Məmmədovun fərmanları həyata keçmir. Heç bir qanun işləmir. Yerlərdə əsl anarxiyadır, özbaşınalıqdır. Kim nə istəyirsə, onu da edir. Milli Şura işləmir. Milli Şura, gözəl bilirik ki, hal-hazırda heç bir səlahiyyətə malik deyil. Rəhbərlik də cəhd edir ki, Milli Şura işləməsin, xalq arasında nüfuzdan düşsün. Yenə də istənilən qədər adam gəlsin Ali Sovetin qarşısına, təzyiqlə, nə ilə isə, öz qərarını qəbul elətdirsin. Sessiyanın keçirilməsini istəməzlər ki, yenə də buraya əhali toplaşacaq. Mən təklif edirəm, Milli Şura qərar çıxartsın ki, sessiya Gəncədə keçirilsin.

"...Mən ona görə sessiyanın keçirilməsinə tərəfdaram ki, Azərbaycanda tam hakimiyyətsizlikdir... - deyən C.Nuriyev əlavə olaraq bildirdi, - Respublikada pambıq əkilməyib, taxıl yoxdur, üzümçülüklə məşğul olan yoxdur, maldarlıq aşağı səviyyədədir, xüsusilə yaylaqlara mal çıxarıla bilmir. Milli Şura işləyə bilmir. Heç bir qanun yerinə yetirilmir. Hamı özünün ağasıdır, kim nə istəyir onunla məşğul olur. Azərbaycana çox güclü təxribat hazırlanır. Burada həm Mərkəzi kəşfiyyat idarəsinin əli var, həm də bəzi azərbaycanlıların. Ş.Musayev barədə, mən indiyədək susmuşam, indi tam məsuliyyətlə deyirəm, onu buraya Rutskey göndərib. Şahin Musayev azərbaycanlı deyil, atası ləzgidir, anası rusdur, arvadı rusdur. Arvadının dayısı DTK-nın generalıdır. Şahin Musayev Azərbaycana ona görə göndərilib ki, Azərbaycanda Milli Ordu yaranmasın, Azərbaycanda qarşudurma güclənsin. Şahin Musayev Rəhimin də başını yeyəcək, Tahir Əliyevin də. Azərbaycanda demokratiya da boğulacaq. Bu ayın axırına

qədər Azərbaycan qan içində çalxalanacaq. Mən başa düşə bilmirəm, bu adam Moskvadan birdən-birə necə atıldı buraya? Məlumdur ki, onun arxasında Polyaniçko durur.

Ş.Musayevin bağlı olduğu adamlar həmin mafiyadır. Həmin adamlar 20 noyabrda Qarabağda vertolyotun vurulmasında iştirak elədilər. Bütün respublikanı həmin adamlar idarə eləyir, istənilən vaxt da həmin adamlar Azərbaycana atılırlar. İstənilən adamı da aradan götürəcəklər.

Azərbaycan qırğına gedir. Mən susurdum, indi deyirəm və bunların da başında duranların biri Şahin Musayevdir. Biri Daxili İşlər Nazirliyindədir, digəri də Milli Təhlükəsizlik Nazirliyindədir. Bu günlərdə Amerikadan Bakıya Emin Hacıyev gəlib (o, vaxtilə Azərbaycanda işləyib). O, DTK-nın agentı olub, indi bu dəqiqə Amerika federal xidmətinin agentidir. DTK-çı Emin Hacıyev Bakıya nəyə görə gəlmişdi, kimlərlə görüşdü? Bizim hərbi kəşfiyyatçılarla görüşüb, bu elə-belə şeylər deyil. Kim atıb onu bura, məqsədi nədir? Qardaş, sessiya çağırın, qadan alım, qoy öldürsünlər bizi, vallah, açib deyəcəyəm mən. Mən Səddam Hüseynlə görüşəndə o Azərbaycanda nələr olduğunu çox gözəl bilirdi.

Susmağın mənası yoxdur. Onsuz da millət batır. Azərbaycanın xarici siyasəti yoxdur. İraqda mənə dedilər ki, Azərbaycanın xarici siyasətinə kim baxır, anası erməni, arvadı yəhudi M.Məmmədov. Onun ailəsi bu dəqiqə İngiltərədədir. Nədir bu siyasət, kimə lazımdır bu oyunlar? Xarici siyasətimiz yox, dövlət deyilik, Milli Şura yox, daha niyə yaşayırdıq onda? Qardaş, iki aydır Azərbaycanda dövlətsizlikdir. Yaqub Məmmədov vəzifəsini apara bilmir, vallah, millət gedir qırğına. Onsuz da biz xəstəyik, böyük qardaş xəstəsi. Sərbəst dövlət kimi gerek sərbəst siyasətimiz olsun. Biri dartır Rusiyanın quyruğuna, biri dartır Türkiyəyə, biri dartır İrana.

Azərbaycan iqtisadi cəhətdən iflasa gedir. Biz də bu saat burda hakimiyyət davası eləyirik ki, filankəs gəlsin, bəhmənkəs gəlsin. Nə dəxli var kim gəldi, onsuz da hansı gəlsə də hakimiyyət davası gedəcək..."

Deputatlar alternativ fikirlər söyləsələr də, hamı yekdil olaraq bildirdi ki, həqiqətən, respublika öz tarixi ərzində ən çətin iqtisadi, siyasi, hərbi böhranla üzləşib. Bu ağır vəziyyət müzakirə tələb edir. Fövqəladə sessiya çağırılmalı və ictimai-siyasi vəziyyət müzakirə olunmalıdır. Məsələni səsə qoyarkən yetərsayın olmadığı bilindi və yenə də Milli Şurada heç bir qərar qəbul edilmədi.

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının növbəti iclası 12 may 1992-ci ildə T.Qarayevin sədrliyi ilə başlandı.

Deputatlar təklif verdilər ki, Milli Şuranın iclası qapalı keçirilsin. Qapalı iclasa müdafiə naziri və müdafiə ilə əlaqədar digər nazirliklərin rəhbərləri də dəvət edilsinlər. Lakin V.Əhmədov Milli Şuranın üzvlərinə məlumat verərək deyir: "...Mən 3 gün hərbi qərargahın işində iştirak eləmişəm. Bütün əməliyyatlara Şahin Musayev rəhbərlik edib. Şuşanın alınma məsələsinə gəldikdə isə Şuşa ilə heç bir rəsmi əlaqə olmayıb. Nə telefon vasitəsi ilə, nə də radiostansiya vasitəsi ilə. Ancaq Şuşadan rəsmi adamlar gəlib məlumat veriblər. Verilən məlumata əsasən bizim 2000-ə yaxın hərbcimiz olub. Onlar hər cür texnika ilə silahlanmış vəziyyətdə imişlər. 2000 silahlı adamla Şuşanı düşməyə vermək qeyri-mümkündür. Mənim şəxsən gəldiyim nəticə belədir ki, Şuşa bilə-bilə ermənilərə verilib. Burada kimisə hakimiyyətə gətirmək üçün bu oyun davam etdirilir. 3 gün ərzində Şuşaya külli miqdarda hərbi qüvvə göndərilib, 4 ədəd vertolyot, 1 təyyarə orada olub. Ermənilərin isə hava xətti ilə əlaqəsi olmayıb, onların təyyarəsi və vertolyotu döyüslərdə iştirak etməyib. Telefonla əlaqə saxlayarkən məlum oldu ki, Laçın, Ağdam, Qubadlı tərəfdən əsgərlər məşinla Bakıya doğru hərəkət edirlər. Kim bunları təşkil eləyib? Nəyə görə Bakıya gəlirlər? Heç kim bu barədə məlumatlı deyildir. Biz tapşırıq verdik ki, Primorskidə onların qarşısını alsınlar, onları dayandırsınlar. Belə bir məlumat da gəldi ki, Şuşada önlənləri dəfn etmək üçün hərbcilər gəlib Biləsuvara dəfn mərasimi keçirirlər.

Smumiyətlə, hərbi sahəyə və orduya heç bir nəzarət

yoxdur, heç kim heç kimin kitabını oxumur.

Yənim yanımda belə bir söhbət oldu və təəccüb etdim. Şahin Musayev komanda verir ki, təyyarə uçmalıdır, gedib bomba atsin. Təyyarəçi isə deyir ki, mən əmri yerinə yetirmirəm, uçmuram.

İmin xoşuna gəlir gəlsin, gəlmir gəlməsin. Onu demək istəyirəm ki, bizim hər birimiz düzgün idarə olunmur..." V.Əhmədovun çıxışı kəsilir.

Yilli Şuranın protokolundan belə məlum olur ki, Milli Şuranın iclası başlamamışdan əvvəl Prezidentin Milli Şura qarşısında çıxış etməsi tələbi olubmuş. Lakin tələb yerinə yetirilmədiyindən V.Əhmədovu dinləmək vacib sayılıb. Mübahisələrdən belə çıxır ki, Prezident Milli Şura üzvləri qarşısında çıxış etmək istəmədiyi üçün gəlmir və Milli Şuranın üzvləri bunu bilərək bu və ya başqa məsələlər ətrafında söhbətə girişirlər. Söhbət əsnasında belə bir fakt aşkar edilir ki, artıq Şuşa Azərbaycana mənsub deyildir, ermənilərin əlindədir.

Tıxış edən F.Cəlilov açıq qeyd edir ki, Şuşa ermənilərdədir. Mən bunu tribunadan demək istəyirdim.

Yerdən deputatlar ciddi şərtlər qoyurlar ki, güc nazirlikləri Milli Şura qarşısında məlumat versinlər. Bu mübahisə xeyli davam edir. Sonra V.Əhmədov sözünün yarımçıq qaldığını Milli Şura üzvlərinə çatdırır və xahiş edir ki, ona çıxışını davam etmək üçün imkan yaratsınlar.

Çıxışını davam etdirən V.Əhmədov deyir: "...MDB-yə daxil olmaq barədə möhkəm söhbət gedir. Bu oyunların hamısı onunla əlaqədardır. Mən açıqlığı sizə demək istəyirəm. ...Gəncə danışıqlarında olan general Qraçov və Rəhim bəy arasında müqavilə imzalandı. Bütün hərbi hissələrin Azərbaycana verilməsi barədə protokol, qrafik və cədvəl tutuldu. Bu cədvəl Ermənistanla böyük həyəcana səbəb olub. Bildiyiniz kimi, Ermənistanla Rusiya arasında müqavilə var ki, bir-birinə hərbi köməklik eləsinlər. Rəhim bəyin bir neçə dəfə Moskvaya getməsinə, söy göstərməsinə baxmayaraq, heç bir şeyə nail ola bilmirik. Qeyri-rəsmi yollarla 5 BMP, 5 BTR və xırda-xırda

şeylər alırıq. Moskvadan göstəriş gəlir ki, Müdafiə Nazirliyinə filan-filan şeylər verilsin. Lakin sonralar məlum olur ki, verilməli texnikanın əksəriyyəti xarəbdir və yararsızdır. Biz ondan istifadə edə bilmərik.

Gəncədə Qraçovla görüş zamanı o, bizə hərbi müqavilə təqdim etdi. Həmin müqaviləni biz Bakıya gətirdik. Bəzi məsələləri biz birlikdə həll etməliyik. Açıqımı deyim son 3 gündə gördüyümüzə belə nəticə çıxarıram ki, Azərbaycanca hərənin öz dəstəsi var, öz dəstəsi ilə vuruşur və belə gedərsə, bir neçə günə Gəncə, Füzuli, Bərdə əldən gedər. Biz MDB-yə getmək haqqında fikirləşməliyik və bu barədə parlament də qərar çıxarmalıdır. Yaxşı olar ki, sessiya çağırılsın, bu məsələ sessiyada müzakirə olunsun.

Azərbaycanın vəziyyəti çox ağırdır. Mən sizə açıqımı deyirəm. Bu gün-sabah sizinlə müəyyən qərar qəbul eləyib, Rusiya ilə müqavilə bağlayıb kömək almasaq, biz çox uduzacağıq. Söhbət MDB-dən getmir. Hərbi, iqtisadi müqavilələrdən söhbət gədir. Onun formaları var, onlar üzərində işləməliyik. Başqa çıxış yolu görmürəm, çünki İran və Türkiyə hələ bizə bir silah belə verməyib. Onların bizə heç bir xeyri yoxdur, olmayıb və mən inanmıram ki, bundan sonra da olsun, gedişat bunu göstərir. Mən açıq deyirəm, oturuş burada 2-3 gün iclas aparırıq, vaxtımız gədir, nəticəsi də olmur. Respublikada nizam-intizamlı ordu yoxdur, heç kim heç kimin komandasını qəbul eləmir, komanda yerinə yetirilmir, əks-kəşfiyyat yoxdur. Bu olmayan yerdə hansı müharibədən söhbət gədə bilər? Rusların məqsədi odur ki, bu ayın 15-nə kimi bizi dizüstə çökdürsünlər. Artıq çökdürüblər. Gizlətmək lazım deyil. Laçın zonasında vəziyyət gərgindir. Burada bir adam qalmayıb, qaçıblar. Tərtərdə vəziyyət ağırdır və s. İndi nəce fikirləşirsiniz fikirləşin. Hakimiyyətə gəlmək istəyən adam onu verib, 3 gündən sonra alacaq. Mən belə hiss edirəm. Başqa cür görə bilmirəm. İmkanımız, gücümüz yoxdur. Bizim siyasətimiz gətirib buna çıxartdı. Nə oldu Ermənistan Rusiya ilə bir araya gəldi, biz yox? Belorusiya, Ukrayna Rusiya ilə dil tapır, biz tapa

bilmirik məgər? Bu işdə hamımızın günahı vardır..."

Sonra Milli Şuranın iclasına dəvət olunan Şuşa prokuroru məlumat verdi. Prokuror Milli Şura üzvlərinin çoxsaylı suallarına vacab verməli oldu.

Bundan sonra Yaqub Məmmədov müdafiə ilə bağlı olan məsələlərdən silahlı dəstələrin Bakıya buraxılmaması ilə əlaqədar və əsgərlər barədə danışır. O, məlumat verdi ki, silahlı dəstələrin şəhərə buraxılmaması və şəhərə daxil olanların isə tərksilah edilməməsi haqqında tapşırıq verilmişdir. Şəhərin ayrı-ayrı yerlərində piketlərin təşkil edilməsi barədə də polisə göstəriş verilmişdir.

Bu vaxt İ.Qəmbərov elan edir ki, bizdə olan dəqiq məlumat görə mayın 15-dək Daşkənddə MDB dövlətlərinin növbəti görüşü çağırılana qədər Azərbaycanda hərbi çevriliş hazırlanır. Bu çevrilişin müxtəlif variantları var. Sözsüz ki, bu variantları Moskva hazırlayır və onların nəzarəti altındadır. Söhbət Azərbaycanın keçmiş rəhbərlərindən hansını isə, hansı formada isə hakimiyyətə gətirməkdən gədir. Yaxud da antikonstitusion dövlət qurumu yaratmaq və Azərbaycanın Moskvadan asılılığını bir qədər də möhkəmlətmək xətti güdüdür.

Bundan sonra Milli Şurada gədən söhbətlərin məcrası dəyişir və Prezident seçkilərinin keçirilməsinə istiqamətlənir. Bu barədə gədən söhbətlərdə deputatların fikirləri müxtəlif olur: "...bu şəraitdə seçkilərə getmək Azərbaycandakı qüvvələri parçalayar..."; "...mitinqlər, siyasi partiyaların fəaliyyəti Dağlıq Qarabağ məsələsi həll olunana qədər dayandırılmalıdır və prezident seçkiləri o vaxta kimi keçirilməməlidir...", "...prezident seçkilərinə hazırlıq işləri dayandırılсын, fəvqəladə sessiya çağırılсын..."; "...bir qrup insan hansısa qeyri konstitusion bir şəkildə - Dövlət Şurası və yaxud Milli Xilas Komitəsi yaratmaq yolu ilə hakimiyyətə gəlmək istəyir..."; "...sessiya çağırmaqdan əvvəl, özümüzə səlahiyyətli bir adam seçək, ona Prezident hüququ verək. Bu yolla hakimiyyət böhranını qisaltmış olarıq..."; "...bu saat respublikada çoxhakimiyyətlikdir, o ki qaldı koalision hökumətə, bu hələ yaradılmamışdır,

ancaq Prezident seçkilərinə getmək lazımdır..."; "...bir çox adamlar siyasi oyunbazlıqla məşğuldurlar, hakimiyyət davası edirlər, Qarabağ isə əldən gedir, gah deyirik sessiya çağırmaq, gah da deyirik prezident seçkiləri keçirək..." və s.

Müzakirələr bir xeyli davam etdi. Axıra iki əsas təklif qaldı: sessiya çağırılсын və ya çağırılmasın. Bu barədə səsvermə keçirmək üçün deputatlar qeydiyyatdan keçərək məlum olur ki, yetərsay yoxdur. Beləliklə yetərsaysız Şurada oturan deputatlar sessiyanın çağırılmasının düzgün olub-olmaması barədə yeni müzakirə başlayırlar. Qərara gəlirlər ki, 30-35 nəfər respublikanın müqəddaratını həll edə bilməz. Odur ki, Milli Şura buraxılmalıdır. Getdikcə deputatların ehtirasları qızışır, təkid edirlər ki, mütləq sessiya çağırılmalıdır. Onun günü üçün və gündəliyinin təyin edilməsi barədə tapşırıqlar da verilir. Təklif edilir ki, sessiya ayın 14-də çağırılсын. Bunu başqa günə keçirmək olmaz. Belə bir təklif də eşidilir ki, Daşkəndə gedilsə, ayın 14-də gediləcək, gedilməzsə, ayın 14-də sessiyanı çağırmaq olar. Belə bir nəticəyə gəlirlər ki, Daşkəndə getmək varinatını hamı bir yerdə həll etsin.

Deputatlardan bəziləri Kiyevdə gedən danışıqlardan və İrandakı görüşlərdən xəbərsiz olduqları barədə narazılıqlarını bildirirlər. Y.Məmmədov izahat verir ki, Kiyevdə heç bir sənəd imzalanmayıb. Ona görə də bu barədə məlumat verməyə ehtiyac yoxdur. Tehran görüşü haqqında qəzətlərdə məlumat olub. İran-Azərbaycan münasibətlərinə aid sənəd imzalanıb, ancaq başımıza gələn fəlakətə görə bu barədə mətbuatda heç cür çıxış edə bilməmişik. Naxçıvana gedən təyyarələrin İran ərazisindən uçması məsələsi İrana dəmiryol əlaqəsi kimi məsələlər demək olar ki, həll olunubdur. Bundan əlavə İrandan bizə qaz verilməsi məsələsini də həll elədik. Eyni zamanda İranın Naxçıvana enerji verməsi məsələsi də həll olunmaq üzrədir. İran İslam Respublikası Azərbaycana 50 milyon Amerika dolları həcmində kredit vermək qərarına gəlib. Onlar bizə 200 milyon kredit verirdilər. Lakin bizim bank işçiləri bunun sərfəli olmadığını bildirdikləri üçün ondan imtina etdik.

İkincisi, bizim üçtərəfli danışıqlarımız oldu: İran-Ermənistan-Azərbaycan. 24 saat danışıqlar davam etdi, sənədlər imzalandı, xeyli mübahisəli məsələlər aydınlaşdırıldı. Sənəddə göstərilir ki, İran İslam Respublikasının müşahidçiləri, Avropa təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Konfransı üzvlərinin müşahidəçiləri və digər dövlətlərin müşahidəçilərinin iştirakı ilə atəş dayandırılсын. Ermənistan-Azərbaycan sərhədində və Dağlıq Qarabağda atəşin dayandırılması, həm Dağlıq Qarabağ ərazisində və həm də Ermənistan - Azərbaycan ərazisində açılmış kommunikasiyalar yenə də müşahidəçilərin nəzarəti altında həyata keçirilsin. Orada iqtisadi humanitar yardımların göndərilməsi üçün də imkan yaradılsın.

Tehrandə imzalanan sənədin mahiyyəti barədə sizə məlumat verildi. Biz Tehrandan qayıdıandan sonra gördük ki, burada aləm qarışıb bir-birinə, qiyamət qopub. Hər şey pozulub getdi. O ki qaldı Daşkəndə getmək məsələsinə, mənəm Daşkəndə getmək fikrim yoxdur. Daşkəndə getmək məsələsi cəbhə bölgəsində gedən hadisələrdən asılıdır. Daşkəndə getməkdə hər hansı siyasi və yaxud hərbi sənəd imzalamaq fikrimiz yoxdur. Daşkəndə getməyimiz asılıdır cəbhədəki vəziyyətdən. Daşkəndə getməli olsam, mən Şahin Musayevlə yox, Rəhim Qaziyevlə getmək fikrindəyəm, çünki o, hesab edir ki, Daşkəndə getsək yaxşıdır. Daşkəndə getməyimiz barədə Rəhim Qaziyev Gəncədən mənə zəng etmişdi ki, götür-qoy edib getmək yaxşıdır. Şahin Musayevin Şuşanı verməsinə gəldikdə istintaq komissiyası bu məsələni araşdıracaqdır. İndi Amerika səfiri ilə mənəm təcili görüşüm olmalıdır.

Sual verirsiniz ki, mən Daşkəndə gedərkən Bakıda hərbi çevriliş ola bilərmə? Cavab olaraq deyirəm ki, aprel ayının 30-dan bu günə, 2 dəfə dövlət çevrilişi etmək cəhdi olub. Biri ayın 1-də Ali Sovetin qabağına tanklar gələndə olub. O vaxt isə biz İranda olmuşuq. Yəni biz İrana gedən günün axşamı bu hadisə baş verib. Hər iki cəhd nə isə alınmayıb, baş tutmayıb. Bilmirəm təşkil edə bilməyiblər, müqavimət olub, ya nəyə görə isə cəhd baş tutmayıbdır? Cəhdin qarşısını R.Qaziyev alıb

və yaxud almayıb - bu da mənə məlum deyil. Mən may ayının 6-da İranda olarkən gecə Tehrana xəbər gəldi ki, dövlət çevrilişi cəhdi olub. Düzü mən buna gülünc hadisə kimi baxmışam. Ona görə ki, mənim heç vaxt heç kəslə müharibə aparıb hakimiyyətdə qalmaq fikrim olmayıb. Mənim silahlı qüvvəm də yoxdur, ordum da yoxdur ki, Qamsaxurdiya kimi müharibə edəm. İranda xəbəri mənə çatdıran məlumat verəndə ki, dövlət çevrilişi cəhdi olub, mənə məlumat verən yoldaşlara dedim ki, xahiş edərim, mən oturduğum kabinetdəki stol boşdur, kim o stolda oturmaq istəyirsə gedib otursun. Qan tökmək lazım deyil, çevriliş eləyib dünyada rüsvay olmaq lazım deyil.

Çevriliş kim tərəfindən edilib, həmin cəhdi kim göstərib? - sualını verdiniz. Mən bu barədə hələlik tam araşdırma aparıb bir qərara gələ bilməmişəm. Lakin belə söhbətlər gədir ki, faktik cəhd hərbiçilər tərəfindən olub. İstintaqla əlaqədar siz qərar qəbul eləmişdiniz ki, Şahin Musayev işdən götürülsün, həbs olunsun və i.a. Mənə məlumat verdilər ki, tanklar gəlib Ali Sovetin qabağına, silahlı avtomatçılar giriblər Ali Sovetin binasına, otaqları dağıdıblar, kağızları və digər sənədləri axtarıblar, ümumiyyətlə, hər şeyi alt-üst ediblər. Lakin Rəhim Qaziyevdən soruşarkən bu nə məsələ idi? O, dedi ki, əsgərlər Şəhidlər Xiyabanında and içməyə gəlibləmiş. Lakin bu, belə deyildi, dövlət çevrilişi cəhdi idi.

Siz mənə sual verirsiniz ki, Bakı qornizonunun rəisi Şahin Musayevin dövlət çevrilişi etmək üçün konkret planı vardır və kimin vasitəsi ilə dövlət çevrilişi etmək istəyir? Onu bilmirəm. Yalnız onu deyə bilərəm ki, mən Ş.Musayevin Bakı şəhərinin komendantı - qornizon rəisi təyin olunması haqqında məlumatı televiziya eşitmişəm. Bu məsələ mənimlə razılaşıdırılmayıb. Mən Prezidenti əvəz etsəm də və Ali Sovetin sədri olsam da, bu barədə mənim heç bir məlumatım yoxdur. Hazırda məlum olur ki, Azərbaycanda 6 hakimiyyət vardır.

Sual verirsiniz ki, siz dövlət başçısı-sınız, Azərbaycan Konstitusiyasını mühafizə etmək sizin vəzifələrinizdən biridir, hərbi çevriliş cəhdlərinin qarşısını almalısınız, Moskvanın əli

ilə hərbi rejim yaratmaq variantına münasibətiniz necədir? Sualınıza cavab budur ki, dövlət başçısı kimi çevrilişlər barədə məlumatım var, bir neçə mənbədən belə dövlət çevrilişi cəhdlərinin olacağını eşitmişəm. Dövlət çevrilişinin qarşısını almaq üçün olan bütün imkanlarımdan istifadə edirəm. Lakin dövlətçilikdə böhran yaranıb. Mən daxili işlər nazirini işdən azad etmişəm. Lakin o gedib oturub öz kabinetində işləyir. Bu hökumət böhranı deyilmi? Hökumətin gücü yoxdur. Konstitusiyanı güc nazirləri qoruyur. Onlar da tabe olmayandan sonra mən ali orqanı necə qoruya bilərəm?

Deyirsiniz ki, bacarmırsam, öhdəsindən gəlmirəmsə, istefa verim. Bu olmayacaq. Bu sizin çoxdankı arzunuzdur. Ancaq bu dəfə onu eləməyəcəyəm. Hamınıza söz verirəm ki, mən 3-cü dəfə istefa verməyəcəyəm.

Milli Şuraya Y.Məmmədovun məlumatından sonra fasilə elan edildi. Fasilədən sonra iclası Ali Sovetin sədr müavini Səmədzadə aparmalı oldu. Deputatlar siyasi, iqtisadi böhrandan çıxış yolları axtarmaq təklifləri ilə çıxışlar etdilər. Onlar çağırılacaq sessiyanın gündəliyi və gündəlikdə müzakirə olunması məsələlər ətrafında da fikir mübadiləsi apardılar. Belə bir fikir də söyləndi ki, sessiyada hərbi vəziyyətə dair, Milli Şuranın rotasiyası haqqında məsələ də gündəliyə salınmalıdır. Bundan başqa Xocalı hadisələri üzrə komissiya üzvlərinin də sessiyada çıxış etmələri vacib sayılmışdır. Əlbəttə, bu komissiyanın bəzi üzvləri işin tam yetişmədiyindən və tam yekunlaşmadığından danışırdılar. Lakin qısaca da olsa bu barədə məlumat verilməsi lazım bilinmişdir. Qaçqınların vəziyyətinə dair məsələlərin də müzakirəsi təklif edilmişdi. Təkliflərdə Respublika Prezidentinin Alma-Ata görüşlərində iştirak etməsi məsələsinə də toxunulmuşdu. Milli Şura üzvlərinin çoxusu demək olar ki, ürəklərindəki sözləri deyə bilmiş və növbəti sessiyada gündəlikdə durması məsələlər barədə təklif vermişdilər.

Bu, Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının sayca 38-ci və sonuncu iclası olmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

Müəllifdən.....	3
Milli Şuranın yaranması.....	6
Milli Şuranın fəaliyyəti.....	52
Milli Şura əvəzinə fəvqəladə sessiya.....	78
Milli Şuranın iclasları.....	90
Milli Şura dövrün axıncı fəvqəladə sessiyası.....	95
Milli Şura iclaslarının davamı.....	129

Maksim Musayev. Milli Şura parlamenti
(yaradılması, fəaliyyəti, süqutu), 30.I.1991 - 18.V.1992,
Bakı, "Ağrıdağ" nəşriyyatı, 2001.

Nəşriyyatın direktoru: *Əziz Ələkbərli*
Nəşriyyat redaktoru: *Natig Abbasov*
Kompüter tərtibatçısı: *Emin Maksim oğlu Talıbzadə*
Kompüterdə yığdı: *İlahiyyə Teyyub qızı*
Korrektoru: *Mahmud Allahmanlı*

Yığılmağa verilmiş: 25.05.2001

Çapa imzalanmış: 25.06.2001

Kağız formatı: 84/108 32/1

Mətbəə kağızı: №1

Həcmi: 164 səh.

Tirajı: 500

Sifariş № 198

Kitab "Qızıl Şorq" icarə mətbəəsində hazır
diapozitivlərdən ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

Bakı, H. Aslanov küçəsi, 80.

Axf-256211